

Seijst 1994 : bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist, uitgegeven door de Van de Poll-Stichting

<https://hdl.handle.net/1874/9661>

24. nr. 1 (1994)

75 oct 2002

SEIJST

Bulletin uitgegeven door de Van de Poll-Stichting

J. POS

STEINLAAN 89

ZEIST

Rund-, Kalfs- en Varkensslagerij

MET ELECTRISCH BEDRIJF

MODEL-SLAGERIJ

M. VAN HUNNIK & ZONEN

1e Hoogeweg 73 t.o. de Kerkweg Tel. 2270 Zeist

Speciaal adres voor **FIJNE VLEESCHWAREN**

en diverse Worstsoorten. Uitsluitend eigen fabrikaat

Levert uitsluitend de betere kwaliteiten tegen concurrerende prijzen.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

PAASGEBRUIKEN

De paasgebruiken vormen een mengeling van christelijke en niet-christelijke tradities, waarin we dieren in beeld krijgen, zoals het paaslam, de paaskip en de paashaas. Het gebruik waarbij rond Pasen een paasos of een paaskoe versierd werd rondgeleid, voordat deze werd geslacht, had waarschijnlijk meer een commerciële dan een religieuze achtergrond. Of de paasos zou moeten teruggaan op het eertijds bekransde offerdier, maar dat is door het ontbreken van oude gegevens niet meer na te gaan.

Een beschilderd houten paneel in het Fries Museum toont zo'n dier met sinaasappels aan de horens, kransen om het lijf en een strik om de staart, met het onderschrift: '1806 Den 24 Maart Hebben de Vleeshouwers Harmen Elsenga in de Groote Hoogstraat en Ritske Dijkstra in de Sent Jacob Straat beide te Leeuwarden en Jan Gosses Mr. Vleeshouwer te Wanswert Een Vette Koe Geslagt tussen de 3 en 4 Jaar Oud. Is de 26 Dijto te Leeuwarden in de Waag Gewoogen Aan Flees 1082 pond Aan Smeer 283 pond te Zaamen 1365 pond'.

Ook in Zeist waren er elk jaar paasbeesten te zien. Enig spoorwerk leverde twee foto's op van paaskoeien, die na afloop van de rondwandeling stonden te pronken voor de slagerswinkel. Volgens de heer H. van Hunnik, jarenlang slager aan de 1e Hogeweg, werden de paaskoeien op maandag in de week voor Pasen gekocht. Op dezelfde dag werden ze in Zeist rondgeleid en de volgende dag werden zij geslacht. Ook hier werden de koeien versierd met kransen, linten en sinaasappels. Tijdens de rondgang liep een van de broers Van Hunnik voorop met een bel om de aandacht van de bewoners te trekken.

Het valt overigens op, dat de koeien op de foto's al weer afgetuigd waren. Mogelijk vond de slager het toch niet gepast om zulke mooie koeien zo vreemd uitgedost te vereeuwigen.

In het boekje 'Paasgebruiken in Groningen en Omstreken' wordt

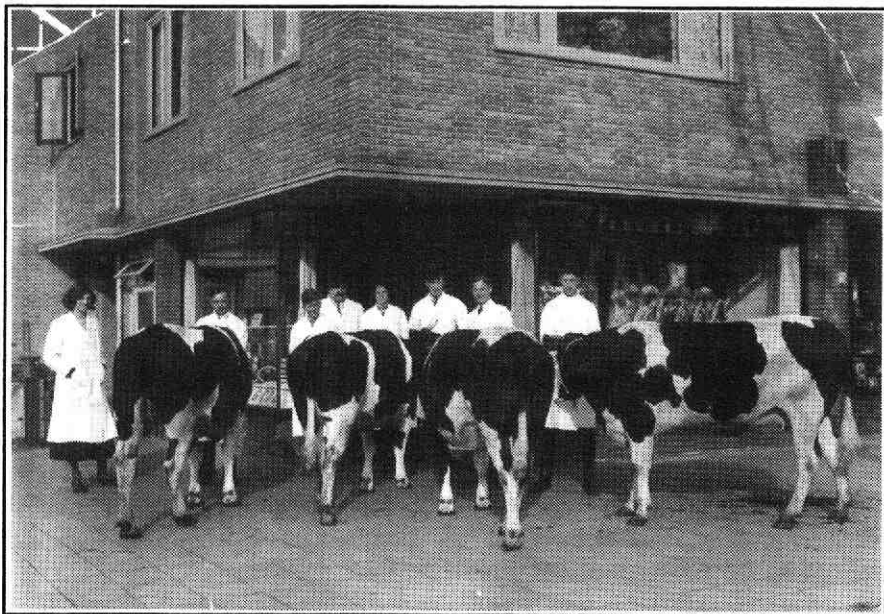

De paaskoe voor de Rund-, Kalfs- en Varkenslagerij van J. Pos, Steynlaan 89. Foto werd genomen op 6 april 1925 (particuliere collectie).

verteld van een Groningse slager, die in zijn witte jas, met een potlood achter het oor, een notitieboekje op zak en een versierde koe aan een touw zijn klanten langs ging met de vraag: 'Of mevrouw nog wat van de paasos hebben mos.'

In hetzelfde boekje wordt melding gemaakt van het volgende krantebericht waaruit blijkt, dat men te Roodeschool de traditie van de paaskoe weer heeft opgevat. 'Zaterdag 25 maart 1989 vanaf 8.00 uur, brengen leden van de muziekvereniging "Eemskapel" het door u bestelde vlees van de "Paaskoe" bij u langs. Om de organisatie zo vlot mogelijk te laten verlopen, verzoeken wij u, indien mogelijk, met gepast geld te betalen. Langs deze weg willen de leden van "Eemskapel" u dan ook hartelijk bedanken; mede door u is de actie "Paaskoe" een groot succes geworden en wij hopen dat we volgend jaar op net zo'n groot succes mogen rekenen.' Bij navraag bevestigde de voorzitter van 'Eemskapel', dat de actie 'Paaskoe' sedert

1989 nog steeds plaatsvindt. De hele entourage van de versierde koe, met inbegrip van de muziekkapel, is daarbij weer in ere hersteld. Zij het met één uitzondering. Uit diervriendelijke overwegingen wordt er in plaats van een levende koe, een 'kunstkoe' op wieltjes rondgeleid. Maar het vlees van de 'Paaskoe' is puur natuur.

De paaskoeien voor de modelslagerij van M. van Hunnik en Zonen, 1e Hogeweg 73. Foto werd genomen op 15 april 1935 (particuliere collectie).

Na 1945 waren er in Zeist geen paaskoeien meer te zien. Sedertdien is ook hier de uitdrukking 'paasos' voor iemand, die nogal opzichtig gekleed was, uit het spraakgebruik verdwenen.

Op de foto met de paaskoe voor de slagerij van Pos op de Steynlaan (pag. 2) staan v.l.n.r. afgebeeld slager J. Pos, C. Goossen, slagersknecht, W. Pos (broer van J. Pos), mw. M. Pos-van Veldhuijzen met zontje Marcus.

Staande voor slagerij Van Hunnik op de 1e Hogeweg (foto pag. 3) zijn gefotografeerd v.l.n.r. Wilhelmina van Hunnik (dochter), C. van Doorn, slagersknecht, Jan van Hunnik (zoon), slager M. van Hunnik sr., mw. H.J.P. van Hunnik-van Zutphen, Hendrik van Hunnik (zoon), B. Soler, slagersknecht, en Matthijs van Hunnik (zoon).

L. Visser

Geraadpleegde literatuur

- A.P. van Gilst, *Het paasfeest in de geschiedenis en volksgebruiken*, Enschede 1992
- F. Schreiber, *Paasgebruiken in Groningen en omstreken*, Bedum 1990

BOERDERIJ GRIFFESTEIN

Eigenaren en pachters

Waar nu de Frank van Borselenlaan met de Laan van Cattenbroek samenkomt, lag ooit aan de Waterigeweg de boerderij Griffestein. In 1933 is deze gesloopt ten behoeve van de nieuwe wijk Griffensteijn. De boerderij staat al afgebeeld op de vogelvluchtgravure van het Slot door Stoopendaal, circa 1710, rechts van de Waterigeweg. Ze behoorde tot het grondbezit van het Slot.

De naam Griffestein komt voor sedert de 17e eeuw: vanaf 1681 worden reparaties genoemd aan de Griffesteinse brug in de Waterigeweg.

In 1776 verpachtte de heer van Zeist de hofstede Griffestein, groot circa 70½ morgen (ongeveer 58 ha), aan Gijsbert van Smorenborg en Stijntje van Schaik, die er al op woonden, voor f 840 per jaar¹. In 1782 bedroeg de pacht f 870. In 1794 volgde hun zoon Jan Smoorenburgh (1761-1820), getrouwd met Annigje van Zoest, hen op als pachter, voor f 925 per jaar². Jan was een bekend Zeistenaar, kerkmeester van de r.-k. statie te Bunnik, in de Franse tijd lid van de Municipale Raad van Zeist en van 1814-1820 lid van de gemeen-

teraad. In 1816 bedroeg de pacht f 1430. In 1829 was Gijsbert Smoorenburgh pachter.

Johannes van Laer (1775-1816) volgde in 1808³ zijn vader op als heer van Zeist. Hij kocht in 1813 diverse op zijn eigendom rustende tienden af van jhr.mr. W.N. Pesters, heer van Cattenbroek en Papekop voor f10.800⁴. Johannes van Laer stierf kinderloos en zijn bezittingen werden onder zijn familie verdeeld. Bij de scheiding van zijn nalatenschap in 1818⁵ kwam Griffestein aan zijn broer Jacob van Laer (1769-1824). Anders dan de meeste goederen die van Laer naliet, zoals het Slot en Beek en Royen, is Griffestein niet bij openbare veiling verkocht. Jacob van Laer stierf kort daarop en liet op zijn beurt een deel van het grondbezit dat hij van zijn broer had geërfd, na aan zijn weduwe Christiana Salome Verbeek (1778-1835), met wie hij in 1805 was getrouwd⁶. Zij verkreeg onder andere Griffestein met 58 ha land. Na haar overlijden in 1835 lieten haar kinderen, die haar erfgenamen ab intestaat waren, diverse goederen openbaar veilen. Deze veiling had plaats op 11 mei 1836⁷. Griffestein werd met 55 ha verkocht voor f 47.000 aan de Amsterdamse commissionair Albert Voomborgh (1797-1852), die op Hoog Beek en Royen woonde.

Bij de verkoop was inbegrepen de jacht, die tot dat jaar aan de eigenaar van Cattenbroek was verhuurd. Het Koeland (sectie G n° 158) was wel eigendom van de familie Van Laer, maar was niet in de veiling begrepen. Later in dat jaar bood de familie Van Laer het Koeland onderhands aan Voomborgh voor f 6000 aan. Aangezien hij er slechts f 3000 voor over had, ging de transactie niet door en bleef het Koeland gescheiden van Griffestein.

Tot de 'bij uitstek net betimmerde en in volkomen staat onderhouden bouwmanshuizing' behoorden stallen voor twaalf paarden en twintig koeien, een bakhuis met oven, een ruime pangedekte schuur, drie hooibergen en een boomgaard. Het land had een oppervlakte van ruim 55 ha.

De gevel van de boerderij ging schuil achter geknotte linden en de

oude linde achter het bakhuis overschaduwde een groot deel van het erf. Een mooie noteboom stond bij het hek dat toegang gaf tot de grote wei en van hier leidde een weggetje langs een meidoornheg naar de Koppeldijk.

De boerderij Griffestein aan de Waterigeweg rond de eeuwwisseling (particuliere collectie).

Zo goed onderhouden was de boerderij niet. Voombergh liet er direct voor bijna *f* 1000 aan opknappen. Dat lijkt een bescheiden bedrag, maar een dag werk door een opperman en een knecht samen kostte toen *f* 1,55.

Het bij de boerderij behorende terrein werd door de Koppeldijk in tweeën gedeeld. Het noordelijk deel werd begrensd door de Zeister Grift (uitgezonderd het Koeland), de Waterigeweg, de Koppeldijk en het weiland van Cattenbroek. Nu zouden we zeggen: gelegen tussen de Cornelis Schellingerlaan, van Renesselaan, Griffensteijnselaan,

Ridderschapslaan, Godfried van Seystlaan en Waterigeweg. Op de oude kadastrale kaart van 1830 waren het de nummers sectie G 159 t/m 161 (weiland), 169 en 170 (bouwland), 171 (de boerderij) en 172 (boomgaard). Op perceel nummer 166 rustte een servituut van uitweg van en naar de lijmfabriek en blekerij van P.C. van Calker. Zuid van de Koppeldijk, nu Godfried van Seystlaan, bezat Voombergh enkele niet aaneengesloten stukken. Het eerste stuk van circa 6 ha bouwland, sectie G n° 337, liep ten oosten van de Koelaan vanaf de Tiendweg naar de oude Bunnikse weg en heette de Lange Hoef. Daarop rustte een servituut van overpad, gevestigd in 1830 ten behoeve van de toenmalige heer van Zeist, jhr. J.E. Huydecoper van Maarsseveen, als uitrit naar zijn andere bezit, Wulperhorst. Het tweede stuk bouwland, sectie G n° 339 en n° 340, was een strook land ten westen van de Koelaan, begrensd door het kerkpad naar Bunnik (het verlengde van de Waterige weg) ruim 4 ha groot. Het derde stuk bouwland, de Lange Akkers geheten, sectie G n° 358 en n° 359, was weer een lange, smalle strook, ruim 4 ha groot, die vanaf de Koppeldijk naar de Hakswetering liep en tussen het land van Cattenbroek en de Brakel in lag. Het vierde stuk tenslotte, ruim 19 ha groot, sectie G n° 368-377, stond bekend als de Dolderberg en lag tussen land van de boerderijen Cattenbroek en Veldhuizen in. Daar ook lag de griend, sectie G n° 376, waar jaarlijks de wilgetenen werden gesneden en verkocht. Het noordelijkste en het zuidelijkste stuk waren bouwland, de rest weiland.

De jacht die erbij hoorde werd intensief gebruikt door Voombergh, maar ook mijn grootvader joeg er regelmatig. Later kwam een jachtcombinatie met de Niënhof tot stand. Na zijn dood is de jacht verpacht aan de familie Van Marwijk Kooy.

Na Voombergh's dood viel Griffestein toe aan zijn weduwe jkvr. Agnes Henriette van Loon (1800-1879)⁸. Bij haar dood verkreeg hun derde dochter Henriette Maria Jacoba (1830-1908), sedert 1854 echtgenote van mr. Charles Bernhard Labouchere (1817-1897) de

boerderij⁹. Zij woonden sedert 1867 op het Slot. Na haar dood vererfde deze op haar zoon mr. Alfred Joan Labouchere (1867-1953)¹⁰ en in 1953 op drie van zijn kinderen: Olga Marianne Brouwer-Labouchere (1900-1992), mr. Charles Bernhard Labouchere (1902-1988) en mr. Pierre César Guillaume Labouchere (1909-1972).

Toen Voombergh Griffestein kocht was Jochem van Dijk (1783-1865) pachter en deze bleef met zijn vrouw Elisabeth Floor de boerderij in pacht houden, voor f 1625,- per jaar. In 1867 vertrok zij als weduwe met haar zoon naar Loenersloot. Zij werden in dat jaar opgevolgd door Cornelis (Kees) Wijnen (1823-1881), gehuwd met Aaltje Seldenrijk (1827-1906). Daarna kwam hun zoon Cornelis Wijnen (1863-1935), die met Willemijntje Geertruida van Dijk (1870-1949) was getrouwd. De pacht bedroeg in 1881 f 2200. In 1928 was deze opgelopen tot f 5500.

Bij vonnis van de Rechtbank te Utrecht d.d. 9 november 1927 was Wijnen onder curatele gesteld, zodat zijn vrouw in dat jaar de pacht overnam, althans van het grootste deel.

De terreinen rond de Koelaan werden toen aan anderen verpacht, zoals G. van der Meent. Rond 1940 pachtte Rijk van Eck, die op de Brakel boerde, deze landerijen en na zijn dood op 2e Kerstdag 1944 zijn weduwe, Maartje Johanna Houtkooper, die zelf op de Brakel stierf op 24 maart 1952.

Nieuw-Griffestein

In 1933 is het deel ten noorden van de Koppeldijk ten behoeve van woningbouw voor twee ton verkocht aan de N.V. Park Kersbergen en de oude boerderij gesloopt. Hier verrees de wijk Griffensteijn¹¹.

Voor het resterende deel, 36 ha, liet mr. A.J. Labouchere in 1933 een nieuwe boerderij op het noordelijkste stuk van de Dolder bouwen door H. van Ingen uit Woudenberg, die de naam 'Nieuw-Griffestein' kreeg. Een voor zijn tijd moderne boerderij, met 'vaste wastafels' voor de koeien. De boerderij en het ernaast gelegen land, 28 ha, werd weer gepacht door de weduwe Wijnen-van Dijk, voor f 1765 per jaar. Na haar dood op 6 december 1949 namen twee

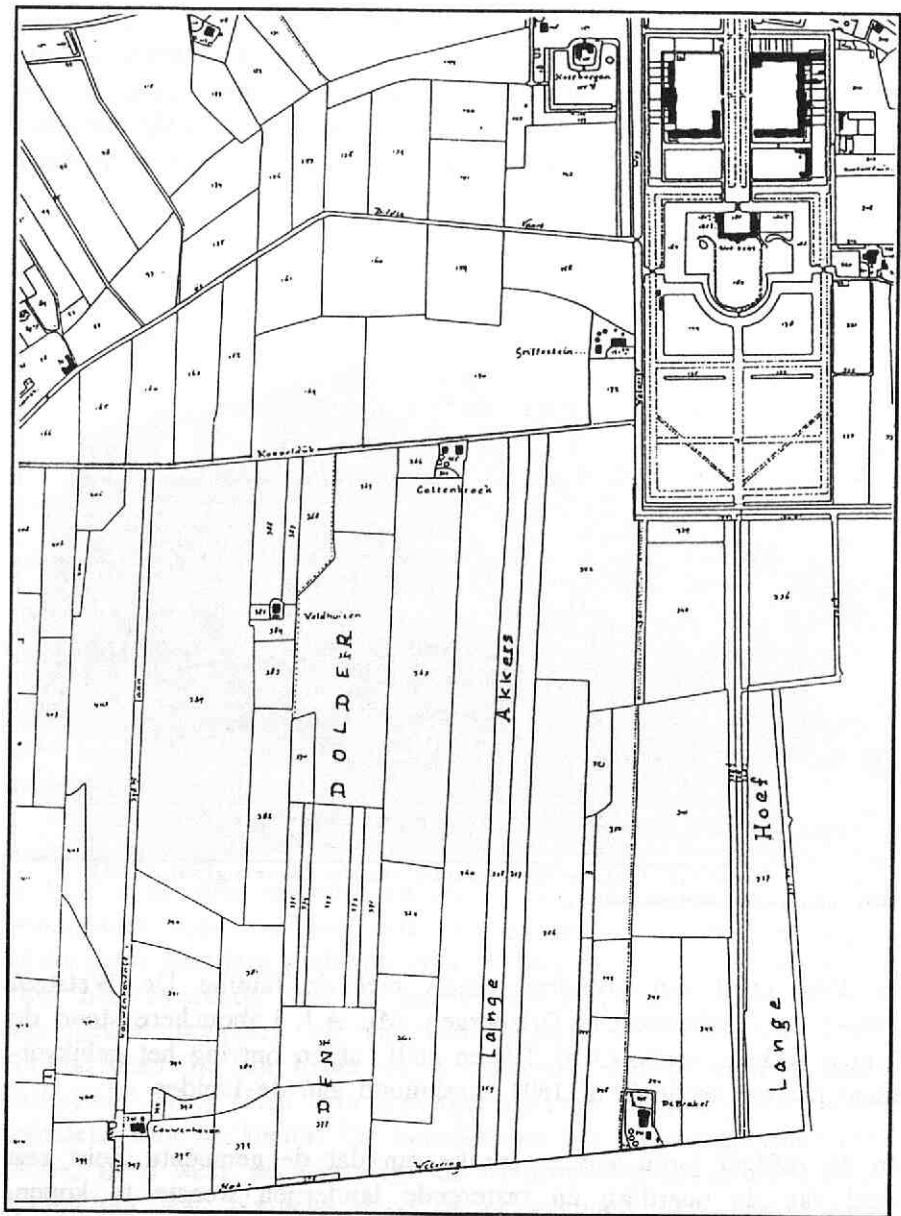
ongehuwde zoons de pacht over, tot 1962. Toen werden zij te oud en omdat er geen opvolgers in de familie n.v. te vinden waren, werd Nieuw-Griffestein verpacht aan Gijs en Clasina van Eck, een zoon van Rijk van Eck op de Brakel, die pas in 1979 afscheid hebben genomen van Nieuw-Griffestein en met hun vee naar Suhendorf bij Uelzen in Duitsland zijn gegaan.

Bouw van de boerderij Nieuw Griffestein aan de Weteringlaan, 1933
(particuliere collectie)

In 1934 vond een grondruil plaats met de familie De Wetstein Pfister op Heidenstein in Driebergen. Mr. A.J. Labouchere stond de Lange Akkers, sectie G n° 359 en 1691, af en ontving het gelijkvormige perceel sectie G n° 1694 aansluitend aan de Dolder.

In de zestiger jaren was er sprake van dat de gemeente Zeist een deel van de boerderij en resterende landerijen wenste te kopen, aangezien er een snelweg door het terrein zou worden aangelegd.

Na drie jaar onderhandelen verkochten de eigenaren tenslotte op 20 februari 1969¹² hun ruim 33 ha aan de gemeente Zeist voor f 645.000. Kort na de verkoop verrees ter plaatse weer een woonwijk, Couwenhoven, op 26 ha. De resterende grond werd verdeeld over andere boerderijen in Cattenbroek.

Middenin deze nieuwbouwwijk staat nu nog de boerderij Nieuw-Griffestein aan de Weteringlaan 2.

Mr. A.J.A. Labouchere

Noten

De diverse acten uit het oud-rechterlijk archief, alsmede de gegevens met betrekking tot de familie Wijnen, dank ik aan de welwillende medewerking van de gemeentearchivaris van Zeist, de heer R.P.M. Rhoen.

Naast diverse stukken in het familiearchief Labouchere zijn nog de navolgende acten geraadpleegd:

1. 22 juli 1776 rechterlijk archief van Zeist
2. 29 april 1794 rechterlijk archief van Zeist
3. 23 maart 1808 voor het gerecht van Zeist; RAU
4. notaris J.M. Karsseboom te Zeist, 19 juni 1813. Het ging om de Koppeldijkse tiend, de krijtende tiend en de Cattenbroekse tiend, die was samengesteld uit de Couwenhovense, Cattenbroekse en hoeftiend. De Couwenhovense tiend stond ook bekend als de tienden van Griffestein.
5. notaris G.H. Stevens te Utrecht, 6 november 1818
6. boedelscheiding notaris G. van Steyn van Hensbroek te Zeist, 13 oktober 1825
7. veiling notaris H.A.R. Vosmaer te Zeist
8. scheiding nalatenschap notaris J. Commelin te Amsterdam, 26 augustus 1852
9. scheiding nalatenschap notaris J.Ch.G. Pollones te Amsterdam, 29 december 1879
10. notaris J.Ch.G. Pollones te Amsterdam, 8 juli 1908

11. zie verder R. Blijdenstein, Zeist Groei en Bouw, deel: Geschiedenis, bouwstijlen en woonhuistypen, Zeist 1983
12. notaris H.B. van Rhijn te Zeist.

DE VOLLENHOVENSE, GOOYER- EN ZEISTERTIENDEN

Tiendplicht

Tot in het begin van deze eeuw hadden landbouwers te maken met een eeuwenoude 'aanslag' op hun inkomsten, namelijk tienden¹. Dit waren zakelijke lasten gevestigd op onroerende goederen bestaande uit een bepaalde hoeveelheid van de opbrengst van de oogst of een hiervoor in de plaats komend bedrag. Het was in de praktijk een eenzijdige verplichting: de lasten voor de landbouwer, de lusten voor de tiendheffer. De landbouwer diende een tiende of een elfde deel van de opbrengst van de oogst af te staan aan de tiendheffer. Nu kon de tiendheffer de tiend ook verpachten of verkopen. Verkocht werd dan het aandeel in de oogst, waarop de tiendheffer rechten kon doen gelden. De koper van dit 'oogstaandeel', de tiendpachter, werd ook geconfronteerd met die eenzijdige verplichting. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door de bepalingen in de voorwaarden voor de verpachting van de tiend in 1753². Alle rampen die de tiendpachter konden overkomen, watersnood, brand, roof etc., waren voor zijn rekening, daar de 'Heeren Vercopers dese tienden stoten met de Voet', met andere woorden ze waren alleen geïnteresseerd in hun aandeel.

Tegen tienden werden dan ook verscheidene bezwaren geuit. Een van de voornaamste bezwaren was dat landbouwers niet zouden worden gestimuleerd in hun bedrijven te investeren. Immers pas wanneer het rendement van de investeringen boven de 10% uitkwam werd het interessant voor de landbouwer, daar anders de netto-opbrengst zelfs minder was door de tiendheffing dan voor de investeringen.

Aan de hand van een voorbeeld kan dit worden toegelicht. In 1823 stelde de schout van Maarsseveen een oogstopgave op³. Als we er

van uitgaan dat er tiend werd geheven en we nemen het gewas tarwe als voorbeeld, dan krijgen we het volgende beeld: totale opbrengst was 128 mud, minus tiendheffing 10% is 12,8 mud; 115,2 mud, minus zaaigoed is 15 mud; blijft over 100,2 mud. Als er geen tiendheffing was geweest, zou de totale opbrengst voor de landbouwer normaliter, minus het zaaigoed van 15 mud, 113 mud zijn geweest, na tiendheffing 100,2 mud.

Zoals eerder gezegd, konden de tienden worden verpacht. Dit gebeurde of per jaar of per periode van 3 à 5 jaar. Ondanks de publiekelijke veiling was het een selecte groep personen, die als pachter optrad. Voor de pachter stonden gewoonlijk twee mensen borg, die zelf dat jaar (meestal) ook tienden pachten.

In de eerste helft van de 19e eeuw vond de publieke verpachting van de Zeister tienden plaats in de herberg De Zwaan van Jan Vermeulen te Zeist⁴.

Voordat de veilingen plaatsvonden, werden de desbetreffende tiendblokken eerst gekerfd. Dit hield in dat bekeken werd welke gewassen dat jaar geteeld werden, taxatie van de opbrengst en vaststelling van de pachtprijs. In de praktijk kwam het erop neer dat de tiendpachter zijn pacht terug verdiende, doordat de marktprijzen van de gewassen hoger lagen dan vooraf getaxeerd was. De tiendpachters waren ingevolge de pachtcontracten gehouden aan een heel scala van verplichtingen.

Betaling van de pachtpenningen gebeurde aan de ontvanger te Amersfoort voor of op 1 april van het daaropvolgende jaar. Men was vanuit de Domeinen blijkbaar beducht voor louche praktijken. Indien namelijk achteraf bleek dat tijdens de veiling samengespannen was tegen hetzij de hoogte van de waarde van de tiend hetzij de vrije loop van de verpachtingen, dan kon de ontvanger de verpachting vernietigen. Saillant detail hierbij was dat de reeds betaalde gelden als verloren dienden te worden beschouwd.

De tiendpachter diende de tiendplichtigen te houden aan hun plichten, iets wat hem niet altijd even populair maakte.

Indien binnen een tiendblok een nieuw gewas werd verbouwd en dit op een plaats waar dit nooit te voren was gebeurd, moest de ontvanger, indien deze hier niet van op de hoogte was, alsnog hiervan in kennis worden gesteld. Tenzij hij hiertoe toestemming had verkregen, mocht de tiendpachter echter niet de tiend over dit gewas uitzetten. Ook diende de ontvanger op de hoogte gesteld te worden indien binnen het tiendblok landerijen voorkwamen, die voor het eerste keer gescheurd waren en tot bouwland gemaakt. De dan hierover te heffen novale tiend mocht niet door de tiendpachter worden uitgezet, tenzij dit duidelijk in het contract was vermeld.

We moeten naar Gelderland kijken als we de gang van zaken willen bekijken bij het uitzetten van de korentiend. In de provincie Utrecht zal de gang van zaken niet veel hebben afgeweken. Nadat de oogst was binnengehaald en op schoven gezet, werd de tiendpachter gewaarschuwd. Deze ging vervolgens de tiend uitzetten door middel van (groene) takken. Het stond hem vrij de zijde en hoek te kiezen van waaruit hij begon te tellen. Voorwaarde hierbij was wel dat wanneer hij eenmaal begonnen was met te tellen, hij door moest blijven gaan. Op elke 10e gast of hok stak hij een tak, bij de 5e gast (de tiendgast) legde hij het takje op de grond. Deze vijfde gast was namelijk voor de grondeigenaar bestemd als compensatie voor de grondbelasting. De tiendpachter had dus in feite maar recht op $\frac{4}{5}$ deel van de verschuldigde tiend⁵.

Indien een tiend in leen werd verkregen, was een 'vergoeding' vereist aan de leenheer. Een voorbeeld hiervan zien we in 1518 als de bisschop van Utrecht Dierick van Zuylen van Hermelen met de tiend Zeisterstraete beleend. Dierick diende als heerwaad een paar 'witter honden handschoen' te geven⁶.

Er waren twee systemen van tiendheffing in Nederland. Samen met Holland en Zeeland werd in grote delen van Utrecht het blok- of cirkelsysteem toegepast, in overige delen van Nederland het kamp-systeem. Nadeel van het bloksysteem was dat pas wanneer alle

akkers binnen een dergelijk blok liggende, tiendvrij gemaakt waren, het tiendblok ophield met bestaan. Onder een tiendblok verstaat men een complex van akkers met een eigen naam. Een tiendgebied bestaat uit een aantal tiendblokken behorende aan een tiendgerechtigde. Bij het kampstelsel, ondermeer in Overijssel, waren alleen de bouwlanden, liggende op de kampen, tiendplichtig. Dit in tegenstelling tot de woeste gronden, die deel uitmaakten van het gemeenschappelijk bezit. Ook bij het tiendblokstelsel waren bijvoorbeeld graslanden uitgezonderd van de tiendheffing. De beesten- of krijtende tiend werd per totale gemeente geheven.

Men maakte verschil tussen domaniale tienden en novale tienden. Domaniale tienden werden geheven op de van oudsher in cultuur gebrachte, lees in gebruik genomen als bouw- en weiland, gronden, terwijl novale tienden werden geheven over woeste gronden, met andere woorden gronden die nog ontgonnen moesten worden. Denk bij het laatste bijvoorbeeld aan de venen.

Een tweede onderscheid werd gemaakt ten aanzien van de gewassen. Onder de grote of grove tienden vielen de granen en de zaden als bijvoorbeeld koolzaad. Onder de kleine of smalle tienden vielen ondermeer de erwten, bonen, wortelen, hooi en gras, en verder ook de krijtende, beesten, lammer, levende of bloedige tiend, verschuldigd over het vee.

De tiendplichtige gewassen in de drie bovengenoemde tiendblokken werd door de tiendcommissie in 1907 vastgesteld als zijnde tarwe, rogge, haver en aardappelen⁷. Verschuldigd voor de eerste drie gewassen waren 2 van elke 25 schoven en voor aardappelen f 3,92 per hectare.

In de aangifte en verdere correspondentie luidde de tiendplichtigheid anders. Voor aardappelen was voor elke 100 oude roeden 60 cent verschuldigd. Voor de overige drie gewassen:

- Gooyertiend en Vollenhovense tienden, van elke 13 schoven één schoof, dan van elke 12 schoven één schoof, en zo om en om;
- Zeistertiend, van elke 10 schoven één schoof.

Oorsprong van het tiendrecht

In de bijbel wordt al gesproken over tienden. Nadat Abraham een overwinning had behaald offerde hij een tiende van zijn buit aan God. Ook Mozes besteedde in zijn wetgeving aandacht aan tiendheffing. Men werd verplicht van de opbrengst van de veld- en boomvruchten en het vee een tiende te offeren aan God, uit te betalen aan de Levieten die als priesters de gemeenschap dienden.

In Nederland is tiendrecht van kerkelijke oorsprong. Het wordt al genoemd in een schenkbrief uit 753 gericht aan de St. Maartenskerk te Utrecht. In de loop der tijden raakte de bevoegdheid tot het heffen van tienden geleidelijk aan voor een groot deel in handen van adel en patriciaat.

De Gooyertiend, oorspronkelijk de Goertyende, en de Zeistertiend waren in het bezit van het Domkapittel. De Vollenhovense tiend, in 1487 een IJsselsteins leen, werd oorspronkelijk aangeduid als de tiend op Zeisterbroick.

Afschaffing

Tijdens de Franse overheersing werden de kapittels opgeheven. De kapittelbezittingen, waaronder de tienden, werden vanaf 1 januari 1811 beheerd door het Staatsdomein, vanaf 1814 het Kroondomein. In 1822 werden de domaniale tienden overgedragen aan de Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging van de Volksvlijt te Brussel. Tengevolge van de vrijheidsstrijd in België kwam het beheer weer terug naar Nederland en uiteindelijk vanaf 1856 in handen van het Rentamt Utrecht van het Kroondomein.

De Gooyer- en de Vollenhovense tienden waren toen samen met de Zeistertiend al op 1 maart 1846 verkocht aan F.N. van Bern, burgemeester van Zeist⁶.

In 1792 nam het Franse Convention Nationale het besluit dat in de door Franse troepen bezette of nog te bezetten landen tienden afgeschaft zouden worden, een en ander op basis van een decreet uit 1789. Vijf jaar later werd in de Bataafse Republiek een ontwerp-constitutie aangenomen dat tienden afkoopbaar dienden te zijn

en dat er geen novale tienden meer konden worden gevestigd. Uiteindelijk bleef alles bij het oude en in 1814 werden de heerlijke rechten hersteld. Wel werd aangedrongen op een regeling van het tiendrecht. De regering was echter van mening dat de codificatie van het burgerlijk recht voorrang had en ondernam voorshands geen actie, op een machtiging aan het Domeinbestuur na de verpachting van novale tienden achterwege te laten. Bij de voorbereidingen om te komen tot een nieuw Burgerlijk Wetboek diende wel aandacht te worden besteed aan het afkoopbaar stellen van tienden, maar dit diende niet in het wetboek geregeld te worden. Het uit 1838 daterende Burgerlijk Wetboek bevatte dan ook alleen regelgeving over nieuw te vestigen tienden.

Vanuit de landbouwwereld werd teleurgesteld gereageerd en verzoeken aan de regering gericht om ook ten aanzien van de (voor 1838) bestaande tienden een regeling te treffen. Voorgesteld werd de tienden in grondrenten om te zetten. Ofschoon ten aanzien van novale tienden en tienden in het bezit van Domeinen wel regels werden vastgelegd, werd geen algemeen geldende regel opgesteld.

B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis trad naar voren als de spreekbuis van de beweging tot afschaffing van de tienden. Het door hem in 1846 opgerichte Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres besteedde veel aandacht aan het tiendenvraagstuk. Het Congres behandelde een jaar later een door Sloet opgesteld wetsontwerp. Hierbij gingen men er vanuit dat alle tienden omgezet werden in afkoopbare grondrenten, waarbij een hypotheek als zekerstelling diende. Vervolgens werd een verzoek aan de koning gericht, iets wat men herhaaldelijk deed, al dan niet gecombineerd met een verzoek aan de Staten-Generaal. De regering bleef van mening dat er geen wettelijke voorschriften vereist waren, maar zegde uiteindelijk toe het initiatief tot een wet te zullen nemen.

Pas in 1872 werd de wet vastgesteld. Hierin werd de afkoopbaarstelling van tienden geregeld, echter met dien verstande dat bloktienden alleen in hun geheel konden worden afgekocht. Deze bepaling gaf in de praktijk echter problemen, voorshands leidde dit niet tot aanpassing van de bestaande wetgeving.

Enige jaren later dwong de landbouwcrisis de Nederlandse staat haar liberale koers te wijzigen en niet langer blind te varen op particulier initiatief. In 1906 werd door de Tweede Kamer een wetsontwerp (Tiendwet 1907) behandeld, dat uiteindelijk leidde tot afschaffing van de tienden.

Nederland werd in 9 districten onderverdeeld, met in elk district een tiendcommissie. Deze commissies bestonden uit 5 leden met 3 plaatsvervangers en een secretaris met een plaatsvervanger. De secretaris was altijd een advocaat.

Door middel van een intensieve campagne werd het publiek zo goed mogelijk geïnformeerd. In de praktijk werden de memories van aangifte over het algemeen door een notaris opgemaakt, de bezwaarschriften tegen deze memorie door de tiendplichtigen zelf. Indien men mondeling werd gehoord door de tiendcommissie liet men zich zelden bijstaan door een advocaat. Tegen de besluiten van de tiendcommissies stond beroep open bij de gerechtshoven en in laatste instantie de Hoge Raad.

Nadat het tiendrecht in een bepaald gebied door de tiendcommissie was vastgesteld, onderzochten schattingscommissies wat de onzuivere tiendopbrengst was van de percelen binnen een tiendblok. De wet trad op 1 januari 1909 in werking. Hierbij werden via een schade-loosstelling de gronden tiendvrij gemaakt, waarna door middel van een grondrente, geheven over dertig jaar, terugbetaling aan de staat plaatsvond.

Via vererving was F.N. van der Muelen, in leven commissionair in effecten en woonachtig te Weesp, eigenaar van de eerder genoemde tienden toen de Tiendwet van kracht werd. Hij deed aangifte aan de tiendcommissie over welke gewassen tiend verschuldigd was en de grenzen van de tiendblokken. Een en ander gebeurde niet geheel zorgvuldig toen bleek dat een deel van de grenzen samenviel met die van de Krozensteinse tiend, aangegeven door de Nederlandse Tiendmaatschappij te 's-Gravenhage. In totaal lagen voor wat betreft bovengenoemde drie tiendblokken 21 percelen met 2 eigenaren in de gemeente De Bilt en 70 percelen met 22 eigenaren in de ge-

meente Zeist⁹. Na een nauwkeurig onderzoek verklaarde op 23 augustus 1910 de Tiendcommissie dat het tiendrecht 'verloren was gegaan'. Het bezwaarschrift van jhr. C.J. Rademacher Schorer te Zeist werd ongegrond verklaard, toen deze niet met feiten kon staven dat over de in zijn bezit zijnde gronden nooit en te nimmer tienden waren verschuldigd. Voor de percelen in het bezit van Van der Muelen verklaarde de Tiendcommissie dat het tiendrecht door vermenging teniet was gedaan.

Grenzen en grootte

Als belending van de drie tienden werd in 1909 opgegeven: van de Gooyertiend 'ten noorden Bisschopsweg, ten zuiden Noordweg en Kroostweg, ten westen Noordweg en ten oosten Kroostweg en Straatweg naar Utrecht'; ten aanzien van de Zeistertiend of Engtiend: 'ten noorden Oude Arnhemseweg, ten zuiden Kroostweg, ten westen Heer Scholten en F.N. van der Muelen, ten oosten Verbindingsweg Koppeldijk en Straatweg en de Engweg, en van de Vollenhovense tiend of Grote Vollenhovense tiend: 'ten noorden Noordweg en Bisschopsweg, ten zuiden Zeistervaart, ten westen Bisschopsweg en ten oosten Water uitkomende in de Zeistervaart'¹⁰.

Als grootte werd in 1830 vermeld:

Gooyertiend

Bezaaid	8 bunder	6 roeden	93 ellen
Onbezaaid	7 bunder	30 roeden	15 ellen
weiland	6 bunder	93 roeden	85 ellen
boomgaard	0 bunder	36 roeden	30 ellen

Het weiland en de boomgaard was vroeger in gebruik als bouwland; verondersteld werd dat in de toekomst het weiland gescheurd zou worden en opnieuw in gebruik worden genomen als bouwland.

Zeistertiend of Engtiend

Bezaaid	20 bunder	23 roeden	12 ellen
Onbezaaid (tuin)	0 bunder	29 roeden	10 ellen

Vollenhovense tiend of Grote Vollenhovense tiend			
Bezaaid	31 bunder	21 roeden	73 ellen
Onbezaaid	29 bunder	28 roeden	40 ellen
Weiland	26 bunder	77 roeden	30 ellen
Tuin	1 bunder	32 roeden	40 ellen
Boomgaard	1 bunder	18 roeden	70 ellen

Het weiland was vroeger in gebruik als bouwland; verondersteld werd dat in de toekomst het weiland gescheurd zou worden en opnieuw in gebruik worden genomen als bouwland¹¹.

Lusten en lasten

De vraag kan nu gesteld worden wat die tiendheffing in de praktijk voor de landbouwers in dit gebied betekende. Om nu te weten komen wat er verbouwd werd en wat de opbrengst is heb ik verscheidene bronnen gecombineerd. Dankzij de kerfcedullen kunnen we een beeld krijgen van welke tiendplichtige gewassen verbouwd werden en op welke schaal in dit gebied¹². Door middel van de oogstopgaven kunnen we een totaal beeld voor de gemeente Zeist verkrijgen. Vanaf mei 1842 diende de burgemeester deze opgaven in te sturen¹³. De oogstopgaven gaven dikwijls niet alleen kwantitatieve informatie, maar ook met betrekking tot de kwaliteit. Om een duidelijk beeld te krijgen zijn alleen oogstopgaven onvoldoende. Naast ondermeer het klimaat en de bodemsoort, in dit gebied zandgronden, speelt de hoeveelheid zaad nodig voor een bepaalde opbrengst een belangrijke rol. De gegevens hierover zijn zeer schaars. Gelukkig beschikken we over één opgave in 1823 opgesteld door de schout van Maarsseveen. Ik heb deze opgave dan ook integraal overgenomen. Voor een morgen land gold:

	nodig voor zaaien en poten	opbrengst per morgen
tarwe	1 mud	9 mud
rogge	1 mud	9 mud
gerst	1½ mud	11 mud
haver	1½ mud	11 mud
bonen	1½ mud	10 mud

erwten	1¼ mud	8 mud
boekweit	1½ mud	10 mud
aardappelen	15 zakken	90 zakken

Oogstopbrengst in 1823

	totaal	nodig voor zaai- en pootgoed	resteert
tarwe	128 mud	15 mud	113 mud
rogge	21 mud	2½ mud	18½ mud
gerst	52 mud	7 mud	45 mud
haver	26 mud	3½ mud	22½ mud
bonen	72 mud	9½ mud	62½ mud
erwten	48 mud	8 mud	40 mud
boekweit	geen	geen	geen
aardappelen	720 zakken	120 zakken	600 zakken

Het grootste deel van de opbrengst zal voor eigen gebruik bestemd zijn geweest, het resterende deel voor de markt. Om een idee te krijgen met welk doel bepaalde gewassen werden geteeld, is gebruik van proefnemingen uit 1827. Opgegeven werd voor rogge en tarwe hoeveel een mud van deze graansoorten opbracht aan meel voor het bakken van brood.

brood van rogge	68	97½
brood van ongebuild tarwemeel	74	106
brood van grof gebuild tarwemeel	75	78
brood van fijn gebuild tarwemeel	73	58

De eerste kolom getallen geeft het zuiver gewicht van een mud na het aftrekken van tarra en stuifmeel en de tweede kolom het aantal Nederlandse ponden brood uit een mud. Opgemerkt dient te worden dat een Nederlandse pond toen gelijk stond aan een kilo.

De praktijk

In de periode 1818-1849 ging het minder florissant met de Nederlandse landbouw¹⁴. Dit was het gevolg van de import van graan afkomstig uit de landen rondom de Zwarte Zee waardoor de

graanprijzen in West-Europa vanaf 1818 daalden. In eerste instantie zag de staat af van het treffen van maatregelen ondermeer door de oppositie van de graanhandelaren en de belangen van de landbouwers. Veehouders die graan aankochten als veevoeder waren gebaat met lage graanprijzen, dit in tegenstelling tot de boeren die granen verbouwden.

In 1822 besloot de staat tot het verhogen van de bestaande importrechten, de hoogte varieerde per graansoort. Nadat drie jaar later de importrechten verdrievoudigd waren, werd in 1830 teruggekeerd naar de situatie in 1822. Dit was mogelijk doordat de graanmarktprijzen zich enigszins hadden hersteld.

In 1833 begonnen de prijzen echter weer te dalen. De graanwet van 1835 moest het mogelijk maken voortaan in te kunnen inspringen op de wijzigingen op de graanmarkt door het vervangen van vaste door schaal(import)rechten. Deze wet werd weliswaar aangenomen, maar weerspiegelde toen al de opvatting dat de staat zich diende te onthouden van het ingrijpen in de economie, maar de 'vrijhandel' voor te staan.

Van Hall kwam in 1845 met de tariefwet, waarbij de import-, doorvoer- en exportrechten werden herzien. Het oorspronkelijke wetsontwerp kreeg veel commentaar uit landbouwkringen. Vanuit hier werd betoogd bestaande importrechten voor boekweit, gerst en haver niet te wijzigen, dit tot bescherming van de Nederlandse graantelers. Van Hall ging op deze bewaren in, om zo een meerderheid in de Tweede Kamer te krijgen. Een achteraf belangrijk artikel bood de mogelijkheid in noodsituaties de rechten te wijzigen.

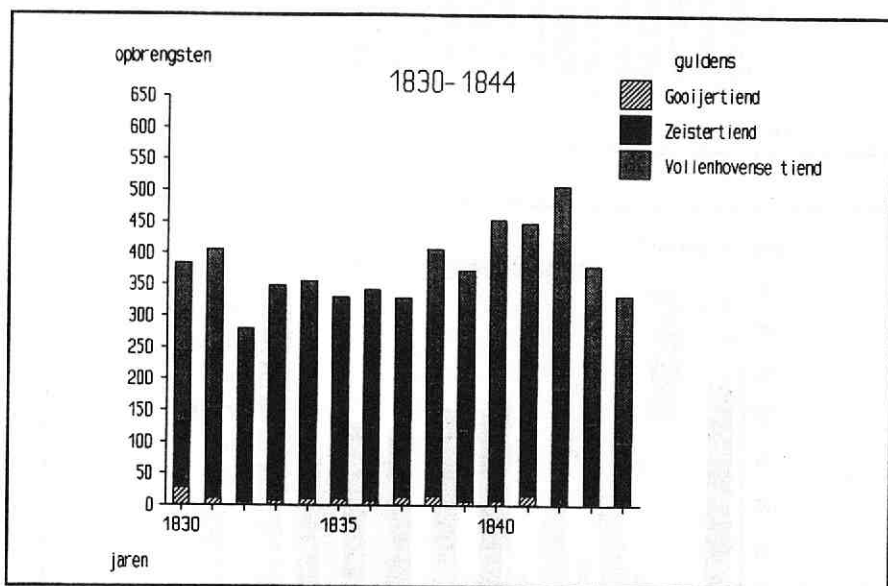
In het zelfde jaar kwamen de problemen met de aardappeloogst, voor de 'gewone man' volksvoedsel nummer één. De bestaande invoerrechten werden verlaagd, zodat de import van betaalbare levensmiddelen, waaronder rogge, gerst, aardappelen en rijst mogelijk werd. Het jaar daarop werden in Groot-Brittannië de graanrechten afgeschaft en volgde Nederland het voorbeeld door in 1847 een wet aan te nemen, die de schaalrechten verving door lage vaste rechten. Men hoopte door deze maatregelen ook te bereiken dat de Nederlandse landbouw weer opleefde door het krijgen van impulsen

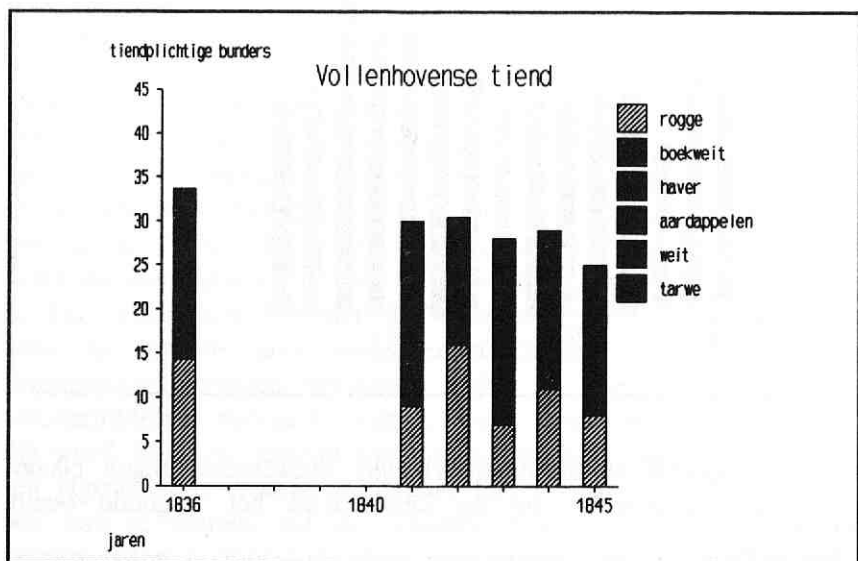
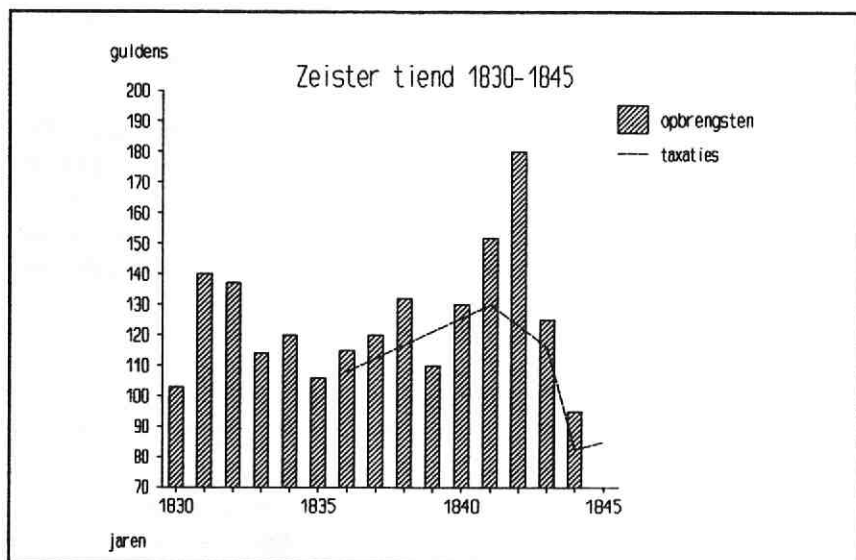
als concurrentie vanuit het buitenland. Het betekende tevens dat de staat de handen aftrok van de landbouw en de landbouwpolitiek een liberale koers ging volgen.

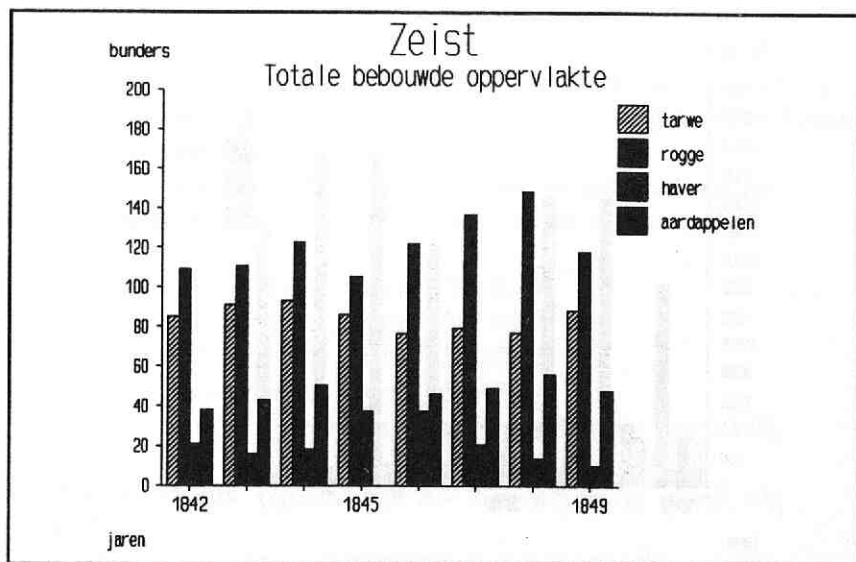
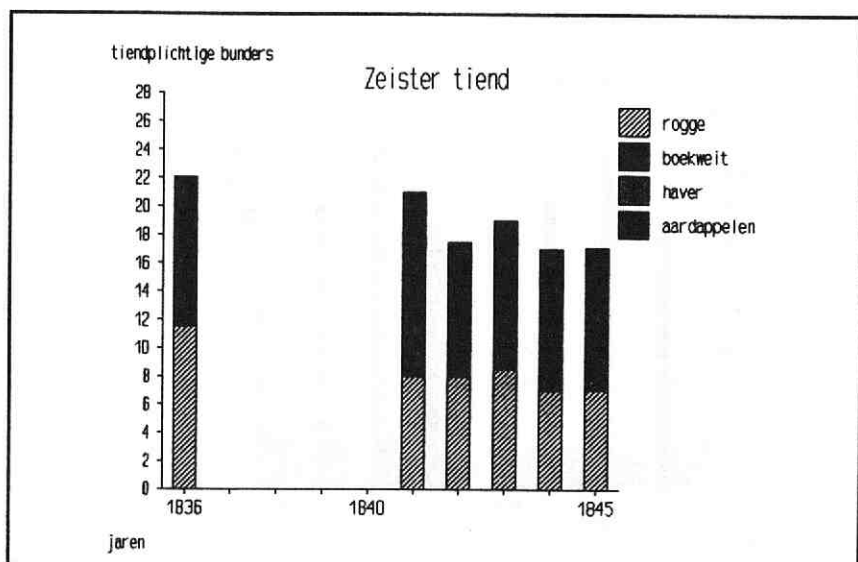
In de gemeente Zeist verbouwde men toen een scala aan gewassen, namelijk tarwe, rogge, gerst, haver, zaad, aardappelen, boekweit, witte bonen, duivebonen, paardebonden en groene en grauwe erwten. Ook van de opbrengst aan hooi werd een opgave gedaan. In de drie Zeister tiendblokken waren alleen haver, rogge, tarwe en aardappelen tiendplichtig.

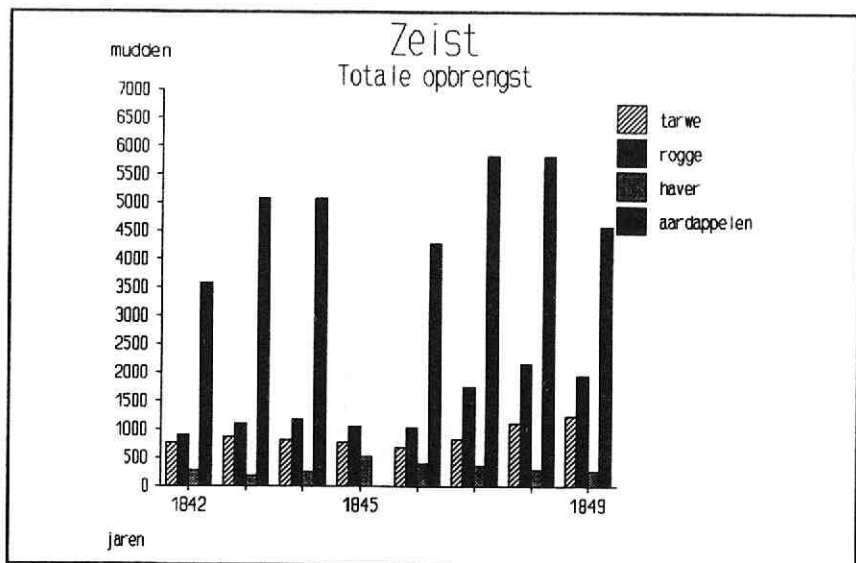
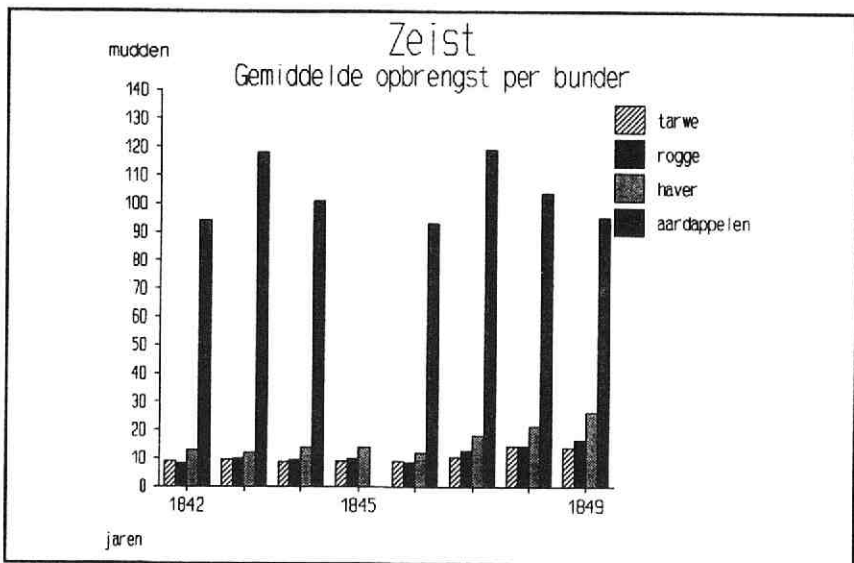
R.H.C. van Maanen

Als wij de taxaties en de daadwerkelijke opbrengsten tegen elkaar afzetten, dan krijgen we bij de Zeistertiend het volgende beeld (z.o.z.)

Noten

1. F.C.J. Ketelaar. *Oude Zakelijke Rechten. Vroeger, nu en in de toekomst.* Universitaire Pers. W.E.J. Tjeenk Willink, Leiden, 1978.
C.H. Slager. *De Ambachtsheerlijkheid van Oud- en Nieuw-Vossemeer en het Tiendrecht.* De Walburg Pers, Leiden, 1988.
M. Wintle. Plagerijen, hatelijkheden en onregt. Dutch tithing in the nineteenth century in: *Economisch en sociaal-historisch jaarboek.* Deel 44, Amsterdam, 1982.
J.L. van Zanden. Tienden als bron voor de geschiedenis van de Landbouw in Nederland in de 18e eeuw (1650-1810) in: *A.A.G.-Bijdragen*, nr. 24, Wageningen, 1984.
2. Archief Kapittel van Oud Munster, inv.nr. 685-3; RAU
3. Archief gemeente Maarssen; GA Maarssen
4. Archief Rentambt Utrecht van het Kroondomein, inv.nr. 5 en 82; RAU
5. A.R. Hol. *De Betuwe. Geschiedenis en Volksleven in de streek tussen Rijn, Lek en Waal.* Gijsbers & Van Loon, Arnhem, 1976.
H.M. Hartog. Landhuishoudkundige beschrijving der Geldersche Vallei in: G.H. Kocks en J.M.G. van der Poel. *Landbouwkundige beschrijvingen uit de 19e eeuw*, deel II. Vereniging voor Landbouwgeschiedenis, Wageningen, 1981.
6. Ph.J.C.G. van Hinsbergen. *Bronnen voor de geschiedenis van Zeist*, deel 1, blz. 430. Assen, Van Gorcum & Comp N.V., 1952.
7. Archief Tiendcommissie, inv.nr. 258; RAU
8. Archief Tiendcommissie, inv.nr. 258; RAU
9. Archief Tiendcommissie, inv.nr. 258; RAU
10. Archief Tiendcommissie, inv.nr. 258; RAU
11. Archief Rentambt Utrecht van het Kroondomein, inv.nr. 93; RAU
12. Archief Rentambt Utrecht van het Kroondomein, inv.nr. 60; RAU
13. Archief gemeente Zeist, 1814-1905, inv.nrs. 164-170 en 303.
De gegevens werden door de gemeentearchivaris van de ge-

- meente Zeist, de heer R.P.M. Rhoen, ter beschikking gesteld.
14. P.C. van den Noort. *Inleiding tot de algemene agrarische economie*. H.E. Stenfert-Kroese N.V. Leiden/Antwerpen, 1980.
- J.J. van Stuivenberg. *De economische geschiedenis van Nederland*. Wolters-Noordhoff. Groningen, 1979.
- W.H. Vermeulen. *Den Haag en de Landbouw. Keerpunten in het negentiende-eeuwse landbouwbeleid*. Van Gorcum & Comp N.V., N.V., Assen, 1966.

Aanbieding der tienden. Uit: A. Waas. *Die Bauern im Kampf um Gerechtigkeit*. München, 1964.

LITERAIRE PASSANTEN

Dat schrijvers en dichters zich graag laten inspireren door stations is bekend. Beroemd is in dit verband de wijze waarop Gerrit Achterberg Hulshorst heeft vereeuwigd: *Hulshorst, als vergeten ijzer / is uw naam...*

Maar ook het station Driebergen-Zeist roept, waarschijnlijk door de dubbele naam, kennelijk iets op bij de heren literatoren.

Couperus situeerde het vierde deel van zijn lijvige roman *De boeken der kleine zielen* in Driebergen en hoewel in dit werk veel per spoor wordt gereisd, met name naar Den Haag, komt de beschrijving van het station zelf er nogal bekaaid af. De oorzaak is waarschijnlijk hierin gelegen dat we nooit het vertrek van de personages zien, maar altijd hun gehaaste aankomst: *Het regende toen Adolfine 's morgens te Zeist-Driebergen stapte uit de trein en zich haastte naar de tram, die zij juist op het punt zag te vertrekken.* (ed. Verzameld Werk V. 2e ongew.dr. Amsterdam, 1975, p. 801)

De verteller heeft geen tijd voor een schildering. Adolfine heeft haast en tot overmaat van ramp regent het ook nog. Het regent overigens opvallend vaak in deze roman, dit geheel in overeenstemming met de gemoedstoestand van de personages. Driebergen is in deze roman synoniem met somberheid en neerslachtigheid.

Weinig vrolijker is Karel Eykman bijna 90 jaar later. Eykman, geboren in 1936 in Rotterdam, is dichter van jeugdpoëzie. Hij behoort tot het schrijverscollectief, waartoe ook Hans Dorrestijn, Willem Wilmink en Fetze Pijlman behoren. Hij schreef o.a. voor televisieprogramma's als *De stratemaker op zee show*, *J.J. de Bom* en *Het Klokhuis* en publiceerde vele dichtbundels voor kinderen. Evenals bij Couperus wordt ook in zijn gedicht 'Ine' het station niet beschreven, maar roept het kennelijk wel sombere associaties op:

Ine

op station Driebergen-Zeist

's Ochtends tegen achten

*staat ze daar te wachten
daar op dat station Driebergen-Zeist.
Al die tijd maar trachten
om niet aan die gedachten
toe te geven, in Driebergen-Zeist.*

*Want als ze wilde, als ze kon
sprong ze zo van het perron
voor de trein. Dat denkt ze telkens even
is het niet beter je leven op te geven
en door een zijdeur weg te gaan?*

*Dat is al tijden gaande
vooral de laatste maanden
dat gevoel, daar op Driebergen-Zeist.
Ze heeft geen enkele reden
geen groot verdriet geleden.
Je ziet niets aan haar af dat daarop wijst.
Dadelijk moet ze snel zijn
dadelijk komt de sneltrein
'Stopt niet te Driebergen-Zeist'.
Dan tript er intussen
één van die stomme mussen
doodleuk op de rails bij Zeist.*

*Opeens gaat ze gillen
'Hee zeg, dat zou je willen!
Ben je helemaal belazerd, jij!
Die mus, zich rotgeschrokken
was toen snel vertrokken.
Langs haar dreunt de sneltrein traag voorbij.
(Karel Eykman, Lastige portretten. Amsterdam, 1989, p. 8)*

Dat Eykman dit prachtige gedicht over een suïcide puber juist op dit station situeert, heeft mogelijk te maken met het feit dat Willem Wilmink jarenlang in Zeist heeft gewoond en het collectief vaak bij

elkaar thuis kwam om programma's voor te bespreken.

Ik wil besluiten met een mooie beschrijving uit een roman van Willem Brakman. Brakman staat niet bepaald bekend als een makkelijke schrijver, maar sinds hij in 1981 de P.C. Hooftprijs kreeg uitgereikt, heeft hij over belangstelling niet te klagen. In zijn romans vinden we vaak een opeenstapeling van soms bizarre verhalen. Ook in *Een weekend in Oostende* (1982) wordt de zwijgzame zeventienjarige hoofdpersoon genaamd Blok, geconfronteerd met een veelheid aan verhalen van even zovele personages. Een van die verhalen is afkomstig van de dansleraar van zijn ouders, de heer Sier: [...] *kreeg ik de behoefte om Zeist te gaan bekijken, om de hoge, statige oprijlaanbomen en om de villa's. Verder woonde daar in de buurt ook een vriend, die er om bekend stond altijd goed gekleed te gaan. Zo zaten we op een mooie ochtend voor het raam van een duur restaurant dat aan een boomrijke laan is gelegen en keken naar buiten. We hadden heerlijke koffie besteld en een bosbessenpunt, waar dat restaurant om beroemd is. Al pratend over koetjes en kalfjes staarde ik uit het grote raam, zoals ik al zei, en zag aan de overkant een groot gebouw dat een bijna geheel met klimop begroeide toren bezat. Het was een solide gebouw, dat een officiële indruk maakte, vermoedelijk een bureel, maar het opvallende was dat er voortdurend een zwerm spreeuwen van die toren opsteeg, alsof een groot werd uitgeworpen, en er dan weer in neerstreek. Ik staarde er maar al slurpend en mummelend, mateloos gefascineerd door iets dat ik niet begreep, of dat ik in ieder geval niet goed onder woorden wist te brengen.* (3e dr. Amsterdam, 1986, p. 61-62) Zeventig jaar na het verschijnen van *De zonde in het deftige dorp* van Johan de Meester in 1912 wordt Zeist vooral gezien als een villadorp. De lezer die enigszins vertrouwd is met Zeist herkent natuurlijk in een duur restaurant het 'oude' Figi, vermaard om het gebak, en in het bureel het raadhuis. De muren van de toren zijn nu brandschoon, maar wie denkt na deze passage niet met lichte weemoed terug aan die schitterende klimop?

(Wordt vervolgd)

J.A. van den Dikkenberg

DE LEEFTIJDOPBOUW VAN ZEIST IN 1830

Als we de leeftijdsopbouw van de gemeente Zeist van 1830 vergelijken met die van nu, vallen de verschillen meteen op: in 1830 is nog echt sprake van een bevolkingspiramide, met een brede basis (heel veel kinderen) en een smalle top; in 1993 zouden we eigenlijk moeten spreken van een bevolkings-*ui*: een smalle voet, een breed middendeel en een vrij stomp uitlopende top.

Het aantal inwoners was in 1830 nog bijzonder laag: 2477. Dat is ongeveer een even groot aantal als de 2495 mensen die per 1-1-1993 in de flats van Zeist-oost (buurt 97: Kerckebosch) woonden of het aantal mensen met de Marokkaanse of Turkse nationaliteit (2005). De bevolkingspiramides van Zeist-Oost en de groep Turken en Marokkanen zijn ook geen echte piramides: De piramide van de flats Zeist-Oost heeft een erg smalle voet en een vrij breed bovenstuk (weinig jonge kinderen; met name veel oudere vrouwen). De leeftijdsopbouw van Marokkanen en Turken weerspiegelt de beide immigratiegolven. Er zijn nog nauwelijks bejaarden in die groep. De bevolkingspiramides van de bevolking van Zeist in 1830 en 1993 (figuur 1a en 1b) en die van de Kerckebosch en van de Marokkanen en Turken zijn weergegeven in figuur 1c en 1d).

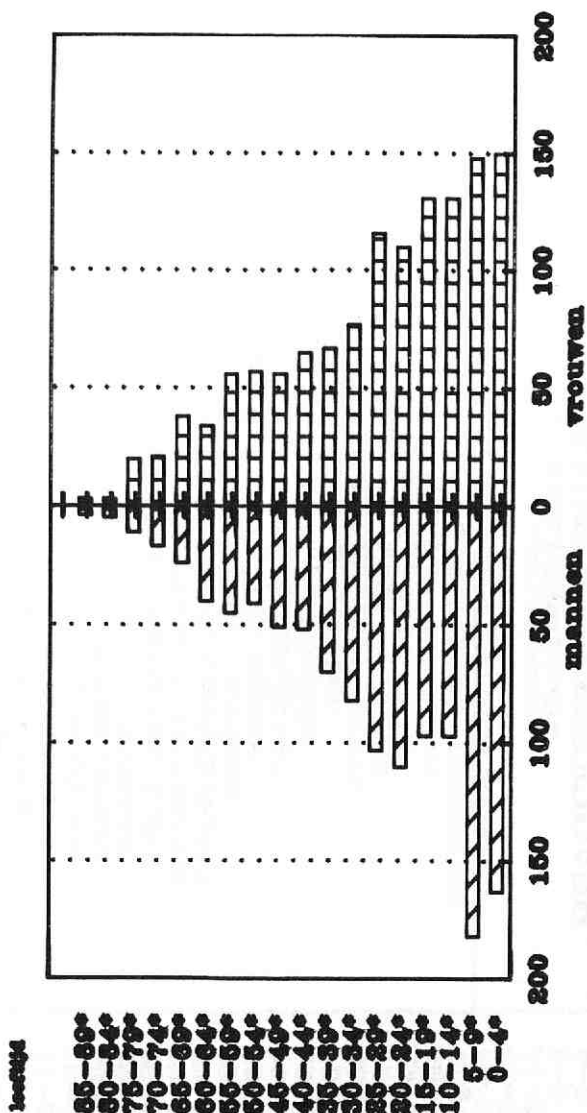
In tabel 1 worden voor de bevolking van de gemeente in 1830 en 1993 de percentages naar leeftijdsgroep en geslacht weergegeven.

Een groter percentage van zowel de mannen als de vrouwen in 1830 bleef ongetrouwd (25 respectievelijk 18%). Men trouwde pas als er bestaansmiddelen waren en dus op hogere leeftijd. Meer mannen dan vrouwen bleven ongehuwd. Nu is dat net andersom. Echtscheidingen werden in 1830 nog niet geregistreerd. Zie figuur 2.

Het aantal kinderen dat per 1000 vrouwen werd geboren, was er echter niet minder om. Het algemeen vruchtbaarheidscijfer (hier gedefinieerd als het aantal 0-jarigen per 1000 vrouwen in de leeftijdsgroep 15-44 jaar) is sinds 1830 meer dan gehalveerd (tabel 2).

BEVOLKINGSPYRAMIDE ZEIST 1830

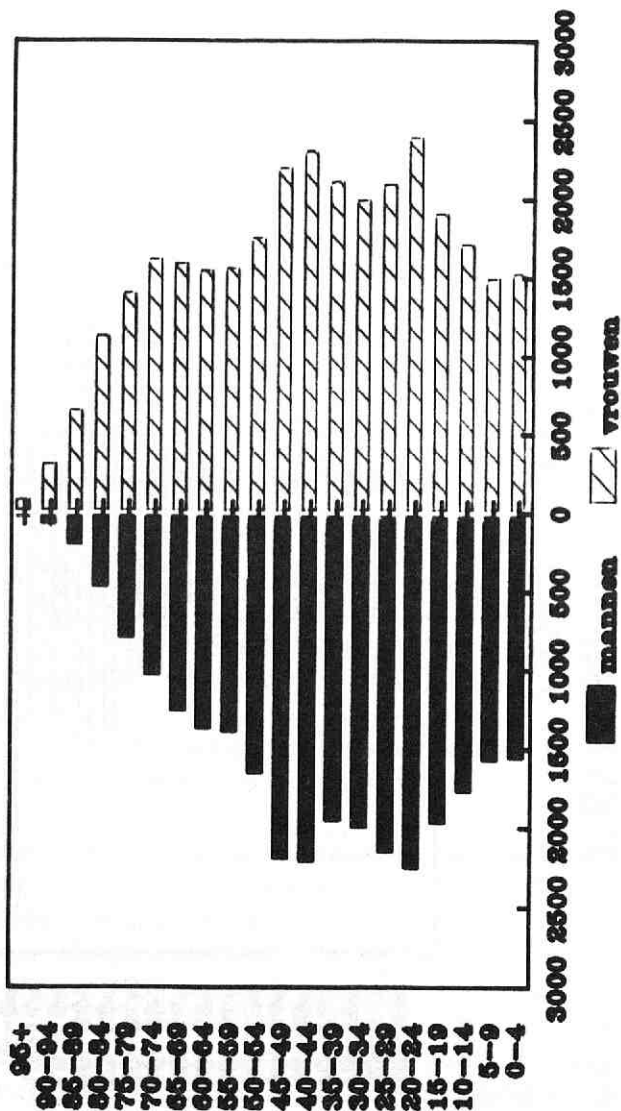
Figuur 1a

bron: volkstelling 1830 (bewerking)
(totale bevolking in 1830: 3477)

Figuur 1b

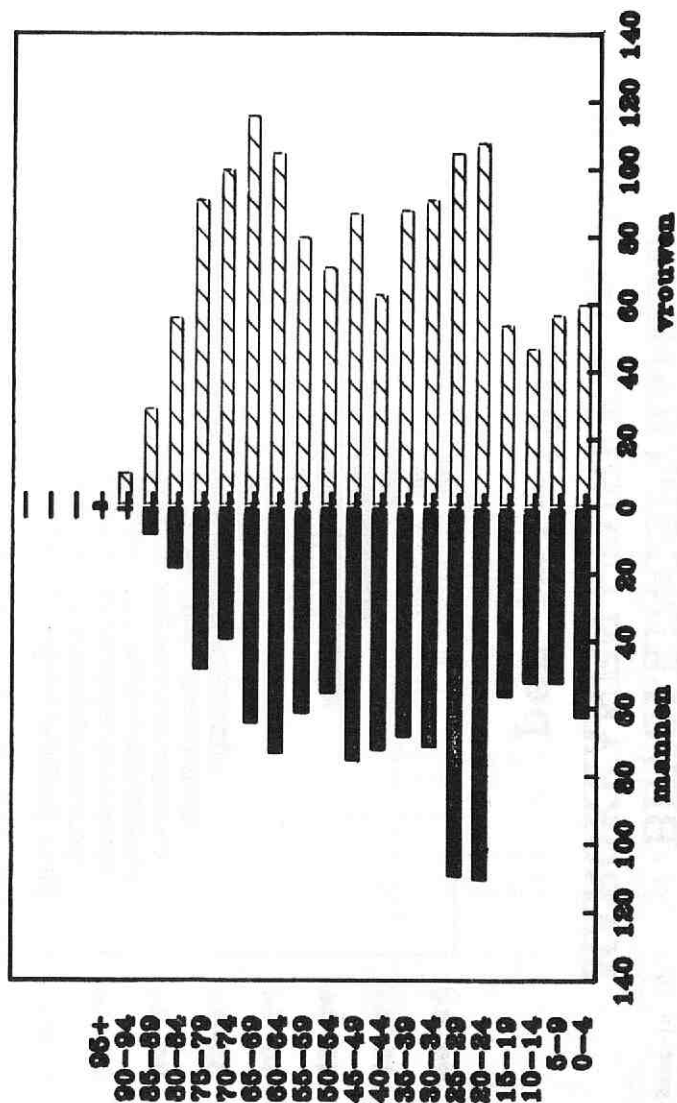
BEVOLKINGSPYRAMIDE ZEIST per 1 januari 1993

BEVOLKINGSPYRAMIDE

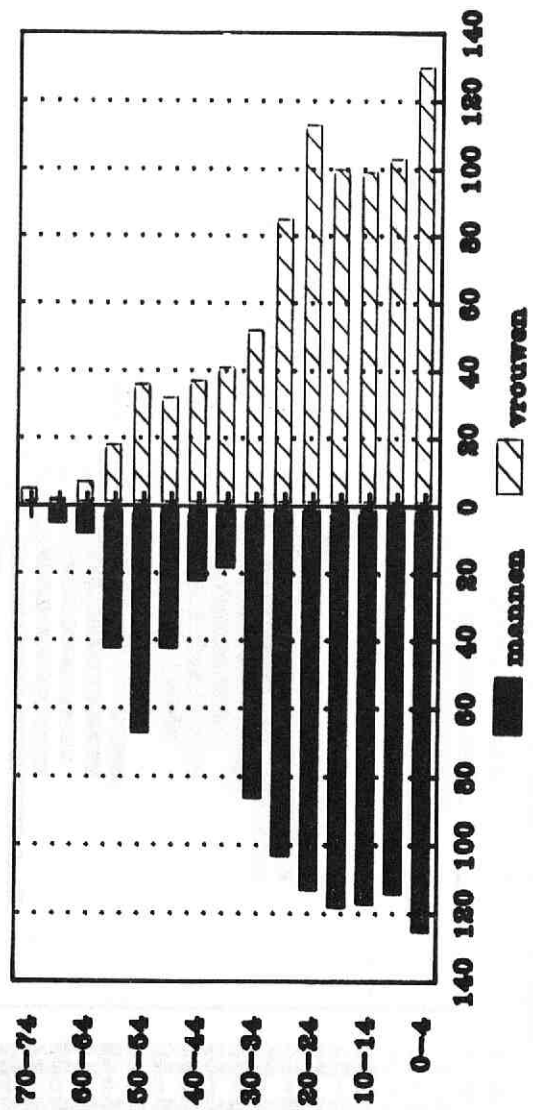
buurt 97 per 1-1-1992

Figuur 1c

Figuur 1d

BEVOLKINGSPYRAMIDE MAROKKANEN+TURKEN in Zeist per 1-1-1993

bron: CBS/AZ

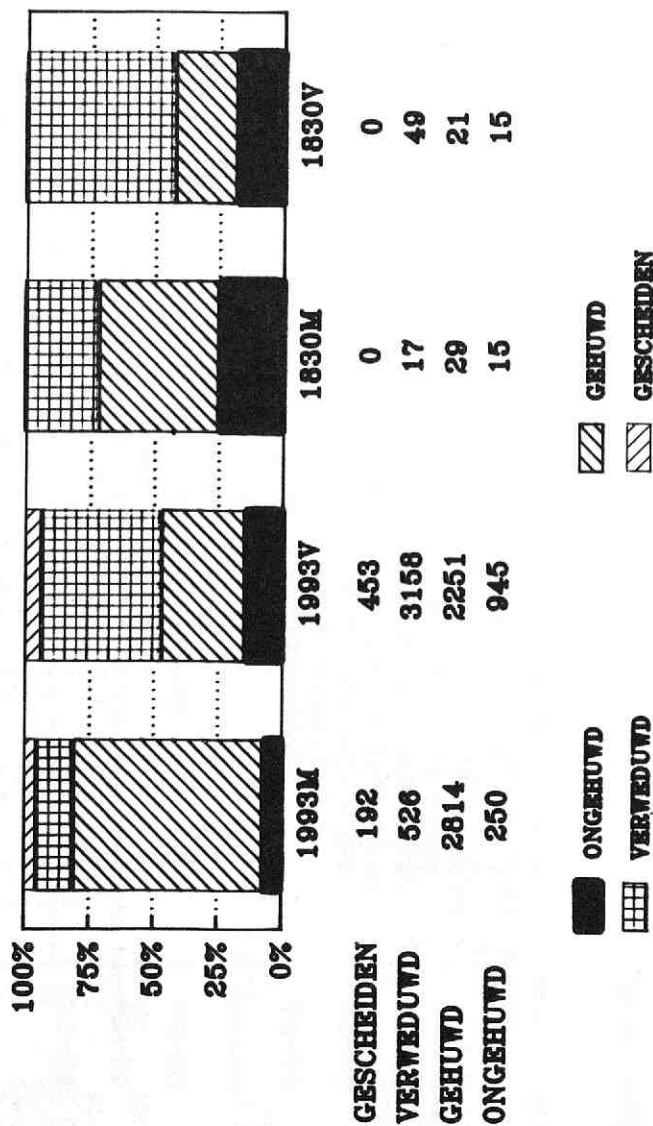
Tabel 1. Burgerlijke staat naar leeftijdsgroep

1830	MANNEN		% per leeftijdsgroep		VROUWEN		totaal	in %				
	ongehuwd	gehuwd	weduwnaar	totaal	ongeh.	gehuwd			weduwe			
0-19	100,0	0,0	0,0	539	45,1	100,0	0,0	560	43,6			
20-29	77,0	23,0	0,0	213	17,8	66,4	33,2	226	17,6			
30-39	30,9	67,7	1,3	152	12,7	27,1	70,1	144	11,2			
40-49	23,3	73,8	2,9	103	8,6	22,3	67,8	121	9,4			
50-59	15,8	71,4	12,7	126	10,6	25,9	48,3	147	11,5			
65+	24,6	47,5	27,8	61	5,1	17,7	24,7	85	6,6			
n=	809	347	38	1194	100	829	350	104	1283	100		
in %	67,8	29,1	3,2			64,6	27,3	8,1				
1993	MANNEN		T		VROUWEN		gesch		totaal		in %	
0-19	99,9	0,1	0,0	6824	24,6	99,6	0,4	0,0	0,0	6631	21,1	21,1
20-29	83,0	16,6	0,0	4379	15,8	71,5	26,8	0,0	0,0	4484	14,3	14,3
30-39	34,3	59,9	0,2	3934	14,2	25,7	65,7	0,4	8,2	4103	13,1	13,1
40-49	12,7	77,7	0,4	4378	15,8	11,7	75,1	2,0	11,3	4521	14,4	14,4
50-5	8,8	81,3	2,4	4391	15,9	10,9	68,4	9,7	11,0	4865	15,5	15,5
65+	6,6	74,4	13,9	3782	13,7	13,9	33,1	46,4	6,7	6807	21,7	21,7
TOTAAL	12992	12871	655	27688	100	12873	12898	3735	1905	31411	100	100
in %	46,9	46,5	2,4	100		41,0	41,1	11,9	6,1	100		

Figuur 2

BURGERLIJKE STAAT

mannen en vrouwen van 65 jaar en ouder
in 1830 en 1993

Tabel 2. Vergelijking van enkele demografische kerncijfers

	1830	1993	Nederl.	Marok/Turks	Kerckeb.
AANTAL VROUWEN 15-44	566	12807	12006	473	481
AANTAL GEHUWDE VROUWEN 15-44	221	5653	5045	296	190
waarvan <35 jaar	128	2342	2054	207	117
%vrouwen 15-44 gehuwd	39,0	44,1	42,2	62,6	39,5
AANTAL 0-JARIGEN	56	628	565	57	35
alg.vruchtbaarheidscijfer	98,9	49,0	47,1	120,5	72,8
huwelijksvruchtbaarheidsc.	253,4	111,1	112	192,5	184,2
aantal inwoners	2477	59099	56112	2005	2495
geboortecijfer	22,6	10,6	10,1	28,4	14,0
sterftcijfer	16,1	12,2			
gemiddelde leeftijd:	27	41	41	24	44

Aantal huisgezinnen in 1830: 433

aantal huisnummers in 1830: 300 (waarvan 246 in Zeist)

Het huwelijksvruchtbaarheidscijfer (hier gedefinieerd als het aantal 0-jarigen op 1000 gehuwde vrouwen in de leeftijdsgroep 15-44 jaar) van de groep Marokkanen en Turken ligt lager dan dat van 1830. Dat betekent, dat het aantal geboorten in de gezinnen destijds hoger lag dan nu bij in de Turkse en Marokkaanse gezinnen. Het algemeen vruchtbaarheidscijfer ligt hoger, doordat een groter percentage van de Turkse en Marokkaanse vrouwen in de betreffende leeftijdsgroep gehuwd is.

In 1830 kreeg een op de vier getrouwde vrouwen tussen de 15 en 44 jaar een baby! Bij de huidige groep getrouwde Marokkaanse en Turkse vrouwen is dat iets minder dan een op de vijf, voor de Nederlandse vrouwen is dat een op de negen.

Om het demografische beeld wat vollediger te maken heb ik aan de hand van het bevolkingregister de sterfte in Zeist in 1830 geïnventariseerd. In 1830 stierven 40 Zeistenaren, 17 van het mannelijk en 23 van het vrouwelijk geslacht. Drie van hen waren tussen de 5 en de 10 jaar oud, 14 waren er jonger dan 5 jaar waarvan 9 minder dan

een jaar oud. Dat betekent dat ongeveer een op de zes kinderen niet ouder werd dan een jaar! Aan de andere kant waren er 4 ouder dan 80 en 2 tussen de 70 en 80. De gemiddelde leeftijd van de overledenen was 29 jaar.

Het sterftecijfer (het aantal sterfgevallen per 1000 inwoners) lag ondanks de gemiddeld lage leeftijd iets boven het huidige.

G. Rijerse

DE STOETWEEGSE WETERING EN DE OORKONDE VAN 28 MEI 1279¹

Het gebied Stoetwegen, waaraan bovengenoemde wetering zijn naam dankte, moet gezocht worden tussen de Dribergseweg en de Kromme Rijn. Aan de ene zijde werd het gebied begrensd door de Zeisterweg, aan de andere zijde door de voormalige Groene wech, die iets ten oosten van de tegenwoordige Koelaan lag. Volgens Dekker werd de afwatering van Stoetwegen geregeld door middel van de Stoetwegse wetering.²

Dekker zegt daarover: *'Deze laatste watergang komt tweemaal, zij het naamloos, voor in de 13de eeuw in verband met het Vrouwenklooster te Oostbroek, dat in de 13de eeuw een uithof en uitgebreide bezittingen in Stoetwegen had. Om zich van een goede afwatering voor haar landen te verzekeren poogde de abdis de Stoetwegse wetering over de gehele lengte in eigen bezit te krijgen. Tussen Stoetwegen en de Kromme Rijn liep de watergang door Rumpst, dat als bisschoppelijk hofgoed in bezit was bij de familie Van Rumpst. Waarschijnlijk in het tweede kwart van de 13de eeuw of iets later verkocht Gijsbert van Rumpst het stuk watergang aan de abdis. In 1279 droeg Govert van Zeist met instemming van zijn zoon Jan bij wijze van schenking de rest van de watergang, op Stoetwegens grondgebied gelegen, over aan de abdis met inbegrip van de rechtsmacht over de watergang en de bermen ter grootte van een roede aan elk van beide kanten.'*³

Dekker stelt hier dus dat de oorkonde van 28 mei 1279 betrekking heeft op de door hem ingetekende Stoetwegse wetering⁴, maar geeft hiervoor geen bewijs.

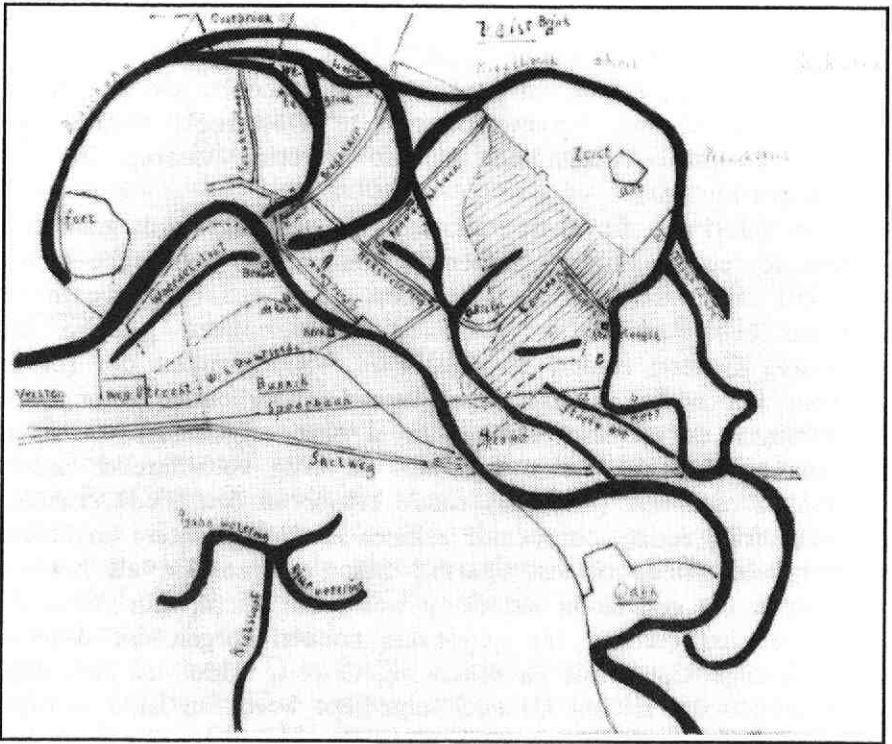
Uit de genoemde oorkonde volgt hier de vertaling van het gedeelte dat op de wetering betrekking heeft.⁵

Govert van Zeyst, ridder, en zijn zoon Jan schenken aan de priorin en het convent van Vrouwenklooster te Oostbroek, waarin zijn dochter Petronella opgenomen is, de wetering waarop de hof Stoetweghe afwatert.

... 'mijn waterloop, die in de volkstaal een wetering wordt genoemd, waarin de "curtis" van de genoemde nonnen, die Stotweghe wordt genoemd, zijn water naar de Rijn voert ... en een brug, die in de volkstaal een heul wordt genoemd, daarover heen gelegen. Ik, genoemde Govert, ridder, en Jan, mijn zoon, zullen die (brug) wanneer het nodig zal zijn, voortdurend onderhouden door onze inspanningen en op onze kosten; en al onze erfgenamen, en allen die ons opvolgen, ... zullen zelf ook de brug voortdurend onderhouden, ... natuurlijk (met) één roede ervoor en één roede erachter (op- en afrit), zodat voornoemde nonnen en hun pachters en boden geen enkele schade of last daarvan zullen dragen. En als het zal voorkomen dat genoemde waterloop wordt uitgediept, dan zullen de priorin en het convent van genoemde nonnen zorgen dat daarvan 2/3 deel uitgediept wordt en zullen wij, Govert, ridder, en Jan, mijn zoon, zorgen dat slechts 1/3 deel uitgediept wordt en laten al onze erfgenamen ... daarvan 1/3 deel uitdiepen vanaf de plaats in het wed en naar de Rijn'.

Ter verduidelijking is hierbij een schetskaart afgedrukt, voorzien van de volgende toelichting. Op de schetskaart⁶ zien we, boven de Kromme Rijn, een sterk vertakt, meanderend stelsel van dichtgeslibde en verlande restgeulen liggen. Het is het restant van de Zeister Rijn, de watervoerende Rijnbedding in de Romeinse tijd. Deze Zeister Rijn is vanaf de 4de eeuw na Chr. in verval geraakt, maar was in de tweede helft van de middeleeuwen in zijn vele vertakkingen nog gevuld met langzaam stromend of stilstaand water. Bij de ontginningen in de 11de en 12de eeuw werden delen van het geulensysteem aangepast voor de afwatering van het nieuw ontgonnen gebied.

Het op de schetskaart gearceerde gedeelte, dat zich uitstrekte over

een deel van het Kattenbroek en van Stoetwegen, is een uitloper van het pleistocene laagterras. In de Romeinse tijd lag dit gebied hoger dan het omringende land en is toen bedekt met een dunne laag rivierklei. Op de oostelijke rand ervan stichtte het Vrouwenklooster omstreeks 1200 haar uithof Stoetwegen, als middelpunt van haar grote bezit aan landbouwgronden in deze streek. De uithof werd gebouwd op de hoge, convexe oever van de geul; dus daar waar door het rustige water een sedimentatie plaatsvond. Dat was in vroeger tijd een gezochte plaats voor het bouwen van een boerderij. Interessant voor ons betoog omtrent de Stoetwegse wetering is het geulensstelsel rechts op de schetskaart, vanaf de snelweg boven Odijk in de richting Zeist. We zien daar twee geulen aangegeven met de letters a en b. Door samenvoeging van beide geulen werd indertijd

de Stoetweegse wetering gevormd, die door Dekker besproken wordt.⁷

De wetering in deze vorm is terug te vinden op een aantal oudere kaarten.⁸ In het terrein en op moderne kaarten is nu alleen nog een gedeelte van deze wetering, vanaf de grens van de gemeente Bunnik oostwaarts, zichtbaar. Dit gedeelte is vrijwel geheel verland.

We menen dat een aantal punten uit de oorkonde van 1279 niet op de bovengenoemde wetering kan slaan, maar wel past in een andere optie, waarbij we de oorkonde in verband brengen met de Hof Stoetwegen en met geul c.

We denken daarbij aan de volgende punten uit de oorkonde:

1. In de oorkonde wordt gesproken over: een wetering waarmee de '*curtis Stotweghe*' zijn water naar de Rijn voert. Dit moet de wetering *langs de Hof* zijn, geul c.

2. Govert van Zeijst schonk ook aan het Vrouwenklooster: een brug of heul *over die wetering*.

Op de kaart van Stoetwegen van de hand van Justus van Broeckhuysen uit 1701, zien we dat vroeger de oprijlaan van de hof op de Tiendweg uitkwam op een plaats 150 m. oostelijker dan de huidige oprijlaan. Vanaf die plaats liep de oprijlaan *over de geul* naar de hof Stoetwegen. In die oprijlaan moeten we o.i. de bedoelde brug of heul zoeken, en deze brug lag op het erf van de hof. Dit wordt bevestigd door het volgend punt.

3. Het geslacht van Zeijst zal de brug voortdurend onderhouden zo dat: '*voornoemde nonnen en hun pachters en boden geen enkele schade of last daarvan zullen dragen*'.

Waarom worden deze drie groepen genoemd? Zij alleen komen over de brug op het erf van de uithof. De priorin en de nonnen voor visitatiebezoek, de pachters van Vrouwenklooster om in de uithof aan hun verplichtingen tegenover het klooster te voldoen, en de boden om de berichten en orders van het klooster over te brengen naar de beheerder van de uithof. Niemand anders had hier iets te zoeken.

Bovenstaande doet ons concluderen dat er, naast de wetering van Dekker, ook een wetering langs de uithof Stoetwegen voor de

afwatering van dit gebied zorgde. Beide weteringen loosden over het rechte stuk door de Rumpst; de oorkonde van 28 mei 1279 slaat op de wetering langs de uithof.⁹

We krijgen de indruk dat de wetering nogal eens onderhoud behoefde en blijkbaar niet al te diep meer was. We kunnen dat ook afleiden uit de vermelding van een wed, een voorde of ondiepte. Het is niet na te gaan waar dit wed gezocht moet worden.

Van deze wetering langs de uithof Stoetwegen is nu niets meer terug te vinden. Wel liet de wetering herkenbare sporen in het terrein achter zoals een merkwaardige knik in de Tiendweg op de plaats waar de weg de geul kruiste en opvallend schuin in de percelering liggende sloten. Van de nu nog aanwezige boerderij is het erf, waar vroeger de wetering liep, het laagste punt in de omgeving.¹⁰ Een kronkelende sloot langs de oostzijde van het boerenerf is wellicht nog een restant van de oude geul. De voorzetting van deze geul is aan de andere zijde van de Tiendweg duidelijk in het terrein te volgen.

De uithof Stoetwegen was in vroeger tijd slechts te bereiken over de Bunzinglaan en het oostelijk deel van de Tiendweg. Aan de westzijde van de uithof was de weg afgesloten met een hek.¹¹

Dat de Bunzinglaan en de Tiendweg van belang waren voor de uithof blijkt uit het feit dat de twee aangelande pachters van het Vrouwenklooster ieder jaar de weg moesten onderhouden. In het Manuaal van de goederen van Vrouwenklooster over 1632¹² lezen we omtrent een waarschijnlijk reeds lang bestaande oude regeling:

'Daem Cornelisz. voort gebruyck van de Bouwinge van Stoetwegen groot 112 mergen

(95 ha) lants ... ende dat hij gehouden blijft de steech van de hey off (vanaf de Arnhemse Bovenweg) tot aen Stoetwech te alle jaer neven Cornelis Evertszoen behoorlijk te maecken' en 'Cornelis Evertszoen voort gebruyck van ontrent 62 mergen lants (gelegen vanaf de Arnhemse Bovenweg langs de Bunzinglaan tot aan de Kromme Rijn) ... ende dat hij gehouden blijft de steech van de hey off tot Stoetwech alle jaer nevens Daem Cornelisz ... behoorlijk sal moeten maecken'.

Het Vrouwenklooster droeg blijkbaar niet alleen zorg voor een goede afwatering, maar ook voor de wegen in zijn gebied.

D.R. Klootwijk

Bronnen

1. Oorkondenboek Sticht Utrecht, IV no. 2004
2. Dr. C. Dekker. De geschiedenis van het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, bl. 182.
3. Zie 2.
4. Zie 2, afb. 23 bl. 161.
5. Voor de deskundige vertaling van dit gedeelte van de oorkonde zijn wij dank verschuldigd aan Mevr.Dr. Th. de Wit-Tak, De Bilt.
Onze grote waardering betuigen we Prof.Dr. C. Dekker, Odijk, voor zijn uitvoerige toelichting bij de gehele oorkonde van 28 mei 1279.
6. De schetskaart werd samengesteld aan de hand van:
  - a. detail Kaartblad 4, bijlage bij 'De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht'. Dr. H.J.A. Berendsen.
  - b. Kaart goederen familie de Pestere van Cattenbroeck, 1837. Bezit: J.M.C. de Greeff, Bunnik. Copie: Gem. Archief Bunnik.
  - c. Bodemkaart van Nederland. 1:50.000. Stiboka. Blad 32 West, Amersfoort
  - d. Geologische kaart 1:50.000. Amersfoort 32, kwartblad 111.
  - e. Hoogtekaart van Nederland. No. 32 C. zuid. Zeist.
  - f. Kaart Gem. Bunnik omstreeks 1867. 1:25.000.
  - g. Topografische kaarten vanaf 1855.
7. Zie 2.
8. Top. kaart 1885, luchtfoto's.
Kaart 'Ses blokken tienden gelegen in de gerechte van Stoetwegen' door Justus van Broeckhuysen, 1701. R.A.U. Top. Atlas 2205-1.
9. Zie voor afwatering Stoetwegen ook: 'Tussen Rijn en Lek' 1984

no. 2, blz. 22/23

10. Hoogte 2,1 m. Hoogtekaart 1:10.000. No. 32c Zuid Zeist.
11. Kaart Jan van Diepenem. 1645. Arch. Kapittel van St. Pieter 425-18. R.A.U.
12. R.A.U. Inv. van de archieven der Kleine Kapittelen en Kloosters no. 1143.

JAARVERSLAG OVER 1993

De jaarlijkse bijeenkomst van de Raad van Beheer vond plaats op 23 maart 1993.

In deze vergadering werd mevrouw drs. K.M. Veenland-Heineman voorgedragen als lid. Haar benoeming werd op 10 mei 1993 door het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Zeist bekrachtigd. In oktober verliet de heer H.J.M. Tromp de Raad van Beheer. Het bestuur van de Van de Poll-Stichting dankt hem voor zijn bijdrage in de werkzaamheden.

Het dagelijks bestuur vergaderde in 1993 vijf maal.

In de vergadering van 22 september belichtte de heer drs. F. Vogelzang de activiteiten van de Stichting Stichtse Geschiedenis. Op 16 november waren de heren K.H. Peucker en W.T. Bos, respectievelijk voorzitter van de Oudstenraad en rentmeester van de Evangelische Broedergemeente, te gast. Onderwerp van gesprek was de wens te komen tot de oprichting van een gemeenschappelijk museum in Zeist. Wellicht zal hierover in 1994 meer duidelijkheid komen.

Het dagelijks bestuur was op 31 december 1993 als volgt samengesteld: R.G. Boekhoven (voorzitter), mr.dr. A.A.H. Stolk (vice-voorzitter), I.D. Heyning (secretaris), mr.dr. J. Meerdink (tweede secretaris), C.E.G. ten Houte de Lange (penningmeester), R.P.M. Rhoen, (tweede penningmeester) en drs. Th.G.P.M. Ruijs (bestuurslid).

In het voorjaar van 1994 zal in deze samenstelling verandering komen, omdat de secretaris heeft aangekondigd zijn functie te zullen neerleggen.

Aan het eind van het verslagjaar was een groep van elf vrijwilligers werkzaam in het archief. Zonder hun hulp zou het onmogelijk zijn het archief van de Van de Poll-Stichting zo goed op orde te houden, als nu het geval is. De coördinatie van de werkzaamheden berustte bij mevrouw drs. J.C. Mollen-Hengeveld.

Aan de inspanning van alle commissies dankt de Van de Poll-Stichting een regelmatige stroom van activiteiten en publikaties. Tot ons leedwezen is de heer Scharren, die steeds zeer actief was in de redactie van het bulletin 'Seijst' en bij het archief, in februari 1994 overleden.

Naast de 'interne' publiciteit vanuit de stichting, waaraan de heer Wels veel bijdroeg, werd ook in 1993 door de plaatselijke en regionale pers aandacht aan de Van de Poll-Stichting besteed. Ook het bestuur van de gemeente Zeist verleende weer steun, niet alleen via de onmisbare subsidies, maar ook anderszins.

Het aantal donateurs blijft gelukkig stijgen, wat een sterke stimulans is om de activiteiten voort te zetten.

J. Verbeek-Stapensea, waarnemend secretaris

JAARREKENING 1993

Het jaar 1993 was in verschillende opzichten een productief jaar voor de Van de Poll-Stichting. Dit komt uiteraard ook tot uitdrukking in de jaarcijfers. Een verheugend feit is, dat de bijdragen van de donateurs steeds blijven toenemen. In 1993 kwamen wij ruim boven de begroting uit. Maar anderzijds stegen uiteraard ook de kosten. Door stortingen in de fondsen 'publikaties en archief' en 'exposities en films' werden reserves gevormd. Hiermede wordt de uitgave van het laatste deel van de 'Bronnen voor de geschiedenis van Zeist', dat komend jaar zal verschijnen, mogelijk en werd in 1993 de uitgave van 'Van Heidenoord tot Hoeksteen' gefinancierd. Melding dient in dit kader gemaakt te worden van subsidies die

voor de uitgave van de 'Bronnen' werden ontvangen van het Prins Bernardfonds, van de gemeente Zeist en van de De Monté VerLoren Stichting. Voorts werd de aanschaf van projectie-apparatuur mogelijk.

In 1993 mochten wij weer rekenen op een subsidie van de gemeente Zeist in het exploitatietekort. Het stichtingsbestuur is dankbaar voor alle ontvangen subsidies.

Ook in het afgelopen jaar konden de vele activiteiten van onze stichting, met name die op het 'archief' worden verricht door de grote inzet van een fors aantal vrijwilligers. Dit geldt ook voor de medewerking van de zijde van de heer Visser, die de administratie bijhield en de jaarrekening opstelde. Voor alle medewerking is hier een woord van dank mijnerzijds op zijn plaats.

Het hierbij afgedrukt overzicht van ontvangsten en uitgaven geeft u in cijfers een beeld van hetgeen hiervoor met woorden werd gezegd.

C.E.G. ten Houte de Lange, penningmeester

Ontvangsten		Uitgaven	
Saldo	f 248,80	Lezingen, vergaderingen	f 1711,95
Contributies	f 18180,00	Administratiekosten, drukwerk	f 7815,50
Restitutie porto	f 22,10	Abonnementen	f 210,00
Rente	f 342,13	Assurantie en belastingen	f 1696,10
Subsidie gemeente Zeist	f 13605,35	Huur kamer Slot	f 6861,29
Giften	<u>f 66,00</u>	Huur Congreszaal	f 4319,89
		Drukkosten bulletin 'Seijst'	f 5428,19
		Storting in fonds publ./archief	f 2000,00
		Idem in fonds exposities/films	f 2250,00
		Saldo	<u>f 171,46</u>
	f 32464,38		f 3264,38

VERSLAG VAN HET ARCHIEFWERK IN 1993

Het werk in het archief is ook dit jaar met grote regelmaat voortgezet.

De persberichten werden goed bijgehouden en in de voor hen bestemde mappen opgeborgen, zodat zij volgens het gangbare systeem gemakkelijk toegankelijk zijn.

Van de bibliotheek is een nieuwe catalogus in dit jaar 'drukklaar' gekomen. Ook de bibliografie van Zeist wordt bijgewerkt, maar is nog niet geheel gereed.

In 1993 ontvingen wij weer verschillende aanwinsten voor onze historische verzameling, w.o. bibliotheek, prentenverzameling, iconografische atlas, enz. Veel dank aan degenen, die ons dit materiaal uit eigen bezit cadeau deden.

De ontwerp-inventaris van de collectie penningen, munten en zegels is op schrift gesteld en drukklaar gemaakt door ir. B. van Wijk.

Het aantal inlichtingen, mondeling en schriftelijk, bedraagt $\pm$ 300.

De excursies verheugen zich in een grote belangstelling. Op 8 mei de dagexcursie naar Dordrecht onder de enthousiaste leiding van de familie Van de Berg, een middagexcursie op 19 augustus naar kasteel Groeneveld met park in Baarn en tenslotte op 25 september naar huize Doorn en de N.H. kerk in Doorn, eveneens een middagexcursie.

Voorts dient vermeld, dat we onze medewerking verleenden aan de Zeister Senioren Zomerschool in de maand juli. Hier werden lezingen gegeven o.a. met het thema 'De Zeister Historie'. De heer L. Visser hield een lezing over dit onderwerp en ondergetekende ontving de deelnemers in het archief in de Van de Poll-kamer in het Slot. De belangstelling was groot.

Op de Open Monumentendag, 11 september, was de kamer van de Van de Poll-Stichting geopend; velen maakten van deze gelegenheid

gebruik er een kijkje te nemen.

Op 11 januari hield mr.dr. V.A.M. van der Burg een lezing met als onderwerp '150 Jaar katholiek Zeist'. Daarna sprak op 22 april de heer Van de Berg, oud stadsarchitect, over de historische schoonheid van Dordrecht en op 21 oktober de heer G. Geijtenbeek over oranje-rijen.

In bejaardenhuizen, scholen en voor verenigingen, o.a. postzegelverzamelaars, werden door de heer Wels dia- en filmvoorstellingen gegeven over Oud-Zeist. Hij beschikt tegenwoordig over apparatuur waarmee dia's van prenten kunnen worden vervaardigd. De belangstelling is groot, waardoor het ledenaantal toeneemt. Veel dank aan de heer Wels.

Op 19 november bezochten mevrouw Mollen en de heer Bardet een contactavond van de Stichting Stichtse Geschiedenis in de gemeente Ronde Venen, onderwerp 'Historische verenigingen en oudheidkundige collecties en op 6 december de dames Mollen en Van den Berg een bijeenkomst in Paushuize in Utrecht, in verband met de publikatie 'Geschiedenis van de provincie Utrecht'.

De gehele ledenadministratie en de financiële administratie zijn thans voorlopig op het archief ondergebracht.

Tenslotte hartelijk dank aan de medewerkers (vrijwilligers) voor het vele werk, dat zij verrichten. Een en ander geschiedt in goede sfeer en harmonie.

Mevrouw Vlasman heeft in april ons verlaten in verband met verhuizing naar Amsterdam. Ook de heer Van Lunteren, na weer enkele maanden bij ons te zijn geweest, zag zich genooddaakt in verband met zijn baan, het werk voor de Van de Poll-Stichting te beëindigen. Beiden hartelijk dank.

In het najaar kwam de heer Niessen ons helpen bij de verwerking van de persberichten.

In 1993 behoorden tot onze medewerkers, de dames Van den Berg,

Heijning en Metz en de heren Bardet, Niessen, Roeder, Stokmans, Tijtgat en Van Wijk.

Bijzonder dank aan de helaas overleden heer Scharten, die de kranteknipsels uit het Utrechts Nieuwsblad verzorgde, en de heren Visser en Rhoen, die ons waar nodig hulp verlenen.

Met het Slotbeheer en de Zeister Kunststichting is, eveneens waar nodig, een goede werkverhouding waarvoor onze dank.

Laten wij proberen, ook in 1994 er weer het beste van de maken.

Drs. J.C. Mollen-Hengeveld

AGENDA

Van **2 tot en met 14 september** zal ter herdenking van de honderdste geboortedag van de Zeister componist Willem Pijper in de Vleugelgalerie van Slot Zeist, Zinzendorflaan 1, de tentoonstelling 'Rondom Willem Pijper 1894-1994' te bezichtigen zijn.

De openingstijden van deze expositie zijn: dinsdag t/m vrijdag van 11.00-17.00 uur; zaterdag en zondag van 13.00 - 17.00 uur. 's Maandags gesloten. Toegang gratis.

Op donderdag **25 augustus** wordt een middagexcursie georganiseerd naar kasteel Amerongen te Amerongen.

Op **10 september** zal tijdens de Open Monumentendag de Van de Poll-kamer in Slot Zeist vanaf 11.00 uur voor publiek geopend zijn. In de Zilverzaal zijn de vitrines van de Van de Poll-Stichting te bezichtigen.

Prof.dr.ir. C.L. Temminck Grol zal op **21 september** een lezing houden over middeleeuwse kerken in de provincie Utrecht. De lezing wordt gehouden op de Congresszaal van Slot Zeist, Zinzendorflaan 1, om 20.00 uur.

Op donderdag **13 oktober** is er een middagexcursie naar Wijk bij Duurstede.

NIEUWE CONTRIBUANTEN

Een hartelijk welkom aan:

- 942 De heer W. Oerlemans, De Beaufortweg 10, Austerlitz
- 943 Mw. W. van Burgeler, Amstelveen
- 944 De heer P.L. Scholten, Laan van Vollenhove 2471
- 945 Mw. A.C. van Lochem-van der Wel, Bachlaan 46
- 946 Mw. J.M. van Schuppen, Prinses Marijkelaan 33 I
- 947 De heer mr. A.H. Gooszen, Homeruslaan 38
- 948 Mw. E.J. van Bueren, Herenlaan 1
- 949 De heer A. Wollaars, Driebergen-Rijsenburg
- 950 De heer J.F.A.A. de Beaufort, Driebergseweg 7
- 951 Mw. D. van Bochove-Wiggelinkhuizen, Dr. s'Jacoblaan
- 952 Stichting Het Utrechts Landschap, De Bilt
- 953 De heer R. Kroese, Driebergseweg 14
- 954 De heer P.J. Schaap, Walkartweg 26
- 955 De heer G. Remmert, Bachlaan 139
- 956 De heer L. v.d. Horst, Molenweg 22
- 957 De heer en mw. A.P. v.d. Horst, Van der Merschlaan 27
- 958 De heer H.A.A.J. Smorenburg, Nijkerk
- 959 Mw. H. Geervliet-Vermolen, Godfried van Seijstlaan 27/d8
- 960 De heer H. Eysenga jr., Jan Meerdinklaan 23

Stand begin mei

- stand november 1993: 800
- aanmeldingen: 19
- opzeggingen/overleden: 19
- aantal contribuanten: 800

Mochten wij andere keren melden dat het aantal contribuanten weer toegenomen was, nu moeten wij constateren dat het aantal is blijven steken op 800. Dit mag natuurlijk slechts een tijdelijk verschijnsel zijn. Probeer uw enthousiasme voor het historisch genootschap van Zeist over te brengen op mensen in uw omgeving en zorg dat zij zich (via u) als contribuant aanmelden.

Opgave nieuwe contribuanten zenden naar: Van de Poll-Stichting, Postbus 342, 3700 AH Zeist

HUYDECOPER, KRUSEMAN EN DE VERDWENEN SCHILDERLIJEN IN DE WILLEMSZAAL VAN HET SLOT

In het behouden van schilderstukken met een religieuze achtergrond is men te Zeist niet erg gelukkig geweest. De wandschilderingen van Charles Eyck in de kapel van de St. Jozefkweekschool zijn op enkele fragmenten na, thans te Maastricht, verdwenen.¹ En verdwenen zijn ook de vier levensgrote schilderijen met aan de evangelische geschiedenis ontleende onderwerpen, die Cornelis Kruseman tussen 1849 en 1854 in opdracht van Jan Elias Huydecoper voor de zogenaamde Willemszaal van het Slot schilderde. Ook daar is nog iets van over: een kruisdraging is via het Catharijneconvent bij de St. Jozefskerk in Utrecht terecht gekomen.

Het Zeister Slot was op 30 januari 1830 aangekocht door een jonge man, die in diezelfde maand net 32 jaar oud was geworden: jhr. Jan Elias Huydecoper (1798-1865). Daarmee was Zeist voor de derde maal in handen gekomen van een Amsterdams koopmansgeslacht. Na de doopsgezinde Schellingers en Van Laers, de hervormde regenten Huydecoper. Later zou, na de Amsterdamse bankiers Labouchere-Voombergh (de vierde Amsterdamse familie van grootkooplieden) een einde aan de particuliere bewoning van het Slot komen.

Jan Elias was de zoon van jhr.mr. Joan Huydecoper, heer van Maarsseveen (1769-1836), directeur van de Nederlandsche Bank, en Sophia Adriana ten Hove (1778-1818). Hij werd lid van de Staten van Noordholland en de Amsterdamse gemeenteraad. Een echte Amsterdamse 'late' regent om met jhr. F.J.E. van Lennep te spreken.² In 1821 werd hij lid van het College van de Munt, een uit de 18e eeuw stammende sociëteit met veel van die regenten als leden. Hij was toen 23 jaar en een jaar tevoren in Utrecht getrouwd met Maria Isabella Anna Josina Charlotte barones Taets van Amerongen (1802-1859). Daarmee raakte hij nauw verwant aan een oud geslacht van Utrechtse landadel en werd hij - zoals van Lennep dat uitdrukt - stamvader van een uitgebreide Utrechtse coterie, de bloem van het Sticht. Dat begon al in 1821 toen hij te Zeist Kersbergen kocht,

dat hij overigens al in 1829 aan zijn zwager Joost baron Taets van Amerongen van Woudenberg doorverkocht. Er deed zich toen namelijk nog iets beters te Zeist voor. Hij was in staat in 1830 Slot Zeist te verwerven. In 1829 had hij al Blikkenburg en Wulperhorst gekocht.

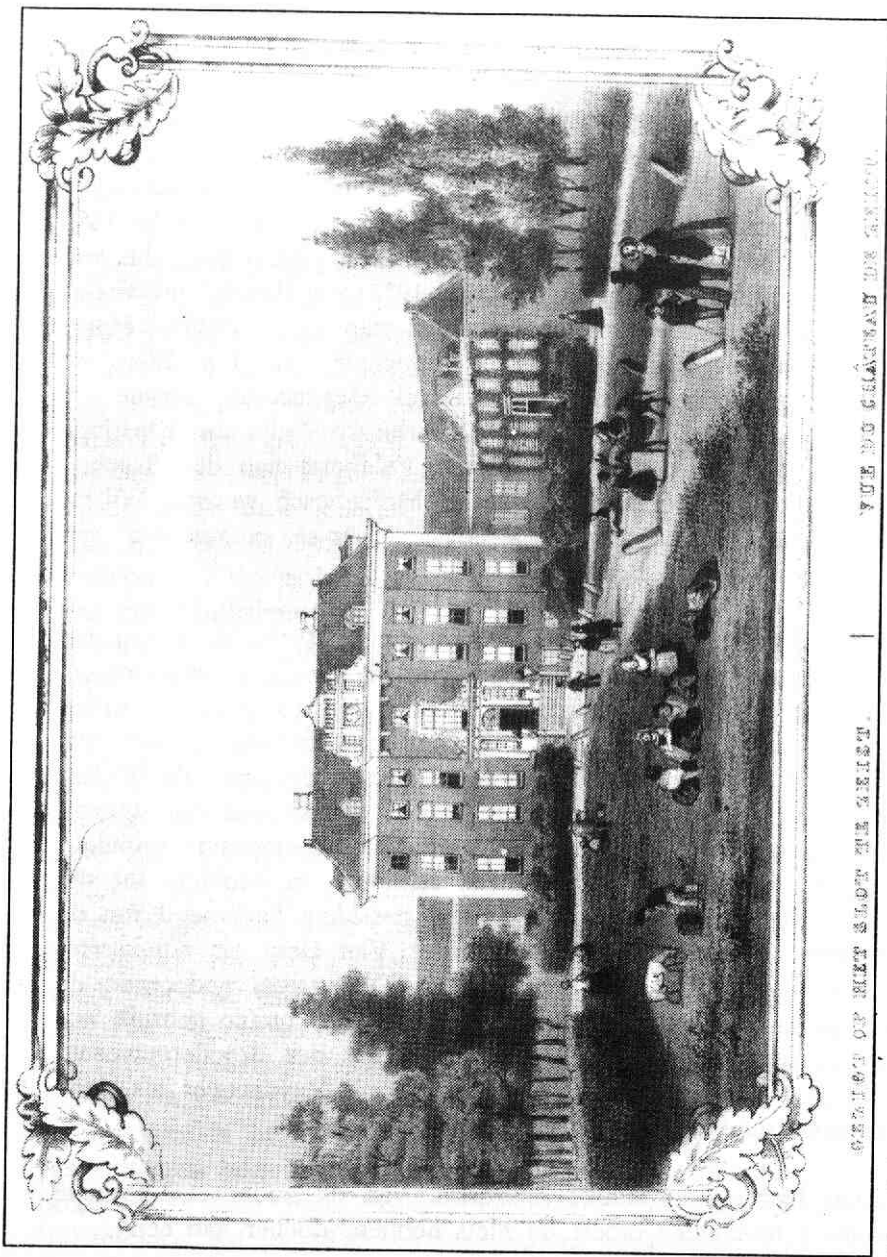
Hij stichtte er in ieder geval een uitgebreide familie, die voor een groot deel in Zeist en omgeving gevestigd bleef. Voor wij op Huydecopers culturele aspiraties ingaan, noemen wij een aantal van die nakomelingen.³ De oudste zoon Joan (1821-1890) bleef heer Van Maarsseveen en trouwde te Utrecht jkvr. Louise Reiniera Jeanne Antoinette Ram (1827-1904). Hij was burgemeester van Maarsssen en Maarsseveen. Twee ongehuwde dochters, beiden in de vijftiger jaren van de vorige eeuw geboren, de freules Henriette Jacqueline Wilhelmine Elise (1851-1918) en Willemina Jacoba Louise (1858-1932) woonden te Zeist in huize Arendsburg op de hoek van de Utrechts-eweg en Montaubanstraat, het pand waar thans de G.G.D. gevestigd is. Willem Karel Huydecoper (1830-1882), zoon van Jan Elias en gehuwd met Johanna Maria Elisabeth Dyckmeester (1831-1904) was van 1863 tot zijn overlijden burgemeester van Zeist en bewoonde De Brink, in 1856 door Huydecoper gesticht. Een andere zoon, Jan Louis Reinier Anthony (1822-1886) trouwde met Louise Ernestine barones van Hardenbroek, in 1827 op kasteel Hardenbroek geboren en te Zeist op Wulperhorst overleden in 1909. Het echtpaar had 9 kinderen en Wulperhorst bleef door Huydecopers bewoond tot de laatste, ongehuwde, zoon Hendrik Maximiliaan er in 1950 overleed. Blikkenburg, een ridderhofstad waar alleen een 'boerenhuizinge' op stond, werd in 1818 door de gebroeders Van Laer aan mevrouw J.M. Taets van Amerongen-Harscamp verkocht, die het in 1829 aan Jan Elias Huydecoper doorverkocht, alles via openbare veilingen. In 1850 wordt er dan het tegenwoordige, door Zocher ontworpen huis gebouwd en in het volgende jaar vermaakt Jan Elias het bij wijze van prelegaat aan bovengenoemd echtpaar Huydecoper-van Hardenbroek. Hun zoon Joan Adolf (1856-1921) bewoonde tot zijn dood Blikkenburg, dat tot 1950 een Huydecoper bezit bleef. Van 1922 tot

zijn overlijden in 1978 werd het huis bewoond door J.G.G. baron van Taets van Amerongen, een familielid dat in 1950 eigenaar werd. Het landgoed Wulperhorst werd in 1829, op dezelfde veiling waarop hij Blikkenburg verwierf, door Jan Elias gekocht. Architect S.A. van Lunteren bouwde er in 1858-1860 voor het echtpaar Huydecoper-van Hardenbroek een groot huis. Huydecoper overleed er in 1886 en de douairière in 1909. Twee van hun zonen - kleinzonen dus van Jan Elias - Gijsbert Carel Duco (1851-1911) en Hendrik Maximiliaan (1857-1950) hebben er gewoond en zijn er overleden. Marie Isabelle Anne Josine Charlotte, kleindochter van Jan Elias en dochter van burgemeester Willem Karel Huydecoper, huwde de Zeister burgemeester Johan Jacob Clotterbooke Patijn van Kloetinge (1859-1922). Zij bewoonden het buiten Veldheim aan de Utrechts-eweg. Aan de Dribergseweg in huize Molenbosch woonde Willem Karels dochter Anna Maria Ernestine Louise, echtgenote van Joachim Ferdinand de Beaufort.

Maar in 1950 was de uitgebreide Huydecoper-coterie, 'de bloem van het Sticht', met de laatste bewoner van Wulperhorst uitgestorven. Vanwaar dit uitgebreid overzicht der familie Huydecoper? Wij willen slechts de betekenis van Jan Elias en zijn nazaten in het 19e eeuwse Zeist beklemtonen en laten zien hoe de man als Willem Adriaan van Nassau, maar nu in het klein, doende was zijn stempel op ons dorp te drukken. Daarbij waren de Huydecopers populair, hun status wijzigde zich allengs van regenten en bankiers tot die van landjonkers. Slotheer Jan Elias was president kerkvoogd van de Hervormde Gemeente met burgemeester Van Bern als administrerend kerkvoogd. Toen de kerk aan de Dorpsstraat gedurende de bouw van de nieuwe 'Oude Kerk' van 1841-1843 buiten gebruik was en de hervormden in die periode in de kerk der Broedergemeente hun diensten hadden mogen houden, schonk Huydecoper als dank een zilveren schaal met inscriptie, een doopvont.

Jan Elias had ook artistieke aspiraties. Van de ouderwetse formele 18e eeuwse tuinaanleg moest hij niets hebben. Zocher had een

DE NIEUWE GEMEENTEGEBUWEN IN ZEIST.

OP HET OUD NIEUW GEMEENTEGEBUW.

Slot Zeist omstreeks 1850 (Gemeentearchief Zeist).

modern landschapspark voor hem te ontwerpen met een gezichtsas op Wulperhorst, het woonoord van zijn kinderen. Hij voorzag de zijstukken van de middenbouw van het Slot met zadeldaken, verving de oorspronkelijke vensters door grote empire-ramen, reorganiseerde de hall in empirestijl en liet verder in het interieur vrijwel alle wandschilderingen overschilderen.⁴ Belangrijk waren ook de wijzigingen in de Koningszaal (Willemszaal). In het veilingboekje van Zeyst uit 1818 wordt gesproken van een 'fraye Zaal met doek in vakken, en vergulde Lysten, behangen, gelambriseerd, met fraay Plafond, Schoorsteen en vaste Spiegel'. Hieruit valt wel op te maken dat de vakken waarin de Krusemanschilderijen werden aangebracht in 1818 leeg waren. Jan Elias vulde ze met de grote schilderijen, die taferelen uit het leven van Jezus voorstellen. Cornelis Kruseman, een kunstenaar die meer schilderijen met een religieuze inhoud voor hoge Haagse kringen had vervaardigd, werd daartoe door hem aangetrokken.

Wie was deze Kruseman.⁵ Hij werd in 1797 te Amsterdam geboren en overleed in 1857 te Lisse, stammend uit een apothekersgezin. Hij groeide op in een vrome Lutherse omgeving en bleef zijn gehele leven daarvan de sporen dragen. Op zeer jonge leeftijd toonde hij zich al een begaafde tekenaar en hij had het geluk de bekende Engelse portretschilder Charles Howard Hodges (1764-1837) en Petrus Antonius Ravelli (1788-1861) tot leermeesters te hebben. Vanaf zijn 14e jaar bezocht hij de Amsterdamse Teeken Academie, kreeg daar in 1814 zijn eerste onderscheiding. In hetzelfde jaar is hij al op de Tentoonstelling van Leevende Meesters in Amsterdam vertegenwoordigd met portretten. En dan begint de succes-story van zijn leven: altijd gewaardeerd, ja hogelijk geprezen. Met name ook om zijn genrestukken (bijvoorbeeld een 'oude, blinde man bij kaarslicht'). Maar onze man is ambitieus, hij wil zich boven het alledaagse verheffen en zendt in 1820 twee bijbelse voorstellingen in naar de Amsterdamse tentoonstelling. Twee levensgrote schilderstukken, een Johannes de Doper en een Maria Magdalena. Op zijn twintigste was hij al bekend als leraar in tekenen en schilderen, gaf

onder andere tekenles aan Gerard Allebé, de vader van de latere kunstschilder en directeur van de Rijksacademie August Allebé. De familie Kruseman woonde toen op de hoek van Singel en Warmoesgracht. In 1821 verliet Cornelis de ouderlijke woning voor een studiereis van drie jaar naar Italië. Zijn middelen waren toen al van dien aard dat hij dit zelf kon bekostigen. Hij wilde zijn persoonlijkheid en zijn kunstenaarschap verder vormen, zegt hij zelf. Grote bewondering kreeg hij voor Rafaël. Hij bracht uit Italië een paar historiestukken mee, maar hij had zich daar toch voornamelijk ontwikkeld als 'vertolker van glad geschilderde Italiaanse volkstafereelen' (W. Loos). Indruk maakte hij in Nederland wel: een van de historiestukken, Belisarius bedelende, werd door koning Willem I, het andere, Nephtalis een Israelitisch meisje lavende, door de koningin aangekocht. Er was een publiek voor sentimentele genrestukken en Kruseman wist dat naar de smaak van die tijd goed te brengen. Het enige echt religieuze schilderij uit deze Italiaanse periode heet 'Godsvrucht' met een groep in een bos knielende landlieden, een groot figuurstuk, dat zich in het Rijksmuseum bevindt. Het is ook het enige schilderij, dat uit die Italiaanse periode is bewaard gebleven. In Den Haag gevestigd werd Kruseman een in de society gerenommeerd portretschilder. Vóór zijn dertigste jaar had hij zijn naam gevestigd. Rafaël blijft daarbij zijn grote meester. In die trant te schilderen is voor hem de hoogste kunst. Helaas, de tijdgeest van de hoge Renaissance wijkt nogal wat af van het Biedermeier. Zijn schilderkunst, hoe ideëel ook bedoeld, blijft wel steken in een wat gladde naar de sentimentele afglijdende manier. Religieuze onderwerpen, ontleend aan de bijbelse historieën. Hij exposeert weer te Amsterdam. Zijn 'Bewening van Christus' wordt een imposant tafereel, ruim 3 meter hoog en bijna 2 meter breed. Elf levensgrote figuren, alles geïnspireerd op oude Italiaanse meesters, maar wel met de ogen van een romanticus uit de eerste helft van de vorige eeuw gezien. Op de Tentoonstelling van Leevende Meesters in Den Haag werd het met goud bekroond. Er wordt wel verondersteld dat Kruseman dit schilderij in opdracht van Willem I heeft geschilderd. In ieder geval werd het in 1830 door

het Rijk verworven. Een portret van de koning vervaardigde hij in hetzelfde jaar, het werd in 1831 gevolgd door zijn benoeming tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw (de 3e druk van Winkler Prins' Encyclopaedie uit 1909 vermeldt zelfs een commandeurschap in die orde).

In het jaar van de Tiendaagse Veldtocht ging hij zich meer aan taferelen uit de vaderlandse geschiedenis wijden. Hij trouwt in 1832 en blijft in de volgende jaren opnieuw bij zijn bijbelse historieën. Zoals hij het zelf als vrome Lutheraan uitdrukt wil hij met zijn kunst: 'de verbeelding van het wezen, de inhoud van het christelijk geloof, tot uitdrukking brengen'. Hij was nu een beroemd schilder, specialist in genre (Italiaanse landelijke tafereeltjes), portret en historie, ongeschokt in zijn voorkeur voor Nieuw Testamentise onderwerpen en vertrouwd in de hoogste kringen. Toch trad hij met die bijbelse onderwerpen niet al te manifest naar buiten. Al verkeerde Nederland toen in de periode van het zogenaamde Reveil, dat ook en met name onder de aristocratie enthousiaste aanhangers vond, de Calvinistische inslag van ons volk maakte het in het algemeen afkerig van religieuze voorstellingen. Men meende daarin te veel Roomse invloeden te bespeuren. In de hogere patricische kringen waren toch wel meer liberale figuren, kerkelijk en orthodox, die van hun religieuze gezindheid thuis in de vorm van representatieve schilderijen wilden getuigen. Het was nu eenmaal de periode van de Romantiek. Zo gebeurde het dan ook dat Kruseman zich na de troonsbestijging van Willem II in 1840 voor de mooiste taak gesteld zag, die hij zich had kunnen wensen. De koning bestelde bij hem een levensgroot schilderij van Johannes de Doper, predikend in de woestijn. Voor de uitvoering van die opdracht achtte de kunstenaar het noodzakelijk weer in Italië de religieuze kunst, de volkstylen en de 'couleur locale' te bestuderen. In 1841 vertrok hij, ditmaal met zijn vrouw, weer naar Italië. Hij bleef daar tot 1847, voortdurend werkend aan zijn Johannes de Doper, waarvoor de koning uiteindelijk f 30.000,= betaalde, een voor die tijd enorm bedrag. Het schilderij is steeds in koninklijk bezit gebleven, maar het voortdurend overschilderen en het verzakken der verflagen deed

het aan zichzelf te gronde gaan. In 1971 was het onherkenbaar vervallen en werd het vernietigd.

Na 1850 zwakte de belangstelling voor de bijbelse historieschilderingen ongetwijfeld af. Het romantische, sentimentele, gladde van deze kunst, gepaard aan een zekere mate van burgerlijkheid in tegenstelling tot het verhevene dat aan de Rooms-Katholieke devotieschilderingen meer eigen is, ging uit de toon vallen. Buiten beschouwing laten wij dan maar de enorme afmetingen, die verschillende dezer vrome kunstwerken eigen is: Johannes de Doper omvatte bijvoorbeeld 3 bij 4 meter, het transport vanuit Italië en het daarna tentoonstellen in Utrecht, Rotterdam en Amsterdam zal de nodige eisen aan het vervoer hebben gesteld.

En nu Jan Elias Huydecoper. Die bezocht Rome in de tijd dat Kruseman daar aan zijn 'chef d'oeuvre' werkte. Bij een atelierbezoek werd hij - hoe kon het anders - door dit kolossale werk geïmponeerd. Onwillekeurig gingen daarbij de gedachten naar de Willemszaal in zijn Zeister Slot. De daar met spiegels of linnen gevulde wandpanelen bevredigden weinig. Hoe fraai zouden die door Kruseman met historieschilderingen gevuld kunnen worden! Bijbelse onderwerpen pasten de president-kerkvoogd der Hervormde Gemeente goed. Bovendien voor de Zeister aristocraat een aanlokkelijk ambitieus plan om naast de grote, door de koning bestelde Johannes de Doper vier schilderijen met afbeeldingen uit het leven van Christus te bestellen, ieder 3 bij 1,98 meter groot.

Teruggekeerd in Holland toog Kruseman hiervoor direct aan het werk. Hij voltooide achtereenvolgens een *Ecce Homo* (1849), de *Kruisdraging* (1851), *Jezus bij Martha en Maria* (1853) en een *Kinderzegening* (1854). Martha en Maria liet Jan Elias een meer persoonlijke noot geven door een zijner dochters te doen uitbeelden als Maria. Het geheel moet hem, gezien de door de koning voor Johannes de Doper betaalde prijs, kapitalen hebben gekost. Voordat zij in het Slot werden geplaatst, werden de schilderijen nog in diverse plaatsen geëxposeerd. In Brussel behaalde de *Kruisdraging* zelfs een gouden medaille.

Jezus bij Martha en Maria. Schilderij in de Willemszaal van Slot Zeist. Uit 'Utrecht in beeld' door mr. A. Loosjes, Amsterdam z.j. (1930).

Maar ook Amsterdam en Den Haag kregen gelegenheid de kunstwerken te bewonderen. De Kruisdraging, het enige schilderij waarvan de verblijfplaats bekend is, werd door de kritiek destijds positief beoordeeld. De Amsterdamsche Courant zwaait de schilder lof toe: 'wegens de fraaye en tevens moeilijke conceptie. Nergens heerst stijfheid - overal golving in de lijnen - geene leegte bij veel ruimte (...). Overigens zijn ook de hartstogten en gevoelens op de wezens-

trekken over het algemeen zeer gelukkig voorgesteld. De Christus heeft vreeselijk geleden en is afgemat, maar toch heeft het gelaat zijn Goddelijke uitdrukking niet verloren (...). Vooral de smart der vrouwen is uitmuntend weergegeven (...). Simon van Cyrene eindelijk is een beeld zóó juist van opvatting, zóó schoon van teekening, daarin heerscht zoodanig de type van een Joodschen arbeider, dat hij tegen Christus en de vrouwen een zeer schoon contrast levert.' Minder enthousiast was men overigens over de andere drie tafereelen. Gelukkig dus dat wij ten minste de Kruisdraging in de eerder genoemde St. Jozefparochie te Utrecht nog kunnen bezien, hoe verbleekt de kleuren, en hoe slecht de conditie van het stuk ook mogen zijn. Wij moeten hierbij aantekenen dat het stuk destijds wel aan het gemeentebestuur van Zeist ten verkoop is aangeboden. Men is daar destijds, begrijpelijk overigens, niet op ingegaan. Te betreuren blijft het dat wij behalve dan van de Kruisdraging vrijwel geen afbeeldingen bezitten, die ons althans een redelijke indruk van de stukken geven. Geheel ontbreken ze zelfs van 'Christus de kinderen zegenend' uit 1854. Alle afbeeldingen gaan tot op heden terug op het in het geïllustreerde weekblad 'Buiten' van 1913 verschenen artikel van J.J. Moerman, Het Slot van Zeist (blz. 43-44). Het met de kroon getooide borstbeeld van de koning-stadhouder wordt daarin geflankeerd door de Kruisdraging en de Ecce Homo (eigenlijk wat stuitend Christus met de doornenkroon naast Willem III met de Engelse koningskroon). Van de wand aan de overzijde geeft een tweede foto de afbeelding van Christus bij Maria en Martha en in de spiegel zien wij opnieuw de Kruisdraging. Ook Wiepke Loos moest in haar artikel nog van deze afbeeldingen gebruik maken.

Tot slot nog een enkele opmerking over de plaats van de schilderijen. Huydecoper had het borstbeeld van de koning-stadhouder verplaatst van de zuid-oostwand naar de wand, die de zaal van de vestibule scheidt. De 'gouden Willem', zoals de buste wel door leden van de Labouchere-familie werd genoemd, herkreeg zijn oorspronkelijke plaats eerst bij de restauratie in de zestiger jaren. Op de foto van Krusemans schilderijen, waarop Willem III voorkomt, kijken wij dus tegen de muur tussen de zaal en de hall aan.⁶

Het blijft te betreuren dat veel schilderijen van Kruseman totaal verloren of zoekgeraakt zijn. Ook te Zeist zijn wij daarvan het slachtoffer geworden. Dankbaar mogen wij intussen Wiepke Loos zijn, dat zij aan Cornelis Kruseman een zo uitvoerige en gedegen beschouwing heeft gewijd. Misschien vindt zij, zo hopen wij, nog een gelegenheid haar studie voort te zetten en ons dan ook met nieuws over de andere drie Zeister Krusemanschilderijen te verrassen. Wij kunnen ons troosten met het portret dat Kruseman maakte van jhr.mr. Fredrik van de Poll (1780-1853), dat in de Zilverzaal van Slot Zeist hangt.

J. Meerdink

Noten

1. Zie R.P.M. Rhoen, De Zeister wandschilderingen van Charles Eyck en zijn verblijf te Zeist. Van de Poll-Stichting, 1991
2. Jhr. F.J.E. van Lennep, Late Regenten. Haarlem 1962, blz. 26
3. Uitgebreide informatie over de Huydecopers en hun buitenplaatsen te Zeist geeft V.A.M. van der Burg in het Bulletin van de Van de Poll-Stichting 1985/1, blz. 22. Verder is het Nederlands Adelsboek geraadpleegd
4. R. Blijdenstein, Zeist, Groei en Bouw. Het Slot en omgeving, Zeist 1983, blz. 168
5. Voor het volgende is gebruik gemaakt van Wiepke Loos, Cornelis Kruseman, predikend in de woestijn, in het Bulletin van het Rijksmuseum, jrg. 1991, no. 4, blz. 465-484
6. Drs. I. Visser, Het Slot te Zeist, Amsterdam 1986, blz. 133

ALBERTINE ENKELAAR

Wist u dat de eerste en voorlopig ook enige Zeister jonge dochter, die lid werd van de Broedergemeente, Albertine Enkelaar was, genaamd Aalbertje, en dat die stap heel wat stof heeft doen opwaaien?

Ze was een eenvoudig meisje, wat mystiek van aanleg, die lang te

voren in een droom al een vóórgezicht had gehad van grote huizen en gelovige vrouwen, die daarin woonden. Geen wonder dat ze lid wenste te worden, toen die huizen werkelijk gebouwd werden. Ds. Esnerus van de dorpskerk zette haar onder censuur als een zeer zwart schaap en het meisje zelf werd beroddeld tot in Utrecht toe, waar men in de grutterswinkel van Van Os de zaak besprak. Zelfs de classis Amersfoort bemoeide zich met het geval en middels de scriba Ds. Petraeus, ook de Staten van Utrecht. Het was toen niet zo'n eenvoudige zaak om lid van de Broedergemeente te worden.

Aalbertje Enkelaar was een Zeisters meisje, dat zich als eerste bij de Broedergemeente wilde aansluiten. Het gaf in het dorp omstreeks 1750 veel commotie. Ds. Esnerus beklaagde zich bij de classis over de ontvoering van zijn zwarte schaap en de scriba, Ds. Petraeus vond de zaak ernstig genoeg om de Staten van het Gewest Utrecht in te schakelen. De Zeister Kerkeraad had immers getuigd dat de Herrnhutters al dansende en springende hun "conventikels hielden" en "op eigen gelegenheid hun doden begroeven, hetwelck occasie konde geven om mensen en kinderen heimelijk van kant te helpen en stillekens onder te stoppen. Voorts kochten ze huizen aan en beoefenden daarin hun handwerk, 't welk eerlange tot een totale ruine der plaats zal uytloopen". Een en ander maakte dat de Staten drie hunner, nl. twee heren van Zuylestein en een heer van Linschoten in stilte naar Zeist zonden, om de ondeugden op heterdaad te betrappen. De heren reisden van Utrecht naar Zeist per trek-schuit; deze meerde aan de Slotbrug, waarop de Slotvader, Abraham van Gersdorf de afgezanten als geëerde bezoekers ontving. Misschien was hij inderdaad onkundig van hun bedoeling, misschien hield hij zich alleen maar zo. In ieder geval was dit de beste houding die hij kon aannemen. 't Werd dus een rondleiding, waarop gevraagd en geantwoord werd en die besloten werd met een liefde-maal in de kerkzaal van het Slot. De uitslag van het onderzoek was, dat de heren geen kwaad konden rapporteren, althans niet van het uiterlijke leven der Herrnhutters. Want dat ze niet zuiver in de leer waren, maar integendeel allerlei ketterijen voortplantten, die aan-

klacht bleef nog wel een vijftig jaar bestaan.

Uit het Weeknieuws der E.B.G. Zeist van 17 juli 1993

HET NAGESLACHT VAN DE EERSTE ZEISTER PREDIKANT CORNELIS ANTHONISZ. (CA. 1541-1601/1602)

Inleiding

Na de Reformatie van 1580 in het gewest Utrecht bleek in de stad Utrecht en op het platteland de factor van de voorganger in het protestantiseringsproces van groot belang. Een recente studie ¹ rekent de eerste Zeister predikant Cornelis Anthonisz. ² tot de categorie van de Duifhuisianen en aan de Staten loyale predikanten. Deze zgn. categorie 5 van predikanten overheerst in 1590 op het platteland waar overigens voor het merendeel geen voorgangers van de Reformatie voorhanden waren. In de plaatsen waar dit in 1590 wel zo was bijv. Breukelen, De Vaart, Vreeland, Westbroek, Zeist en Zuilen is een onmiddellijk verband te leggen met de hoge graad van protestantisering.

De loyaliteit van Cornelis Anthonisz. aan de Staten van Utrecht is bekend. Hij werd daarvoor beloond met het administrateurschap van de goederen van de St. Laurensabdij te Oostbroek (1592) en verleende zijn diensten aan de Utrecht als kartograaf. Een zoon van hem was Staten-alumnus van de St. Paulusabdij te Utrecht. Cornelis Anthonisz. woonde ook in de stad Utrecht (1593) en niet bij de kerk in Zeist aan de Dorpsstraat. Met zijn komst naar Zeist in 1581 was dit dorp een van de eersten op het platteland met een predikant.

Cornelis Anthonisz. behoorde tot de nieuwe elite van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Ook zijn nageslacht speelde een rol in de provincie Utrecht. Onderstaande fragment-genealogie laat dit zien.

Fragment-genealogie ³ Van Hoornhove (Hornhovius) (Van Utrecht).

1. Cornelis Anthonisz. (de Molenaer, Van Hoornhove (Hornhovius), Van Utrecht) geb. Tull en 't Waal ca. 1541, benedictijner monnik van de St. Laurensabdij te Oostbroek, prior van deze abdij; proost van Klarwater onder Hattem (Gld.) 1569-1575, vertrokken in 1579 vanuit Gelderland naar de provincie Utrecht; predikant te Zeist 1581-1593; administrateur van de goederen van de St. Laurensabdij te Oostbroek 1592; kartograaf 1599; overl. Utrecht (St. Nicolaaskerk begr.) 1601/1602.

tr. Juffer Andrea van Appeltoeren, moniale te Klarwater.

Uit dit huwelijk:

1. Assuerus, geb. ca. 1584; jur. stud. te Leiden, overl. Leiden 16 december 1607 (door de nachtwacht doodgeschoten).

2. Arnoldus, geb. ca. 1587; Staten-alumnus van de St. Paulusabdij te Utrecht ⁴; studeerde rechten te Leiden; secretaris van Wijk bij Duurstede 1617 ⁵; raad ordinarius van het Hof van Utrecht 1630, begr. Utrecht 1645.

tr. (1) Hendrickje van Meerkerck,

tr. (2) Anna van Mayson.

Kinderen?

3. Maria, geb. ca. 1590, jong overleden.

4. Seyna, geb. ca. 1592, overl. Utrecht december 1645,

tr. 1635 Adriaan Ploos van Amstel ⁶, geb. ?; schepen en raad van 's Hertogenbosch, overl. 1646, weduwnaar van Leysbet Pater van Raveschot, zn. van Willem.

5. Anthonius ⁷, geb. ca. 1593; studeerde theologie te Leiden; predikant te Werkhoven 1618, te Eemnes 1624-1641; veldprediker in 1629 in het Staatse leger voor 's Hertogenbosch; aangesteld door de V.O.C. tot predikant te Pintogale op Ceylon, overl. (op reis) te Malacca 1643,

tr. N.N.

Uit dit huwelijk enige dochters, die na zijn dood (1643) naar Nederland terugkeerden.

Cornelis Anthonisz. had uit zijn verbintenis met Adriaens van Baerltsdochter eveneens een moniale te Klarwater nog twee kinde-

ren Annechien en Cornelis resp. geb. 1593 en 1597.

Mr.Dr. V.A.M. van der Burg.

Aantekeningen.

1. P.H.A.M. Abels en J.G.J. van Booma, Tussen Rooms-Katholiek en Utrechts-Gereformeerd. Het eigen karakter van het Utrechts Reformatieproces, in: *Utrechters entre-deux. Stad en Sticht in de eeuw van de reformatie 1520-1620*, Eburon Delft 1992, blz. 193 e.v. m.n. 207, 218-219, 221-222, 224.
2. V.A.M. van der Burg, Cornelis Anthonisz. (ca. 1541-1601/1602). Eerste predikant van Zeist na de Hervorming, in: *Markante Zeistenaren, Van de Poll-Stichting* 1991, blz. 6 e.v.
3. M.P. van Buijtenen en A.K. Meijer O.S.A., *Herfsttij over Oostbroeks Abdij, Zeist* 1990, passim en blz. 11-112 en de ald. vermelde lit.
4. C.A. Kalveen, De nalatenschap van de St. Paulusabdij te Utrecht, in: *Utrechters entre-deux. Stad en Sticht in de eeuw van Reformatie 1520-1620*. Eburon Delft 1992, blz. 43 e.v. m.n. blz. 64.
5. J.W. van Brakel, *Wijk bij Duurstede in de periode van de hervorming*, in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1984, blz. 9 e.v. m.n. blz. 19 noot 53.
6. J.J.A. Ploos van Amstel, Willem Ploos van Amstel (1608-1668). Een plattelandsjonker uit het Sticht, in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1982, blz. 42 e.v. m.n. blz. 47.
7. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, Deel VIII*, Leiden 1930, kol. 847-848; A.J. van der Aa, *Biografisch woordenboek der Nederlanden, Deel 8, tweede stuk*, Haarlem z.j., blz. 1271-1272 en de ald. vermelde lit.

'OP DINGSDAG WOEDDE DE STORM'

Eind oktober 1836 woedde er in Engeland een blizzard, en de sneeuw bleef vijf tot zes dagen liggen.

Gelukkig bereikte de sneeuw ons land niet, maar het beloofde niet

veel goeds voor de komende winter.

Dat viel gelukkig mee: op 29 november was het nog 16 graden aan de kust. Echter wel onmiddellijk gevolgd door een bijzonde zware storm. Er was veel schade aan huizen, bomen, molens en schepen. In St. Michielsgestel kwam zelfs de torenspits naar beneden. Zo hevig was de wind dat complete rijtuigen omver geblazen werden.

Ook in Zeist en omgeving werd de schade opgemaakt: 'De storm, welke op dinsdag, den 29 November l.l., des namiddags gewoed heeft, heeft zoo in deze gemeente als te Driebergen en te Sterkenburg aanzienlijke schade aan de daken, schoorsteenen en ramen veroorzaakt. Op Zeijst is een schaphenhok geheel vernield, insgelijks op Wallenburg eene Schuur; terwijl de boomgaarden en bosschen, de laatste voornamelijk op Wulperhorst en in het Zeijster voorbosch (de bossen links en rechts van de Slotlaan, L.), alleraanzienlijkst hebben geleden. Er zijn bijna geene huizen, boomgaarden of bosschen die niet meer of min in deeze verwoesting deelen.'

Aldus het korte verslag van dit natuurgeweld in het Brievenboek van de gemeente Zeist.

R. Loenen

Bronnen

- Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nr. 302; Gemeentearchief Zeist
- Drs. J. Buisman, Bar en boos, zeven eeuwen winterweer in de Lage Landen, Baarn 1984

KADASTRALE ATLAS VAN UTRECHT 1832. DEEL ZEIST

Welk huis of welk stuk land bezaten mijn voorouders?

Waar hebben zij gewoond?

Hoe zag het landschap er vroeger uit?

Hoe liepen de wegen?

Voor de beantwoording van deze vragen komt men uiteindelijk altijd bij het Kadaster terecht. Voor de meeste onderzoekers is kadas-

traal onderzoek erg gecompliceerd en tijdrovend. Met deze uitgave wordt alles een stuk eenvoudiger. Deze atlas bevat een bewerking van de oudste serie gedetailleerde kaarten (de zgn. minuutplans, schaal 1: 1250/2500), die het Kadaster in 1832 van het grondgebied van de gemeente Zeist (zoals van alle andere Nederlandse gemeenten) vervaardigde. Hierop zijn o.a. alle percelen, gebouwen (waaronder woonhuizen), wateren en wegen afgebeeld. Naast deze 12 z/w kaarten zijn 2 kleurenkaarten opgenomen: een overzicht van het grondgebruik in de gemeente (bos, weiland, bouwland e.d.) en een plattegrond van de plaats Zeist. Alle percelen zijn genummerd en deze nummers vindt men terug in de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels. Ook hiervan is een bewerking in deze atlas opgenomen. Per perceel zijn daarin ondermeer vermeld: naam van de eigenaar, beroep, woonplaats, soort van eigendom (huis, molen, weiland), oppervlakte, belastingklasse en belastbare som. Deze tabellen beslaan ca 40 bladzijden. Een alfabetisch register op de eigenaren en hoofdstukken over het gebruik van kadastrale bronnen en over de wording van de gemeente tot 1832 completeren het geheel.

De minuutplans en de OAT's vormen de eerste volledige en betrouwbare administratie van onroerend goed en geven een uniek doorkijkje in de gemeente Zeist in de periode voorafgaande aan de ingrijpende ruimtelijke veranderingen die na 1850 tot stand kwamen, onder andere door woningbouw en wegeaanleg. De bron is verder uniek, omdat hier voor het eerst een getailleerd kaartbeeld wordt gecombineerd met een uitgebreide persoonsregistratie.

Deze atlas is onmisbaar vooreen ieder die geïnteresseerd is in het verleden van gemeente en plaats Zeist. Hij geeft informatie over de ontwikkeling van het landschap, de eigendomsverhoudingen, het gebruik en de waarde van de grond, de ontwikkeling van de landbouw en de geschiedenis van huizen en andere gebouwen. Maar veel vaker nog wordt dit materiaal geraadpleegd om een beeld te krijgen van het eigen dorp en zijn omgeving in het begin van de vorige eeuw, of om vast te stellen waar mensen (bijvoorbeeld de

eigen familie) woonden of hun bezittingen hadden.

Deze atlas verschijnt als deel 1 in een reeks die uiteindelijk alle gemeenten in de provincie Utrecht moet omvatten. In vele andere provincies zijn al eerder dergelijke atlassen verschenen. Het is een uitgave van de werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht en de Van de Poll-Stichting in Zeist.

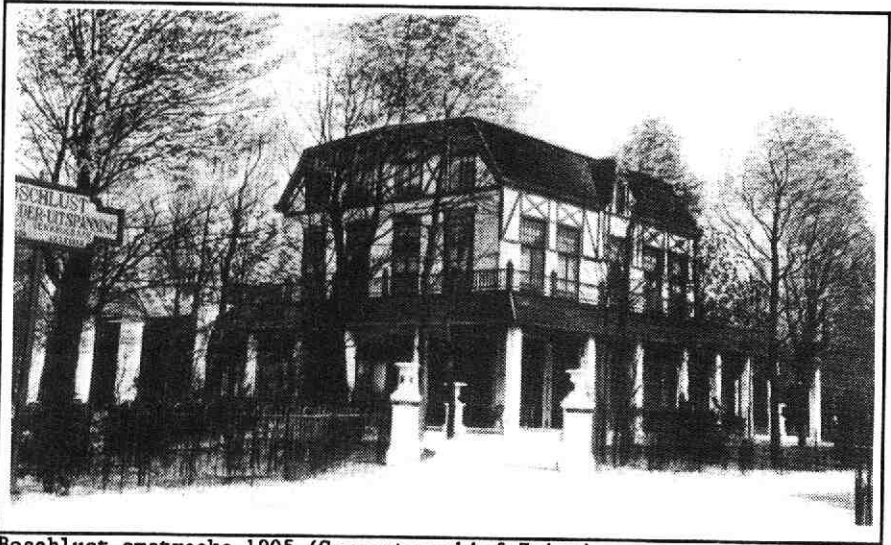
Prijs: f 39,50. Formaat: A4. Omvang: ca 60 blz. tekst en 14 kaarten. Geïllustreerd. De atlas is alleen te koop via het Rijksarchief in de provincie Utrecht, Alexander Numankade 201, 3572 KW Utrecht, en via de Van de Poll-Stichting, Slot Zeist, Zinzendorflaan 1, 3703 CE Zeist (geopend iedere dinsdagochtend van 10.00-12.00 uur).

Het is mogelijk om in te tekenen op deze atlas. De namen van de voorintekenaars zullen in de atlas worden vermeld. U treft in dit nummer van Seijst een los intekenformulier aan. Door dit voor 15 februari 1995 ingevuld te zenden aan: Van de Poll-Stichting, Postbus 342, 3700 AH Zeist, bent u ervan verzekerd dat uw naam in dit boek wordt opgenomen. Na verschijnen van het boek in het voorjaar van het volgend jaar kunt u een exemplaar tegen contante betaling ophalen bij de Van de Poll-Stichting.

ONDER DE SLOPERSHAMER CULTUREEL CENTRUM BOSCHLUST TE ZEIST

Op 30 november 1895 meldde de Weekbode voor Zeist e.o. de opening van het café "Boschlust" aan het Mooie Laantje (thans Prof. Lorentzlaan) te Zeist. Enkele dagen later bracht de krant verslag uit van een bezoek ter plaatse. "Te midden der bosschen gelooven we dat "Boschlust" een aantrekkelijk punt zal worden voor ieder, die een genoeglijken dag buiten wil doorbrengen. (...) De heer Verbeek (bedoeld is: Van Beek; VdT) wenschte deze inrichting niet beschouwd te zien als een bierhuis, doch als een plaats voor families, die van de schoone natuur, die Zeist biedt willen genieten." aldus het verslag.

Boschlust omstreeks 1905 (Gemeentearchief Zeist).

Naderhand groeide "Boschlust" uit tot een luxe hotel-café-restaurant. Reeds in 1901 werden er regelmatig voorstellingen en concerten gegeven. De Weekbode van 5 juni 1912 maakt melding van de eerste bioscoopvoorstelling. Later zou de culturele functie van "Boschlust" de boventoon gaan voeren.

Het oorspronkelijke "Boschlust" was een massief, blokvormig pand van twee bouwlagen met een gedrongen mansardekap. In de hoofdvorm en de min of meer symmetrische plattegrond vertoonde het gebouw de kenmerken van een classicistisch herenhuis. De gevels waren echter uitgevoerd in de vakwerk-stijl, die met name in het laatste kwart van de 19e eeuw in zwang was. Wie de architect is geweest, is niet te achterhalen.

In de loop der jaren heeft het gebouw vele verbouwingen en uitbreidingen ondergaan. De hoofdvorm van het oude pand is temidden van alle aanbouwen altijd intact gebleven, maar van de oorspronkelijke detaillering was de laatste tijd weinig meer te herkennen.

In 1985 werd het 90-jarig bestaan van "Boschlust" gevierd. Een eeuwfeest zou het pand echter niet meer beleven. Terwijl de bouw van het nieuwe Figi-theater, dat de functie van het cultureel centrum aan het eind van 1994 zou moeten overnemen, in volle gang was, brandde "Boschlust" in de nacht van 13 op 14 november 1993 gedeeltelijk uit.

In de afgelopen maanden maakte de slopershamer korte metten met hetgeen er na de brand nog van het bijna honderdjarige gebouw over was.

ir. H. van den Top

NIEUWE DONATEURS

Stand eind september

- stand begin mei: 800
- aanmeldingen: 10
- opzeggingen/overleden: 10
- aantal contribuanten: 800

- 961 Mw. D. Methorst-de Bie, Walkartweg 18
- 962 Mw. drs. I.J. van Bekkum, Anna Paulownalaan 124
- 963 Mw. H. Swagerman-Goosen, 2e Hogeweg 34a
- 964 De heer H. Leegte, Van Tetslaan 15 III
- 965 De heer M.G.A. Bongers, Prof. Lorentzlaan 153
- 966 De heer H.W. van Eck, Arnhemse Bovenweg 16 flat 90
- 967 De N.C.J.C. Lenoir, Brugakker 5733
- 968 De heer Strietman, Choisyweg 3
- 969 Mw. J.C. Renes-Molenaar, Woudenbergseweg 1a
- 970 De heer N. van der Ros, Van Renesselaan 70

Nieuwe donateurs kunnen worden aangemeld bij de Van de Poll-Stichting, Postbus 342, 3700 AH Zeist.

LITERAIRE PASSANTEN

In deze aflevering wil ik twee bekende dichters uit Zeist naast en tegenover elkaar plaatsen: Hendrik Marsman en Kees Ouwens.

In 1999 zal Zeist trots de honderdste geboortedag van de dichter Marsman vieren, maar het kan niet verhuuld worden dat Marsman nogal ambivalent tegenover zijn geboortedorp stond. Enerzijds hield hij van de natuur, vooral in de herfst en de serene rust van het Broederplein, waar zijn jeugdvriend Arthur Lehning woonde. Anderzijds verafschuwde hij de Zeisterse society. Marsman begint zijn gedicht 'Tocht' met de prachtige strofe: *Mijn dorp, ik ben uw dorre tucht/en d'onoprechtheid van uw vale straten/in wrok, in langverzuurde wrok ontvlucht.*

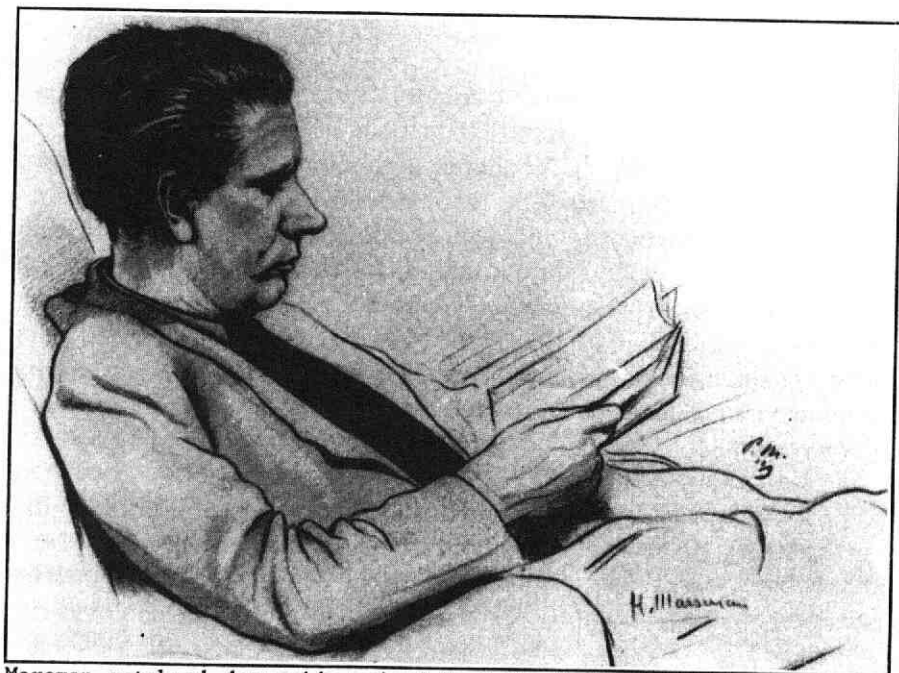

Kees Ouwens.

Kees Ouwens werd in 1944 in Zeist geboren, alwaar hij een katholieke opvoeding kreeg. Hij studeerde twee jaar psychologie in Utrecht, maar besloot zich al spoedig geheel aan het schrijverschap te wijden. De omgeving van Zeist is daarbij steeds een belangrijke inspiratiebron gebleken. "Steeds keer ik naar een bepaalde periode uit mijn leven terug, zo rond mijn twintigste. Dat is de bron waar ik nog altijd uit put. Ik beschrijf het landschap rond het

ouderlijk huis in Zeist. Het Kromme Rijnlandschap, De Heuvelrug. Zachte glooiingen. Het heeft iets erotisch. Als ik het voor me zie, komen gevoelens van volmaaktheid op." (Haagse Post van 14 juni 1980) Arjen Schreuder noemt het landschap dan ook Ouwens' belangrijkste onderwerp. (NRC van 22 april 1988)

Als dichter debuteerde hij in 1968 en later publiceerde hij ook twee romans. In 1975 ontving hij de Van der Hoogtprijs voor de dicht-

Marsman getekend door zijn vriend Paul Martin in 1939. Uit: P.O. Martin, Europeesch verlof, (1939).

bundel 'Als een beek'. Ik wil het echter hebben over zijn tweede roman 'De eenzaamheid door genot', die in 1987 gepubliceerd werd. Wie de recensies uit die tijd doorleest, merkt dat de roman ook voor de geoefende lezer bepaald geen eenvoudige kost was en dat de literaire kritiek voor veel raadsels werd gesteld: "Dat maakt 'De eenzaamheid door genot' tot een uniek, maar ook tamelijk onleesbaar boek, dat afstoot door zijn archaische, geaffecteerde stijl en vooral door zijn lange, elliptische zinnen: ware labyrinten van tussenvoegsels, bijzinnen en andersoortige uitbreidingen, waarin ik al lezend meer dan eens de weg ben kwijtgeraakt." (Arnold Heumakers in De Volkskrant van 20 maart 1987) Schrijver en personage zijn op zoek naar verstillung, een vlucht uit het jachtige bestaan. Van handeling in traditionele zin is dan ook nauwelijks sprake. Daar staat een overdaad aan minitieuze beschrijving tegenover, die in de

verte doet denken aan het werk van Lodewijk van Deyssel. En het gaat mij natuurlijk om die beschrijvingen, want de roman speelt in Zeist. Ouwens heeft echter de topografische namen veranderd. Voor de doorgewinterde Zeistenaar leveren deze echter geen noemenswaardige problemen op: hij gebruikt Zinzendorp voor Zeist (Marsman en Lehning spraken over "Zinzendorf" als ze het over Zeist hadden), Bijwijk voor Bunnik, Steden voor Utrecht, Paleislaan voor Slotlaan, Rondeel voor het Rond enz.

In 'De eenzaamheid door genot' op p. 53 e.v. lezen we over een nachtelijke wandeling:

Voorbij het dorpscentrum, ontruimt rondpoint, op de kruising van een Dorpsstraat en de gezichtslaan van een paleis in getemperd straatlicht gelegen, betraden zij, uit het café op weg naar huis, een voetpad, het was overhuifd door eikeloof, liep tussen kniehoge liguster, werd nog eerst verbroken door een zijweg, voerde dan langs patricische architectuur. Aaneengesloten gevels, waarin sommige van de percelen, waaronder een godshuis, om monotonie te voorkomen slechts door vooruit-springing, wel, omwille van de symmetrie, op regelmatige afstanden van de belendende onderscheiden waren, omzoomden nu een poos hun thuiskeer. Een aantal percelen, eveneens met gelijke tussenruimten uiteengelegen, verstevigde dit ritme door een grotere uitstek en hoogte en onderstreepte de balans van het ontwerp. Deze bezienswaardige, gestage gevels bemanelden een kerkelijke gezindte - genaamd de Zusteruniteit - die niet de zijne was. Haar behuizingen, ongeteld de huisnummers twee in getal, elk geschaard om een rechthoekig plein en van elkaar gescheiden door de Gezichtslaan, ontsluijden aldus een grondplan, waarvan de lange zijden aan de openbare weg merendeels vrij bleven van bebouwing. Naar de trant van hoofdstedelijke grachtenhuizen daar rond het midden van de achttiende eeuw neergezet, flankeerden beide gemeenschapshuizen aldus over aanzienlijke afstand de zichtas tussen Rondeel en Paleis.

Bij Ouwens vinden we een opvallend precieze beschrijving van de flora rondom het Slot. De eikebomen, de liguster en later (p. 63) de karakteristieke treurwilg en de reusachtige rodondendronstruik.

Marsman heeft in de jaren 1932-1937 enkele opzetjes en fragmenten geschreven voor een autobiografische roman, die uiteindelijk de vorm zou krijgen van 'Zelfportret van J.F.' (opgenomen in het 'Verzameld werk'). Die eerste fragmenten vormden het begin van een roman over Marsmans jeugdvriend Arthur Lehning en Zeist speelde hierin een nadrukkelijke rol. Helaas is Marsman niet verder in deze richting gegaan en besloot hij tot een nogal mistig verhaal over zijn alter-ego J(acques) F(ontein), waarbij alle verwijzingen naar Zeist werden geschrapt ('Zelfportret' wordt in een dorp aan zee vlak bij Leiden gesitueerd. Hiervoor zal Noordwijk model hebben gestaan, waar hij tijdens zijn studie rechten enige tijd woonde). De "Zeisterse fragmenten" werden door Jaap Goedegebuure afgedrukt in 'Op zoek naar een bezielde verband'. (dl. 2. Documenten, brieven en verspreide publicaties van H. Marsman. Amsterdam, 1981. p. 199-253.) Ik citeer hieruit:

De kerkdiensten duurden er kort, en er werd veel bij gezongen, ook door een koor. De Kerk was van binnen geheel wit, niet enkel de muren en de gordijnen maar ook de pilaren en de banken. De vloer was van hout dat met fijn zand was bestrooid. Alleen de preekstoel waarachter de dominee zàt was bedekt met een donkergroen kleed dat neerhing tot op den grond. De preekstoel stond op een kleine verhoging.

De sfeer van de kerk was zeer sober en licht, alleen nogal ijl en schraal en buitengewoon puriteinsch. Er was in het geheel geen versiering. De geslachten waren er - en niet alleen in de kerk - tot in het belachelijke toe van elkaar gescheiden en de kerkelijke tucht waakte vooral voor het behoud der 'zedelijkheid'. Tegen de preutsche schijnheiligheid van sommige leden kreeg een onschuldige scharrelpartij al gauw het aanzien van een bandenlooze libertinage en vooral de talrijke oude vrijsters klaagden steen en been over het verval der zeden. Ontzet over zooveel toenemende loszinnigheid sloegen zij haastig de oogen neder en lasterden ijverig verder; dat was hun dagelijksch werk. Toch werd er onder de jongere broeders soms heel vrolijk gedronken, maar veel van de meisjes werden letterlijk gepantserd in kuischheid.

Er was ook een kostschool waar de zedigheid zwaar werd onderwezen

en misschien ook beoefend onder pruisisch bewind. Ik heb in mijn jeugdige jaren er de meest slinksche streken bedacht om in dat bolwerk der kuischheid een paar amoureuze woorden naar binnen te smokkelen, bestemd voor de wekelijks wisselende geliefden. Maar de sfeer van hun godsdienst en hun geloof had iets van de sfeer van hun kerk: zij was licht en verlicht, weinig dogmatisch en verzoenend. Dat alles zat ook in de stijl van de pleinen en vooral in hun werkelijk onvervangbare sfeer: zij waren karaktervol achttiende eeuwsch en zij hadden ondanks een zeker teruggetrokken besef van eigenwaarde en piëtische waardigheid iets ruims, opens en weidsch.
(p. 220-221)

Marsmans beschrijving is humoristischer, menselijker. Tegenover de fotografische details bij Ouwens staat de bezielde beschrijving bij Marsman. Een halve eeuw scheidt hen en dat maakt de vergelijking juist zo boeiend.

Ik eindig met een lang fragment uit 'De eenzaamheid door genot' (p. 63 e.v.) van Kees Ouwens, omdat dit een goed beeld geeft van Ouwens' merkwaardige stijl. Ook hier is weer sprake van een nachtelijke wandeling.

In de Paleislaan, het dorp tot winkelstraat, bevonden zich de etalages aaneengerijgd verduisterd, een enkele merknaam bleef van binnenuit verlicht. Een vage wind hield de doortrokken atmosfeer in trage beweging. De Paleislaan had zich recht betekenisloos voor hen uitgestrekt zonder volk.

Het voetpad dat zij volgden na het Hofse laantje boog met de paleisgracht naar links, voerde, bij de treurwilg waaraan het water raakte, langs een massale rododendron. [...] Verderop passeerden zij een linde, door oeverval kantelde de boom, stak horizontaal over de waterspiegel, groeide niet naar het oneindige, naar de einder. Dan verbreedde de gracht, de paleistuin boog naar binnen, een bebost, bolrond klein eiland vond zo een plaats. In een doorkijk tussen het hoogopgaand geboomte in de tuin - het maakte voor de blik vrij baan! - verwijlde, in de luister van het verval, en profiel het classicistische paleis van de

gemeente, daar verzezen op last van een voorzaat van de Oranjes, die in opspraak waren door de teeltkeus van twee van hen, maar geen krimp gaven. De gracht raakte voorts aan een lage, lege oever, weids liep een gazon op naar een rijweg, deze volgde de omtrek van de in origine Franse tuin. Aangelegd in Le Nôtre-stijl, getransformeerd door veranderde mode en de tands des tijds bood de tuin ten slotte een landschappelijke aanblik. De aanvankelijk strikte, geometrische contour vervaagde, handhaafde zich globaal.

Het pad voerde over een landtong, omspoeld door de paleisgracht en een grift, uiteenvloeiend, zij bereikten de kop van het land, een voetbrug welfde over een engte, plaats waar de grift aftakte, strak, richting Steden. Nadat hun pas, door de brug versneld, weer meteen was vertraagd door de stijging van het pad dat op de brug aansloot en licht naar rechts boog tussen twee toeffjes rode beuken, stapten zij op de bestrating van een kruispunt van wegen, waaronder die welke de loop volgde van de paleisgracht, door het weidse gazon op afstand gehouden. In de verte, tegenover de korte zijde van de tot moesland, villatuinen en een tennispark verkavelde uitleg van de paleistuin in zuidwestelijke richting buiten de gracht, langs de weg naar Bijwijk, en terwijl Armand, naast Gerard nu het kruispunt overstekend, een vluchtige blik wierp langs deze weg, die op het punt waar de weg om de paleisgracht overging in de laan waar zij woonden in tegenovergestelde richting tussen de bonte stammen van platanen lang en recht naar het dorpscentrum, naar Bijwijk rechthoekig naar links voerde, daar aan één kant de bebouwde kom markeerde, aan de andere een beukenrij volgde waarvan ouderdom het hout verdorde, ontvouwdend zich akkers en weiden, dat wat open was, wat hem aantrok, wat hij links liet liggen.

Het is mogelijk de bovenstaande wandeling exact na te lopen, al moet men eenmaal rechts in plaats van links afslaan.

J.A. van den Dikkenberg

Dit is het tweede deel in een serie artikelen over schrijvers uit en over Zeist. Het eerste deel verscheen in SELIST 24 (1994), nr. 2, p. 29-31.

DE GESCHIEDENIS VAN DE WONING OUDE POSTWEG 73-75

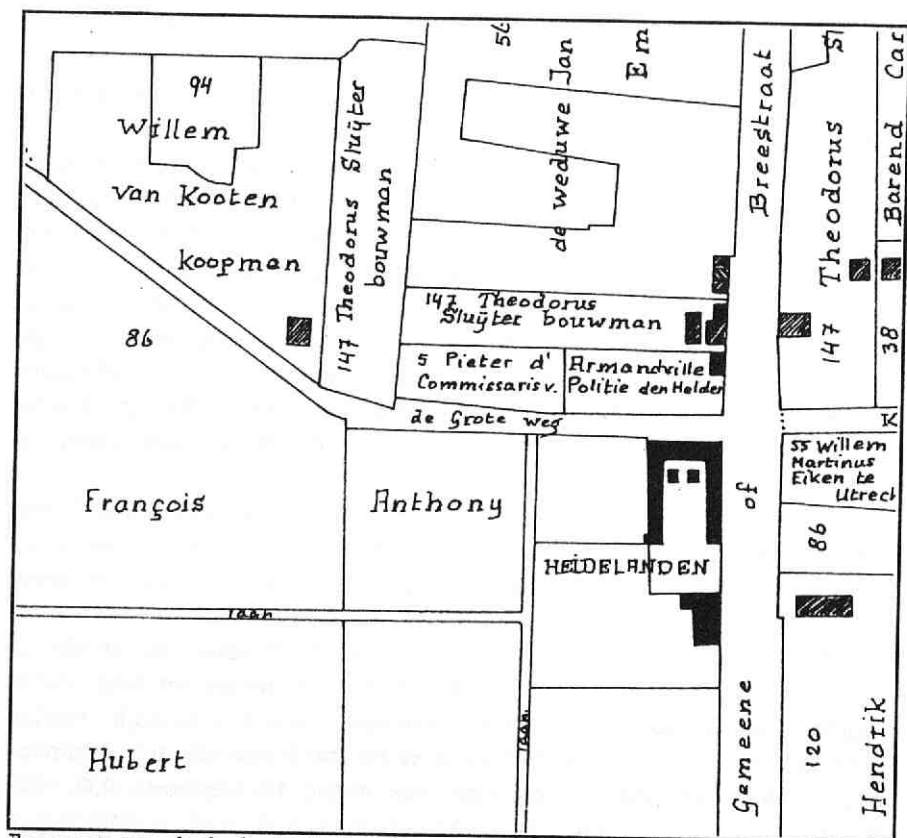
Als eerste eigenaar/bewoner van het perceel waar bovengenoemd huis heeft gestaan, wordt Willem van Kooten genoemd.¹

Van Kooten werd in 1795 geboren in Harmelen en overleed in 1849 in Austerlitz. Hij was eerst gehuwd met Hendrikje Kool en later met Helena van den Brink. In Austerlitz oefende hij de volgende beroepen uit: winkelier, daghuurder, koopman, "inlandsch kramer in boter" en tenslotte bezembinder.² Deze opsomming tekent de moeilijke omstandigheden waarin de bewoners van Austerlitz in de vorige eeuw in hun levensbehoeften moesten voorzien. Het is onbekend hoe Van Kooten in bezit van dit perceel is gekomen. Wél is bekend dat zijn woning vooraan rechts op het perceel stond, dicht tegen de Oude Postweg.

Van Kootens bezit is in 1849 of 1850 in handen gekomen van Johan van Rijckevorsel, geestelijke van de orde der Redemptoristen in Wittem.³ Hij verkocht het direct weer door aan Hendrikus A. Jansen.⁴

Tot dat moment was het perceel kadastraal bekend als sectie D nummers 170, 171 en 171a. In 1852 vond een hernummering plaats "wegens ontginning". Dit stukje Austerlitz werd kennelijk verder open gelegd; een deel van het perceel bestond nog uit de oorspronkelijke heide. De nieuwe notering was sectie D nummers 437, 438 en 439.

Ook Jansen verkocht het perceel al snel. In 1854 werden Johannes Gerken en zijn vrouw E.C. van Meurs eigenaar. Het huis werd door hen verhuurd aan Anthonie van Odijk. Deze metselaar, zoon van Cornelis Klaassen van Odijk en Teuntje van Weerdestijn, was omstreeks 1816 geboren in Woudenberg. Ook hij was tweemaal gehuwd. Eerst met Dieuwertje Visser en daarna met Anna Maria Huizer (ook voorkomend onder de namen Huising, Huizen en Heuzen). Anthonies naam werd al snel verbasterd tot van Ooik. Nog in 1993 zijn er Austerlitzers die de naam Odijk uitspreken als Ojik, met een korte o-klank. Deze familie woont nog steeds in Austerlitz. Anthonie overleed op 44-jarige leeftijd in 1860.²

Fragment van de kadastrale kaart van Austerlitz, 1832. Opnieuw getekend door H. de Lanoy Meijer.

Zijn weduwe mocht in het huis blijven wonen. De eigenaar verkocht het perceel in 1864 aan Gijsbertus P. de Bruijn, een rijtuigschilder uit Rijsenburg.⁵ Van hem kocht Willem (Wilhelmus) Maijer het perceel in 1874. Hij ging er zelf wonen. Het is onduidelijk wanneer het huis dicht bij de weg werd vervangen door het onlangs gesloopte huis, dat veel verder naar achteren stond. Waarschijnlijk rond de tijd dat Maijer het perceel kocht. Bij de koop was het een perceel bouwland en heide "met daarop staand huis met erf en welwaterpomp strekkende vanaf den nieuwen grindweg."⁶ Zo heette toen dat

deel van de Oude Postweg dus. Maijer betaalde f 350,00 voor het geheel. Hij was een zoon van Antonius Maijer en Ida van Barneveld, geboren in Austerlitz in 1835. Van beroep metselaar, komt hij toch ook voor als landbouwer. Hij trouwde met Barendina Sluijter en het echtpaar kreeg twaalf kinderen. Nadat Maijer in 1879 was overleden, werd er een inventaris van de nalatenschap opgemaakt. Om een indruk te krijgen waaruit een boedel destijds bestond, volgt hier een deel van deze inventarislijst.

Inboedel

In de twee voorvertrekken:

-een veeren bed, peluw, kussens en verder toebehoren	gewaardeerd	
op		f 30,00
-een hangklok op		- 10,00
-een kabinet op		- 15,00
-een spiegel en eenige schilderijen op		- 3,50
-vijftien stoelen op		- 6,00
-drie geschilderde tafeltjes op		- 2,50
-een geschilderd kastje op		- 4,00
-theegoed, borden, potten en pannen en glaswerk op		- 5,00
-twee mos bedden met toebehooren op		- 4,00
-een zeegras bed met toebehooren op		- 3,00
-baktrog, schaaftank en rommel op		- 2,00
-een kruiwagen op		- 4,00
-een stok bijen met toebehooren op		- 5,00
-een emmer en twee ijzeren potten op		- 1,50
-een geweer op		- 2,00

In het Achtervertrek:

-een koperen en een ijzeren ketel op		- 1,00
-een geit op		- 7,00
-vier kippen op		- 2,00
-twee varkens op		- 45,00
-waschtob, kuip en touwen op		- 2,50
-boven en onder-kleederen van den overledene op		- 15,00

-item van de weduwe op - 12,00

Goud en Zilver:

-een zilveren horlogie met stalen ketting op - 6,00

-een zilveren ketting op - 2,50

-een coralen ketting met gouden slot en kruisje op - 5,00

-een paar gouden oorbellen en ring op - 4,00

Vruchten te Velde:

-een perceel boekweit op - 12,00

-een perceel rogge op - 35,00

-aardappelen op - 50,00

De weduwe verklaarde dat aan "gereed geld" f 2,00 aanwezig was en dat de begrafenis-kosten "uit busgelden zijn betaald".⁷

4 Oktober 1888 hield notaris A. Vosmaer uit Zeist "in de herberg van Jacobus Hendrikus van Soestbergen te Austerlitz" een openbare verkoping. Ook het perceel van wijlen W. Majjer werd geveild en voor f 540,00 gekocht door Teunis van Burken, bosbaas in dienst van en handelend in opdracht van mr. Joachim F. de Beaufort te Zeist.⁸

Intussen werd het huis bewoond door twee families: Gosen van Geijtenbeek en Dirk Bakkenes. Van Geijtenbeek (1817-1901) was getrouwd met Hendrikje Cornelissen, dagloner en geboren in Woudenberg. Aanvankelijk woonde hij op 'Wallenberg', de voormalige ontginning van Jean M. d'Amblé onder de rook van Soesterberg. Dochter Johanna trouwde met Dirk Bakkenes en het jonge echtpaar trok bij Van Geijtenbeek in. Ook Dirk Bakkenes kwam uit Woudenberg, waar hij in 1849 was geboren als zoon van Otto Bakkenes en Jannetje Vermeulen. Zijn beroep was schaapherder.

Het echtpaar kreeg in de loop van de tijd tien kinderen. Toen (schoon)vader Gosen omstreeks 1864 verhuisde naar Driebergen, gingen Dirk en Johanna mee. Vanuit Driebergen kwam zij in 1886 naar Austerlitz, naar huis nummer H-19, waar eerder Willem Majjer had gewoond.^{2. en 8.}

In 1892 was Dirk winkelier en woonde met zijn schoonvader in het afgebeelde huis. Het was geen vetpot: de diaconie van de Hervormde gemeente besloot in 1896 aan het gezin "eene bon te schenken, goed voor f 10,00 omdat dit gezin behoefte heeft en zich deze onderstand waardig toont."⁹ Later werd Bakkenes lid van de kerkeraad¹⁰ en in 1915 overleed hij, 65 jaar oud. Toen woonde hij trouwens niet meer in dit huis.

Enkele jaren geleden haalde een vroegere bewoner van 'Wallenberg', de heer M.J. Helsdingen, herinneringen op over vroeger. Ook de oude Bakkenes stond hem nog voor de geest. Hij omschreef hem als een tachtigjarige en dat was onjuist. Maar de gebeurtenis speelde zich af, toen Helsdingen een kleine jongen was en dan lijken alle oude mensen wel tachtig: "Eén ding is me nog bijgebleven. Ik weet nog iets van iemand uit Austerlitz, van Jan Bakkenes z'n vader. In de oorlog 1914-1918 waren er wat Russen, krijgsgevangenen, ontsnapt. Die zaten in 't Kamp van Zeist. Ze zaten daar niet, maar waren daar terechtgekomen op de één of andere manier. Als er sneeuw viel, gingen die twee, mijn vader en de oude Bakkenes, die was al in de tachtig, rond om 't ongedierte op te sporen, want de jacht, ook belangrijk, hermelijn, vossen en alles. En als er sneeuw gevallen was, gingen ze sporen. En er stond toen hout op Wallenberg, net als er nou op staat, 13 tot 14-jarige dennen. Toen opeens spoorden ze mensen, dat konden stropers zijn. M'n vader en Bakkenes er achter aan en kijken. Toen hadden ze daar een hol gegraven, het is waar gebeurd. Daar waren die mensen ingegaan, net bij 't Kamp van Zeist, in die buurt, 't hol heeft er jaren gezeten. Bij het hol aangekomen maakten ze zich wat ongerust en m'n vader pakte het geweer al. En het hol werd opengemaakt. En toen kwamen die mannen er uit, vijf Russen. Maar die kon je niet verstaan. Die hadden uiteindelijk een roebel bij hen en die lieten ze zien. Ze hebben ze toch op laten halen en de politie van Soesterberg heeft ze toch meegenomen. En zo waren ze beter af, dan dat ze in dat gat zaten."¹¹

Terug naar Oude Postweg nr. 73-75. In 1900 ging het gezin van

Het woonhuis aan de Oude Postweg in 1991 (Foto R. Loenen, Austerlitz)

Evert Jan Vermeulen (1870-1948) er wonen. Vermeulen werd in Scherpenzeel geboren. Van zijn beroep was hij stoelenmaker en hij maakte ook bezems. Hij was gehuwd met Gerritje ter Maten. Omdat het huis bezit was van de familie De Beaufort betaalde hij aan hen de huishuur: f 2,50 per week. "De ouwe Evert Vermeulen had een winkeltje, een bezembinderij", herinnerde Dirk van Drie zich in 1990.¹² En Teunis de Man vertelde: "En wie ook bezems bond, vroeger, daar tegenover 't Kerkhof waar nou die Geert van de Broek woont, daar woonde vroeger Evert Jan Vermeulen, héél vroeger nog een Bakkenes, en daar kwam later Evert Jan Vermeu-

len in en die had ook, die dee ook bezems binden, berkebezems, heibezems en die had altijd wat te koop, kissies ..... sinasappelkisten brachten nog geld op!"¹³

Vermeulen woonde er tot 1946. De volgende bewoner werd Jan van Ooik (Odijs dus eigenlijk!), die leefde van 1916 tot 1992 en was getrouwd met Janna van Harskamp. In 1949 besloot de toenmalige eigenaresse, juffrouw Annie de Beaufort van 't Molenbosch, het huis te verbouwen tot twee woningen. Aannemer Willem van Ginkel van de Marmontweg dacht deze klus in acht weken te klaren voor de prijs van f 6550,00.¹⁴ Eind 1953 verliet Van Ooik de woning en in 1954 betrok Johannes van Soest met zijn echtgenote Adriana van 't Veld nr. 75. Zij woonden er tot 1961. De NBM-conducteur Evert Dekker werd met zijn echtgenote Johanna Vermeulen de nieuwe bewoner, tot 1968.

Van 1968 tot 1974 werd nr. 75 bewoond door Elisabeth Vermeulen, gehuwd met Anton Wagenveld en sinds 1970 weduwe.

De laatste bewoners waren Geert van de Broek en echtgenote; zij woonden er van 1973 tot 1993. Van de Broek had een grote hobby: zijn tuin. Die was ieder jaar een lust voor het oog. In de zomer van 1993 is het echtpaar verhuisd naar een bejaardentehuis in Zeist en het huis werd gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw.

R. Loenen

Bronnen

1. Oorspronkelijk aanwijzende tafel der grondeigenaren en der ongebouwde en gebouwde vaste eigendommen, Zeist 1832; Archief gemeente Zeist, 1814-1905, inv.nr. 729; Gemeentearchief Zeist
2. Registers van geboorten, huwelijken en overlijden van de burgerlijke stand der gemeente Zeist; Gemeentearchief Zeist
3. Perceelsgewijze kadastrale legger der gemeente Zeist; Archief gemeente Zeist, 1814-1905, inv.nrs. 723 (art. 94) en 725 (art. 448); Gemeentearchief Zeist
4. Idem, inv.nr. 725 (art. 504)

5. Idem, inv.nr. 726 (art. 712 en 860)
6. Familiearchief De Beaufort, inv.nr. 1750; Rijksarchief Utrecht
7. Hist. Werkgroep Austerlitz (HWA), inv.nr. 16; not. akten
8. Bevolkingsregister gemeente Zeist, 1851-1915; Gemeentearchief Zeist
9. Handelingen van de kerkeraad; Archief N.H.-gemeente Austerlitz, inv.nr. 1; Gemeentearchief Zeist
10. Kerkeraadarchief, idem 1908-1940; Gemeentearchief Zeist
11. HWA, inv.nr. 75; interview H.J. Helsdingen, Zeist 1990
12. idem, interview Dirk van Drie, Zeist 1989
13. idem, interview Teunis de Man, Austerlitz 1990
14. Gemeente Zeist, Bouw- en Woningtoezicht, dossier Oude Postweg 73/75

ENGELS TOERISME IN ZEIST AAN HET EIND VAN DE 18e EEUW

Inleiding

Het stille boerendorpje Zeist (28 huizen aan de Dorpsstraat) kende sinds 1672, toen Lodewijk XIV hier zijn hoofdkwartier had gevestigd, weinig rust. Na het vertrek der Fransen in dat jaar, 10 juli 's morgens om 4 uur¹, verwerft Willem Adriaan van Nassau-Odijk in 1677 de Vrije Heerlijkheid Zeist; tuinaanleg en slotbouw kunnen gaan beginnen. Zeist kreeg te maken met een soort 17e eeuwse 'stadsvernieuwing'. De enorme parkaanleg was eind 1682 ongeveer voltooid, het huis in 1686. Zeist had in deze periode al de nodige faam verworven. Willem Adriaan ontving er veel gasten en iedereen was diep onder de indruk van de grootse formele tuinaanleg. De koning-stadhouder kwam jagen in de omgeving en Willem Adriaan was zo trots op zijn nieuwe bezittingen en zijn park dat hij er b.v. Constantijn Huygens (1628-1697), secretaris van de stadhouder, nog in het donker rond leidde. Constantijn werd er dodelijk vermoed van.²

En zo kwamen er nog vele andere notabele Hollanders te Zeist op bezoek. Bij dit alles dienen wij evenwel niet te vergeten dat de

tuinen niet waren afgesloten. Ook de dorpsbewoners konden er rondwandelen. Wel had Nassau voor het onderhoud en ook ten behoeve van zijn eigen huishouding personeel uit Zeeland (daar was hij immers Eerste Edele en vertegenwoordigde hij de stadhouder) meegebracht.

Toch duurde de glorie van de Nassaus in Zeist niet lang. De kleinzoon, ook een Willem Adriaan, die in Bergen een belangrijke bezitting, eveneens met een uitgebreid park, bezat, was niet in staat beide plaatsen te onderhouden. Hij woonde te Bergen en Zeist was verlaten, hij wilde het ook verkopen. Opnieuw wisselt de scène. Als laatste bezoekers - zo mogen wij het wel zien - passeren in 1745 twee echtparen in hun koets Zeist: Jacob en Cornelis Schellinger en hun echtgenoten. Na veel overleg koopt Cornelis van de Bergense Nassau de Vrije Heerlijkheid en de Hernhutter gemeenschap gaat zich hier vestigen. Broeder-, Zuster- en Weduwenhuis worden gebouwd, daarnaast particulieren woonhuizen op Zuster- en Broederplein. Een nieuwe stroom van bezoekers, naar de Hernhutterkolonie ditmaal, komt in de tweede helft van de 18e eeuw op gang. De Hernhutters waren bekend om hun met muziek opgeluisterde godsdienstoefeningen, hun bedrijven en winkels in het Broederhuis. Uitvoerig wordt van vele bezoeken melding gemaakt in de zg. Diaria (dagverhalen), die trouw werden bijgehouden. Vorstelijke personen en hoogheden te over. Daarnaast bezoeken uit de moedergemeente Herrnhut, van de zendingvelden, vrienden uit Amsterdam, een eindeloze stroom.

Twee bezoeken willen wij curiositeitshalve vermelden. Dat van de stichter van de Methodistenkerk John Wesley (1703-1791), die op 80 jarige leeftijd de bevriende Hernhutters in Zeist bezocht.

Ook het bezoek, in 1766, van Belle van Zuylen (1740-1805), de bekende schrijfster en eerste geëmancipeerde Nederlandse vrouw, die vergezeld was van de bekende Franse portretschilder Maurice Quentin de Latour (1704-1788), verdient vermelding.³ Met twee keizerlijke bezoeken, Napoleons echtgenote Marie Louise in 1811 en tsaar Alexander I in 1813, zijn wij het bezoek van onze Engelse toeristen al ver voorbij en ligt de tweede Franse invasie, die van

1795, al weer jaren achter ons.

Van Amsterdam naar Zeist

Komen wij dus terug naar 1792 en het wat 'afstandelijke' bezoek dat John Silvester Esq., in gezelschap van zijn twee dochters en een knecht aan Zeist bracht. Echt het verhaal van een nuchtere Engelsman, dat de heer J.W. Niemeyer uit 's mans manuscript heeft verzameld.⁴ Niemeyer vermeldt dat hij bij Dr. M. Niemeyer te Wassenaar een door Silvester geschreven, goed leesbare brief vond van 44 pagina's tekst, samengesteld na zijn terugkeer in Londen voor een in de omgeving van Southampton wonende dame. Een paar details, vooral de namen van dorpjes en rivieren, die hij op zijn tour passeerde, waren hem wel ontschoten. Enkele namen zijn later ingevuld. Op zijn reis bezocht hij alleen de provincies Holland en Utrecht. Silvester had goede recommandatiebrieven meegekregen, die de huizen der aanzienlijken voor hem ontsloten. Dat merken wij ook in Zeist.

Het gezelschap had Amsterdam gezien en vertrok 25 augustus met de trekschuit over de Vecht naar Utrecht. Dat betekende zes uur varen. Onderweg was er niet veel te eten, een paar peperkoeken (gingerbread) en een sterk drankje, dat de kapitein 'Swarte Bessar' noemde. In Utrecht logeerde men op de Ganzenmarkt in hotel 'Nieuw Kasteel van Antwerpen'. Het ging Silvester niet om Utrecht, maar om Zeist en na de maaltijd vertrok de familie derwaarts. Intrek werd genomen in de herberg 'De Prins van Oranje'. Dit is de linker herberg, direct naast de hervormde kerk.⁵ Nauwelijks aangekomen ging onze Engelsman al met een aanbevelingsbrief naar Cornelis Renatus van Laer.

Twee Zeister notabelen

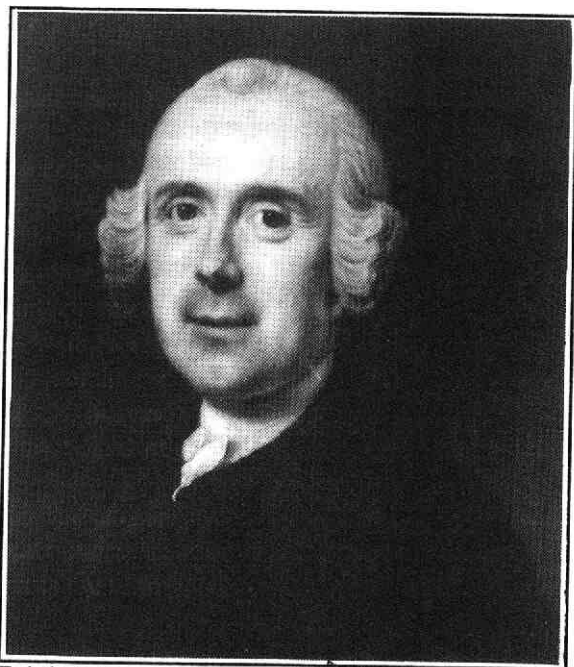
De schrijver van de brief vermeldt dat Van Laer in Engeland geweest was en het is niet onwaarschijnlijk dat men daar al kennis gemaakt had. Van Laer had van 1789 tot 1791 een functie bij het provinciaal bestuur der Broedergemeente in Engeland en Silvester kende daar de gemeente Fulneck (Yorkshire). Cornelis was een 25-

jarige jongeman (1767-1842). Zijn vader, de heer van Zeist, was in datzelfde jaar overleden, zijn moeder Cornelia Johanna Verbeek (1736-1804) trad van 1792 tot haar dood als Vrijvrouw van Zeist op. Zij had nog twee jongere zoons: Jacob (1769-1824) en Johannes (1775-1816). Johannes trouwde een zeer welgestelde vrouw, Anna Charlotte Beuning (1776-1843) en nam na het overlijden van zijn moeder in 1804 de heerlijkheid Zeist over, breidde het grondbezit nog aanzienlijk uit. Hij was bij zijn kinderloos overlijden eerst 41 jaar oud. Zijn broers Cornelis en Jacob deden toen, in 1818, bij openbare verkoop alle onroerende goederen te Zeist van de hand. Cornelis bracht zijn gast ter kennismaking naar zijn moeder en van daar begaf men zich naar de woning van baron Renshaw (spelling van Silvester) (1719-1796). Men trof hem echter niet thuis. De volgende dag lukte het beter en bezochten de Silvesters met Van Laer en Von Ranzau het Slot.

Voor dat de familie Silvester met beide heren op stap gaat, willen wij over Von Ranzau, een van de merkwaardigste leden der 18e eeuwse Broedergemeente, iets vertellen.⁶ Hij werd geboren in een belangrijke Deense adellijke familie en toonde al vroeg een vrome aanleg en neiging tot religieuze bespiegelingen. Silvester oordeelt over hem als een zeer waardig man, maar wel een zonderling (oddity). Deze karakteristiek mag begrijpelijk heten. De oude baron had een enigszins paradoxale levensgeschiedenis doorgemaakt.

In 1736 lieten de ouders zich, bij een bezoek van een prinses van Waldeck, overhalen om de 17-jarige jongen in Franse krijgsdienst te plaatsen. Hij had zich te vervoegen bij prins Friedrich von Zweibrücken, overste in het Franse leger. Aan het hof van deze vorst van Pfalz-Zweibrücken ondervond hij evenwel veel vriendschap, ook verwante geesten op religieus terrein trof hij er aan, bovendien deed hij zich kennen als een bekwaam bespeler van het clavecimbel. De vraag blijft of er veel van zijn militaire dienst terecht gekomen is. Bij een ontmoeting met graaf Ernst von Stolberg Werhigerode (een familielid, maar geen medestander van Von Zinzendorf) ervoer hij een geestelijke opwekking. Van Zweibrücken naar Thionville, zijn

garnizoensplaats, meereizend in de koets van Von Stolberg en diens hofpredikant werd hij zich van zijn roeping meer en meer bewust. Zijn vader en prins Friedrich gaven hem in 1741 toestemming een universitaire opleiding te gaan volgen. Zijn plaats als militair zou worden open gehouden. Verwacht werd dat hij rechten zou gaan studeren, maar uiteindelijk bezweek zijn vader en stond hem toe over te gaan naar de theologische

Erich baron von Ranzau (1719-1796)

faculteit in Halle. Daar verkeerde hij in kringen van geestelijk opgewekte ('erwekte') studenten. In Jena trof hij in 1742 studenten, die in nauw contact met de Broedergemeente stonden. Hij bezoekt Ebersdorf en blijft als leraar aan het grafelijk hof daar van 1743 tot 1746. In laatst genoemd jaar gaat de kerkelijke gemeente Ebersdorf over tot de Broedergemeente. Zinzendorf was in Ebersdorf een geziene figuur. In 1722 was hij met Erdmuth Dorothea von Reuss-Ebersdorf getrouwd. Zo verliep de verdere pedagogische en pastorale loopbaan van Von Ranzau geheel binnen de Broedergemeente. Hij is Uniteitsarchivaris geweest, stimuleerde zendingswerk, kreeg representatieve taken. In de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) kon hij - met zijn achtergrond en relaties - Herrnhut bijzonder van dienst zijn. In 1764 werd hem op de synode te Mariënborn met vier andere broeders opgedragen de Uniteitsarchieven te Zeist op orde

te brengen. Te Herrnhut trouwde hij in 1765 met een freule Von Rumohr. In hetzelfde jaar kwam hij met zijn vrouw naar Zeist. Eenstemmig werd hij op de synode van 1769 tot Uniteitsarchivaris benoemd. Een jaar tevoren had hij de eer de Deense koning Christiaan VII in Zeist rond te leiden. Erfstadhouder Willem V ontving hem in 1772. Hij kwam toen de gelukwensen der Zeister gemeente bij de geboorte van erfprins Willem aanbieden. In de periode 1775-1780 had hij Zeist verlaten, hij was toen voorstander der gemeente Niesky (niet ver van Herrnhut), maar in 1780 vestigde hij zich voorgoed in Zeist en vatte hij zijn werkzaamheden als archivaris weer op. En hij deed nog veel meer. In 1781 heeft hij te Utrecht een onderhoud met keizer Joseph II, die daar op doorreis was. Wellicht over de penibele situatie van Broedergemeenteleden in Bohemen en Moravië. In 1786 overlijdt zijn vrouw. De moeilijke periode, die Zeist doormaakte ten tijde van de twisten tussen patriotten en prinsgezinden in 1787 - Zeist was toen een centrum van onrust - is ook aan Von Ranzau niet ongemerkt voorbij gegaan. In 1795 zijn er weer Franse invasielegers, maar tevoren, in 1789, krijgt hij nog van de Synode opdracht om zich bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie op de hoogte te stellen of in Zuid Afrika de zending onder de Hottentotten weer op gang zou kunnen worden gebracht. Hij is dan zeventig, maar werpt er zich met al zijn energie op. En het lukt hem inderdaad om hier weer beweging in te brengen. Samen met Cornelis van Laer en Rothe stichtte hij in 1793 de 'Zeister Broeder Sociteit tot verbreiding van het Evangelie onder de heidenen'. Hij schrijft een 'Geschichte von Zeist' ⁷, die tegen 1780 afbreekt. In 1795 is hij weer druk doende om de gemeente Zeist tegen overlast van de Franse legers te vrijwaren. In Utrecht voert hij daartoe besprekingen met generaal Pichegru, en niet zonder succes.

Maar zijn dagen zijn nu geteld. De 77-jarige is hartpatiënt en te Utrecht op weg naar zijn arts, overlijdt hij in 1796 ten huize van Ds. Masman, die met zijn vrouw trouwe vrienden der Broedergemeente en goede kennissen van Von Ranzau waren.

Bezoek aan het Slot en de Pleinen

Met deze twee mannen ging de familie Silvester dus op stap. Eerst naar het Slot: Von Ranzau vertelde hen dat - aldus Silvester - daar de archieven der Broeders werden bewaard. Twee kamers waren overdekt met portretten van verschillende gemeenteleden. Onder de overigen was een portret van hemzelf, dat de oude man me (Silvester) liet zien. Hij vond het niet leuk, dat ik het niet zo vond lijken, hoewel het 30 jaar eerder was gemaakt. Met de archiefstukken zijn de portretten later naar Herrnhut overgebracht. Vreemd vond Silvester het onder de archiefstukken een oproep, daterend van 1768 te vinden, waar de huidige Russische keizerin (Catharina de Grote J.M.) de Broeders verzoekt een afvaardiging naar haar land te zenden. Vreemd omdat ze een broeder twaalf jaar gevangen zette en al die tijd niet toestond dat enig ander gemeentelid hem bezocht om hem wat op te beuren. Von Ranzau verontschuldigt zich dan, het was Zondag en hij ging ter kerke. Zuster Lüdeke zette de bezichtiging van het Slot met de Engelsen voort en toonde de familie daarna het Weduwenhuis. Silvester noteert dat het dertien weduwen herbergde, waarvan de meesten zo zwak waren, dat slechts voor drie van haar in de gemeenschappelijke eetzaal kon worden gedekt. Vervolgens ging men naar het Broederhuis, dat toen 120 ongehuwde broeders huisvestte. Na het einde van de godsdienstoefening bestond er geen enkel bezwaar om de Silvesters in de diverse winkeltjes, waar artikelen van allerlei soort ten verkoop werden aangeboden, rond te leiden. Van kostbare juwelen tot kinderspeelgoed was er van alles te verkrijgen. Silvester kocht er een met Russisch leer beklede koffer voor 14 gulden. Men kende de Broedergemeente te Fulneck in Yorkshire. De vergelijking met Zeist valt voor Engeland niet ongunstig uit. Wel zijn er daar niet zulke winkels als hier in Zeist. De Silvesters deden - als echte toeristen - her en der nog verschillende andere onnutte aankopen. Toen het tegen half twaalf liep ging het met Cornelis naar zijn moeder, mevrouw Van Laer-Verbeek, die het gezelschap de vorige avond ten eten had uitgenodigd. Men ontmoette daar een jongere broer van Cornelis (Jacob of Johannes dus) en Mevrouw Lüdeke. Na de lunch

toonde Cornelis het aangrenzende huis van zijn oom. Er was volgens Silvester niets bijzonders aan op te merken, dan dat het er erg netjes uit zag. Dit moet het middenhuis (no. 8) links van de kerk geweest zijn. Het gaat om de vleugel, die naar de Lageweg dood loopt. Het pand werd door de grootvader Jan Verbeek in 1750 gebouwd en later door een Van Laer bewoond. Mevrouw Van Laer-Verbeek woonde in het grote huis no. 6. Aan de andere zijde van haar huis waren arbeiders bezig met de fundering van een nieuw gebouw. Er werd geheid met palen van twintig voet lengte meldt Silvester. Het gaat hier om de twee, thans als Zusterplein 4-4a genummerde panden, waarvan het oudste deel in de jaren 1792-1794 door P.Th. Rieborn werd gebouwd. Het zijn de laatste woonhuizen, die op het Zusterplein tot stand kwamen.⁸

's Middags wordt een bezoek aan het Zusterhuis gebracht. Er wonen tussen de zestig en zeventig ongehuwde zusters. Volgens Silvester zijn de meesten oud en lelijk. Onze man heeft blijkbaar ook de slaapkamers gezien. Hij vindt n.l. de gestikte gekleurde dekens maar lelijk (dekbedden? J.M.), blijkbaar zijn ze dat hier zo gewend. Niet veel moois dus in dat Zusterhuis. Men maakt daarna een wandeling door de bossen, een aantal brede lanen (de sterrebossen zijn nog intact, J.M.) in verschillende richtingen. De eiken en beuken zijn prachtig en kaarsrecht; de hoogste bomen, die de Silvesters ooit gezien hebben. Deze hele streek telt bijzonder veel bossen meent hij en de weg van Utrecht naar Zeist is vrijwel één brede laan. De volgende dag brengt een open rijtuig, begeleid door de koets van Van Laer het gezelschap naar Utrecht. Ze komen daar om half 11 's morgens aan, logeren in het 'Nieuwe Kasteel van Antwerpen', bezoeken de zijdefabriek en de aangrenzende tuinen van 'Zydebalen', wandelen daarna wat over de bolwerken met mooie uitzichten over de omgeving en ook de befaamde Maliebaan wordt niet vergeten. Op Dinsdagmorgen gaat men met een gehuurde koets naar Gouda en vandaar in de volgende dagen naar Hellevoetsluis, vanwaar men op 31 augustus naar Harwich oversteekt.

J. Meerdink

Naschrift

Onder de vele portretten, die Silvester in het Slot zag, was ook dat van Von Ranzau. Toen ik dit bericht las, schoot mij het volgende door de gedachten: In de eerste jaren na het tot stand komen van de Van de Poll-Stichting, het moet in 1954 of 1955 geweest zijn, heb ik me bezig gehouden voor ons archief akten en andere belangwekkende stukken te verzamelen bij nakomelingen van al dan niet voormalige eigenaren van buitenplaatsen. Daartoe bracht ik ook een bezoek aan Mr. Jean Chretien baron Baud, destijds intendant van het paleis Soestdijk en oomzegger van de kinderloos overleden Jhr. H.M. Huydecoper, die Wulperhorst bewoonde. De heer Baud heeft aan onze Stichting inderdaad de op die buitenplaats betrekking hebbende stukken afgestaan. Maar daar gaat het nu niet om. Ik werd gefraspeerd door een ruitportret, dat daar te Soestdijk in de hall hing. Het was een familieportret, ene Von Ranzau, deelde de heer Baud mij mede. Zou er enige relatie tussen onze Von Ranzau en deze Josias graaf van Ranzow (1609-1650), Zweeds generaal, maarschalk van Frankrijk, kunnen zijn? Het Nederland's Adelsboek leerde mij dat de grootvader van de intendant, Jan Michiel baron Baud (1827-1894) in 1852 te Arnhem in het huwelijk trad met Johanna Christina Charlotta gravin Van Ranzow (geboren te Arnhem in 1823 en aldaar overleden in 1889), dochter van graaf Georg Ludwig Carl Heinrich en Anna Maria Johanna van der Burgh. Uit het Nederland's Adelsboek⁹ kan ook worden opgemaakt dat het hier inderdaad hetzelfde uit Denemarken afkomstige geslacht betreft, dat in de twintiger jaren der vorige eeuw ingelijfd werd bij de Nederlandse adel. Vele leden van deze familie, die inmiddels in Nederland is uitgestorven, maakten hun carrière in het voormalige Nederlands-Indië. Tenslotte; het portret bevindt zich tegenwoordig als bruikleen van A. baron Baud in het Zeister raadhuis.

Noten

1. A.W. van de Bunt, *Ongewenst koninklijk bezoek aan Zeist*, Van de Poll-Stichting 1963, blz. 10.
2. A.W. van de Bunt, *Willem Adriaan van Nassau, de stichter van*

het Slot te Zeist, Van de Poll Stichting, blz. 13.

3. A. Staring, *Fransche kunstenaars en hun Hollandsche modellen in de 18e en den aanvang der 19e eeuw*, 's-Gravenhage 1947, blz. 82.
H. Wolf-Catz, *Kastelen, hun personages, hun schatten*, Zeist/Antwerpen 1965, blz. 13-26.
Latour logeerde op kasteel Zuylen, waar hij doende was het prachtige pastelportret van Belle te vervaardigen, dat zich thans in het museum te Genève bevindt.
4. J.W. Niemeyer, Uit een Engels reisverslag van 1792 (bezoek aan Utrecht en Zeist), *Jaarboekje van 'Oud Utrecht'* 1960, blz. 159-163.
5. H.J. van Eekeren, *De Oude Kerk te Zeist*, Van de Poll-Stichting 1978, blz. 355.
6. Zijn levensloop is te vinden in 'Nachrichten aus der Brüder Gemeine 1834', Gnadau, blz. 451-483.
7. E. von Ranzau, *Geschichte von Zeist*. Manuscript aanwezig in het Rijksarchief in Utrecht (Depot Broedergemeente Zeist).
8. Meta A. Schimmel en C.L. Temminck Groll. Het Zusterplein en het Broederplein van de Evangelische Broedergemeente te Zeist. *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, maart 1970, blz. 10.
9. *Nederland's Adelsboek 1911*, blz. 194-199 (von Ranzow) en 1954 blz. 74 (Baud).

AGENDA

23 februari: lezing met diapresentatie van de heer L. Visser over tolleren op wegen in Zeist.

19 april: lezing over de historische stad Deventer; met diapresentatie.

27 april: dagexcursie naar Deventer.

medio augustus: middagexcursie naar Westbroek (kerk, muurschilderingen).

oktober: lezing over de historische geografie van Utrecht.

oktober: middagexcursie naar kasteel Zuylen.

NIEUWE DONATEURS

Stand begin november

- laatste stand: 800
- aanmeldingen: 15
- opzeggingen/overleden: 3
- aantal donateurs: 812

- 971 De heer ir. P.R. den Dulk, Laan van Rijnwijk 1 / B 23
972 De heer J. Geertsema, Aristoteleslaan 10
973 De heer en mw. Smits-Kromwijk, Laan van Rijnwijk 1 / B 15
974 De heer J. Stafleu en mw. J.H. Pos, Koppelweg 81
975 Mw. M.J. Troostwijk-Woudstra, Driebergen
976 Mw. D.J. van Nieuwenhuizen, Nijenheim 2517
977 De heer O. van Luyn, Montaubanstraat 140
978 Mw. A.M.W.J. Labouchere-Crommelin, Laan van Vollenhove
2425/2427
979 Mw. E. Elias-Pauw van Wieldrecht, Driebergseweg 14 II
980 De heer A.B. de Roo, Lyceumlaan 34
981 De heer Ch.L.G. de Vaere, Lyceumlaan 41
982 De heer J.C. van Wieringen, Lyceumlaan 36
983 De heer J. Dekker, Lindenlaan 25
984 De heer L.C. baron van Boetzelaer, Lyceumlaan 31
985 De heer A.M.G. van Hamburg, Lyceumlaan 38

Aanmeldingen van nieuwe donateurs kunnen gestuurd worden naar:
Zeister Historisch Genootschap, Postbus 342, 3700 AH Zeist

HET BESTUUR EN DE REDACTIE WENSEN U

FIJNE FEESTDAGEN EN EEN VOORSPOEDIG NIEUWJAAR